

ЎзССР Давлат бадий адабиёт нашриёти
ТОШКЕНТ — 1962

Т—98

Иккинчи нашр

Тутинома. Т., Ўзлабийнашр, 1962.
152 бет.

Тутинамэ. Сборник.

И (Хинд),

БИРИНЧИ ҲИКОЯ

Маймуннинг туғилиши ва Хужастага уйланиши

Қадим замон боёнлари орасида Аҳмад Султондан бадавлатроқ, қудратлироқ киши бўлмаган эди. Саройининг дарвозаси ёнида доим юз минг от, бир ярим минг фил, юк ортилган тўққиз юз туя карвони тахт турарди, аммо чироғини ёқадиган ўғли ҳам, қизи ҳам йўқ эди.

Багрин эзарди буткул.
Уйда йўқлиги бир гул.¹

Шунинг учун у эртаю кеч авлиёларнинг олдига бориб, дуо сўраб ёлворарди. Кундан кун, ойдан ой ўтиб, еру осмонни яратувчи тангри унга ой деса юзи бор, кун деса

¹ Шеърларни Т. Жалолов ва Р. Қомиллов таржима қилган.

кўзи бор бир ўғил ато қилди. Аҳмад Султон беҳад қувонганидан гулдек очилди ва ўғлига Маймун¹ деб ном қўйди. Кейин гадойга бир неча минг рупия садақа бериб, худого шукур қилиб, тоат-ибодатда бўлди ва мана шу шеърни ўқиди:

Э, беҳисоб шарофатлар ижод этган,
Бизлар учун қувончу завқ бунёд этган!
Шукронага зиёфатлар берий элга
Ҳинматлардан камар боғлай энди белга.

Шаҳарнинг ҳамма амалдор, вазир, донишманд, олим ва мударрисларини чақириб, уч ой зиёфат берди, кўпларга қиммат баҳо сарполар инъом қилди.

Маймун етти ёшга тўлганда Аҳмад Султон уни тажрибали, донишманд бир мударрисга ўқишга берди.

Мураббийлар, муаллимлар,
Э донишманд хуш таълимлар,
Илм нурин кўп сочибсиэ,
Маърифатга йўл очибсиэ.

Маймун ўқишни алифбедан бошлаб кўп ўтмай «Гулистон»², «Иншойи Хоркарн», «Жомийул қавонин», «Иншойи Абдулфазил», «Иншойи Юсуфи», Жомийнинг «Руқоат»

¹ Маймун — бахтли демакдир.

² «Гулистон» — шоир Сæдийнинг (1184—1291) машҳур асари. Форс тилида қисқа-қисқа шеърлар аралаш прозада ёзилган кичик ҳажмдаги, панд-насихат тўғрисидаги хикоялар тўплами; Жомий (1414—1492) — машҳур шоир ва олим у ўзининг «Руқоат» асарини мактуб шаклида араб нахйини изоҳлаб ёлган. Юқорида кўрсатиб ўтилган бешқа асарлар XVII—XVIII асрларда Ҳиндистонда яшаган ёзувчилар форс тилида тўплаган хатлар тўплами ёки хат намуналаридир. Қадим замонларда Ҳиндистонда хатлар маълум қонун-қондага ория қилиниб ёзилар, шунинг учун катнинг расмий жиҳатига катта эътибоб берилар эди.

китобларини мутолаа қила бошлади ва араб илмини ҳам ўрганди.

Ақли комил, ҳам хушидроқ у бошдан,
Ҳеч бир билим сир қолмади бу ёшдан.
Нолиқ бўлди, билди мантиқ, ҳуснихат,
Бу дунёю, сиру асрор, ривоят,
Донишмандлик сирин билди бағоят,
Қонунлар ҳақиқатни ўқиб ниҳоят.

Бунинг устига у сарой одоб-ахлоқ қоидаларини ўрганди, маълумотлар ва илтимосномалар ёзишни ҳам ўрганди, боринги, отасини ҳам йўлда қолдириб кетадиган бўлди.

Отаси ўғлининг вояга етганини кўриб, уни Хужаста деган ҳуснда тенги йўқ, сарвқомат бир қизга уйлантирди. Ёшлар бир-бирига меҳр-муҳаббат қўйиб, бир нафас ҳам ажрала олмадилар. Уларнинг ўзаро меҳрлари шундай баланд бўлдики, бундаин ошиқ-маъшуқлар дунёда йўқ дейсиз.

Бир куни Маймун от миниб бозорга борса, бир киши қафасда тўти кўтариб турган экан.

— Э биродар, тўтинг неча пул?— деб сўради Маймун.

— Тақсир, бу тўтини минг рупиядан камига сотмайман,— деб жавоб берди эгаси.

— Қайси аҳмоқ шу бир сиқим патни минг рупияга олади! Ахир, бу парранда мушукка ем бўлишдан бошқага ярамайди-ку,— деди Маймун.

Тўтининг эгаси Маймунга нима дейишини билмай қолди. Тўти эса: «Шундай бадавлат, мўътабар кишики мени сотиб олмаса, мен шарманда бўлиб, пок номимни бадном қиламан. Ахир, обрўли кишилар билан бирга бўлсанг, ақл ўрганасан, бошқалар ҳам сени кўпроқ иззат қилади»,— деб ўйлади ўзича.

Кейин у Маймунга қараб барала деди:

— Э, гўзал йигит! Кўзингга ночор ва ожиз кўринсам-да, лекин мен ўз билимим ва донолигим билан жуда баландпарвозман, фасоҳат ва нафосатда барча тилчилар менга ҳайрон қоладилар. Мени сотиб ол! Фасоҳатдан ташқари, менда яна бошқа ажойиб ҳикматлар ҳам бор. Улардан энг арзимаси мана шу: мен ўтмишни ҳам, келгусини ҳам, ҳозиргини ҳам, эртага нима бўлишини ҳам айтиб бера оламан. Хўп десанг, сенга бир фойдали гап атай.

— Нима демоқчисан? Айтга қол,— деди Маймун.

Тўти шундай деди:

— Бир неча кундан кейин бу шаҳарга нард¹ харид қилгани савдогарлар карвони келади. Сиз ҳозирданоқ шаҳардаги дўкондорлар қўлидаги ҳамма нардларни сотиб олиб, сақлаб қўйинг. Карвон келганда, савдогарлар сиздан бўлак ҳеч кимдан нард тополмайдилар. Шунда чор-ночор сизга мурожаат қиладилар. Сиз нардни истаган баҳонгизга сотасиз-да, катта фойда кўрасиз.

Бу маслаҳат Маймунга жуда маъқул тушди. У минг рупия тўлаб, тўтини сотиб олди-да, уйига равона бўлди. Кейин нардфуруш дўкондорларни чақириб, қўлларидаги бор нард қанча туришини сўради.

— Дўконимиздаги нарднинг ҳаммаси ўн минг рупия туради,— деб жавоб беришди улар.

Маймун ўша заҳотиёқ хазинасидан ўн минг рупия чиқариб берди-да, ҳамма нардни сотиб олиб, омборга ғамлаб қўйди.

Орадан икки-уч кун ўтгач, Қобил шаҳридан савдогарлар етиб келди. Улар бутун шаҳарни айланиб, ҳеч ердан нард тополмадилар, сўнгра Маймуннинг олдига бориб, унинг омборидаги ҳамма нардни тўрт баравар фойдасига сотиб олдилар-да, ўз шаҳарларига жўнаб кетдилар.

¹ *Нард* — баъзи бир ўсимликлар илдизидан олинадиган хушбўй, доривор модда.

Маймун тўтидан жуда хурсанд бўлди ва уни ўз жонидан ҳам ортиқ ардоқлади. Кўп ўтмай у: тўти ёлғизликда ёввойилашиб кетмасин, деган хаёл билан бир мода майна сотиб олиб, тўтига қўшиб қўйди. Донишмандлар айтадиларки:

Хаволарда қушлар учиб қилишар парвоз.
Лочия лочингаю, каптар каптарга ҳамроз.

Шундай қилиб, Маймун майнани тўтига қўшиб қўйди, чунки, зоти бир паррандалар иноқ яшашлари керак,— деди.

Орадан бир неча вақт ўтгач, Маймун Хужастага деди: — Мен кўнгил ёзмоқ учун турли шаҳарларга сайр қилгани чиқмоқчиман. Сен уйда қоласан, агар (сафардалигимда) бирор нима қилмоқчи бўлсанг, иккала қушдан бемаслаҳат иш тутма; албатта, уларга маслаҳат сол. Улар нима деса, айтганларига амал қил.

Маймун шундай деб тайинлаб, сафарга жўнаб кетди. Хужаста уни соғиниб, бир неча ой йиғлади — кечаю кундуз туз тотмади. Фақат тўти эртак ва масаллар айтиб бериб, унинг кўнглини ёзди. Ярим йилгача у Хужастани ана шундай овутиб юрди.

ИККИНЧИ ҲИКОЯ

Хужаста бир бекваччани севиб қолгани ва тўтининг ҳийласи

Бир куни Хужаста ювиниб-тараниб, ясаниб-тусаниб томга чиқди-да, кўча ва бозорни томоша қила бошлади. Худди шу пайт бир бекзода от миниб, унинг уйи олдидан ўтиб кетаётган экан. У отининг жиловини бўш қўйиб, нима бўлди-ю, юқорига қаради ва Хужастага кўзи тушиши билан унга ошиқ бўлиб қолди.

Шунда беквачча бир эпчил хотинни чақириб: «Ҳеч кимга билдирмасдан Хужастага бориб айтгин, бугун кечаси соат тўртларда уйимга келсин, мен унга юз минг рупияга арзирли узук ҳадя қиламан»— деди.

Қўшмачи хотин бориб Хужастага деди:

— Э Хужаста, беквачча сени уйига таклиф қияпти, бир соатлик учрашув учун сенга юз минг рупиялик узук тортиқ қилармиш. Бориб у билан ишрат қил, сенга ким халақит берарди. У жуда ширин сўз, мулойим одам, маза қилиб қайтасан, ҳеч ким билмайди.

Хужаста бу гапни эшитиб, дастлаб жуда хафа бўлди, қаттиқ жаҳли чиқди, бир оздан кейин кампирнинг гапларига рози бўлди.

— Ҳўп! Мендан унга салом айт, иложини топса, кечаси келармиш дегин,— деди.

Бу топшириқни олиб, бир томондан қўшмачи кампир кетса, иккинчи томондан кеч кириб, қоронғи туша бошлади.

Хужаста чиройли кўйлагини кийиб, қиммат баҳо безакларини тақиб олгач, курсига ўтириб, ўз-ўзига деди: «Кириб, майнага ҳаммасини айтай-да, ундан рухсат олиб кетай. Мен хотин кишиман, у ҳам менинг жинсимдан. Гапимга кириб, албатта, рухсат беради».

Шундай аҳд қилган Хужаста майнанинг олдига бориб деди:

— Менга қара, майна, қизиқ бир ҳодиса бўлди. Ҳўп десанг, айтиб берай.

— Нима демоқчисан бекам?— деб сўради майна.— Айта қолинг, ақлим етганича жавоб қиламан.

Бека деди:

— Бугун томга чиқиб, пастни томоша қилаётган эдим, кўчадан ўтиб кетаётган бир беквачча менга ошиқ бўлиб қолибди. У мени ўз уйига таклиф қияпти. Рухсат этсанг, бориб учрашай, бир-икки соатдан кейин қайтиб келаман.

Майна бу гапни эшитиб, дарғазаб бўлди.

— Ҳой-ҳой, бекам! Жуда яхши қиласиз-да! Жуда яхши гап топибсиз! Бирам ғалатики! Агар бегона эркак билан ишрат қилсангиз, эрингизга қаттиқ иснод келтирган бўласиз, бу жуда уят иш. Қариндош-уруғингиз эшитса нима дейди? Ундай қила кўрманг!

Бу жавобни эшитган Хужаста майнани шу заҳотиёқ қафасдан олиб, оёғидан ушлаб, ерга чунонам урдик, шу ондаёқ тил тортмай ўлди. Кейин Хужаста ғазаб билан тўтининг олдига бориб, унга деди:

— Хўш, тўти, майнанинг ҳоли нима кечганини кўрдинг-а?

— Ҳа, кўрдим,— деди тўти.— Кимда-ким бекасини ҳурмат қилмаса аҳволига вой-да.

Хужаста унинг гапидан хурсанд бўлиб деди:

— Оҳ, тўтижон, бир неча кундирки, эркак юзини кўрмайман; бугун бир беқвачча мени эҳтиром билан ўз уйига таклиф қилибди. Рухсат этсанг кечаси уникига борай, тонг ёришди дегунча уйга қайтиб келаман.

Тўти қўрқиб кетиб: «Рухсат этмасам ёки у билан тортишиб ўтиргудай бўлсам, майнанинг куни бошимга тушадди»,— деб ўйлади.

— Оҳ, бекам, майна эси паст бир махлуқ,— деди у Хужастага.— Аёл зотининг аксарияти сочи узун, ақли калта бўлади дейдилар-ку; сир айтиш ўрнига ундайлардан ўзни четга тортиш керак. Хотиржам бўл. Танамда жоним бор экан, ҳамма ишда сенга ёрдам бераман: Қўй, ташвиш қилма! Яратган парвардигор ўзи сени қўллайди. Худо кўрсатмасин, борди-ю, сиринг очилиб, эрингнинг қулоғига миш-миш етиб боргундай бўлса, ҳаммасини босди-босди қилиб юбораман-да, Фаррухбек деган савдогарни хотини билан яраштириб қўйган тўтиқушдек, сизларни ҳам яраштириб қўяман.

— Бу қанақа ҳикоя экан?— деб сўради Хужаста.— Бир бошдан айтиб бер, сендан кўп миннатдор бўламан.

УЧИНЧИ ҲИКОЯ

Фаррухбек деган савдогар билан унинг тўтиси

Тўти ҳикояни бошлади:
— Бир шаҳарда Фаррухбек деган бадавлат савдогар бор эди. Унинг жуда ақлли тўтиси бўлар эди. Нима бўлди-ю, савдогар сафарга чиқадиган бўлиб қолди. Шунда у уйдаги мол-дунёси билан хотинини пойлаб туришни тўтига топширди-да, ўзи савдо қилгани бошқа шаҳарга жўнаб кетди. У ерда савдо ишлари билан бўлиб, узоқ туриб қолди.

Савдогар кетиб орадан бир неча кун ўтгач, хотини бир мусофир йигит билан топишиб қолди. Ҳар куни йигитни уйига чақириб, тонг отгунча ишрат қилди. Тўти ҳаммасини кўрди, уларнинг ишқ-муҳаббат изҳор қилиб айтган гапларини эшитди, лекин кўрган-эшитганларининг ҳаммасини юрагида сир сақлади.

Орадан ярим йил ўтди; савдогар қайтиб келиб, тўтидан:

— Мен йўқлигимда уйдагилар қандай яшашди, ким нима иш қилди?— деб сўради.

Тўти нимаики яхши иш бўлган бўлса, оқизмай-томизмай айтиб берди, лекин бекасининг қилмишлари тўғрисида ҳеч нима демади,— ахир бу ҳақда бир оғиз гап айтгудай бўлса, эр-хотин ажрашиб кетади-да; учовларидан бирининг боши кетиши ҳам мумкин.

«Дардни яширсанг, иситмаси ошкора қилади» деганларидек, орадан икки ҳафта ўтгач, савдогар бўлган ишларнинг ҳаммасини кимдандир эшитди. Шунда савдогар хотинидан дарғазаб бўлди; тўтидан ҳам хафа бўлди. «Мен йўғимда хотиним қилган ишларнинг ҳамма яхшисини ҳам, ёмонини ҳам айтмай, Тўти бекор қилди»,— деб ўйлади у. Ичида хотинини қаттиқ сўкди. Аҳмоқ хотин эса: «Тўти

чақимчилик қилган бўлса керак, бошим балага қолди», деб ўйлади. Шу-шу тўтини ашаддий душманидай, ёмон кўриб қолди.

Бир кун и ярим кечада хотин тўтининг қанотларини кесди, патларини битта-битта юлди-да, кўчага улоқтириб ташлаб:

— Вой, ўлмасам! Тўтимни мушук олиб кетибди!— деб дод солди. Ичида эса: «У ярамас ҳаром ўлган бўлса керак!» дерди.

Лекин тўти қаттиқ лат еган бўлса ҳам ҳали тирик эди. Бир оздан кейин у ўзига келиб, қаддини ростлади-да, сал нарироқдаги очиқ бир қабрга судралиб бориб кириб ётди. Кун бўйи очликдан қийналиб, кечалари қабрдан судралиб чиқиб юрадиган бўлди. Баъзан тунда йўловчилар шу қабристонда тўхтаб овқатланишарди. Шунда тўти улардан қолган сарқитларни, нон ушоқларини еб қорнини тўйғазар, кейин бориб ариқдан сув ичар, эрталаб яна қабрга кириб ётарди.

Орадан бир неча кун ўтгач, тўти яна қанот чиқарди ва у қабрдан бу қабрга оз-моз учиб юрадиган бўлди. Унинг бошига шундай кулфатлар тушди; энди гапни бошқа ёқдан эшитинг.

Тўти йўқолган куннинг эртасига савдогар уйқусидан туриб қафас олдига борди. Қараса, қафас бўш. Савдогар тўтининг ғойиб бўлганини кўриши билан салласини ерга уриб, қаттиқ бақириб юборди, хотинидан бениҳоя дарғазаб бўлди. Тўтисининг доғида кечаларни бедор ўтказди, туз тотмади. Хотини қанча аврамасин гапларига ишонмади, охири уни уйдан ҳайдаб чиқарди.

Хотини эса ўз-ўзинча ўйлади: «Эрим мени уйдан ҳайдаб чиқарди, шаҳардагилар буни эшитиб қолишса, мени қоралашади. Яхшиси, уйимиз яқинидаги қабристонга кета қолай; емай, ичмай, ухламай, ўша ерда ўлиб кетарман».

У қабристонга борди-да, кун бўйи туз тотмай ёта берди. Кеч кириб, қоронғу тушганда тўти қабр ичидан туриб қичқирди:

— Э хотин! Сочингни устара билан олиб, қирқ кун овқат емай, сув ҳам ичмай қабристонда ўтир. Шунда умр бўйи қилган гуноҳларингни кечириб, эринг билан яраштириб қўяман.

Хотин қабрдан чиққан овозни эшитиб, ҳайрон бўлди. «Бу бир авлиёнинг қабри бўлса керак. Балки, у ростдан ҳам қилган гуноҳларимни кечириб, мени эрим билан яраштириб қўяр»,— деб ўйлади ўзича. Шу умидда у сочини қириб ташлаб, қабристонда қолди.

Бир куни тўти қабр ичидан чиқиб, унга шундай деди:

— Э хотин! Сен менинг патларимни юлдинг, дилимни қаттиқ ранжитдинг, менда ҳеч қандай гуноҳ йўқ эди-ку! Майли, ўтган ишга салавот. Сен туфайли азоб чекиш пешанамда бор экан. Аммо мен сенинг қўлингдан туз ичганман, эринг мени сотиб олган. Сен менинг бекамсан, шунинг учун сенга яхши хизмат қиламан. Гапимга қулоқ сол: қабр ичидан гапирган мен эдим! Мен ҳамма вақт ҳақиқатни гапирман. Лекин мен чақимчи эмасман, эгамга сенинг айбларингни айтиб ўтирмайман. Энди гап бундай, мен ҳозир эринг олдига бориб, сени у билан яраштириб қўяман.

Тўти шундай деб, эгаси савдогарнинг олдига борди ва қондасини келтириб саломлашди, ер ўпиб:

— Умринг узоқ бўлсин, давлатинг зиёда бўлсин!— деди у таъзим қилиб.

— Қандай яхши, қандай одабли экансан-а!— деди савдогар. Кейин ундан: Ўзинг ким бўласану, қайси юрдан келдинг?— деб сўради. Лекин шу он ўз тўтисини таниб қолиб:— Шу вақтгача қаерда эдинг, кимнинг уйида меҳмон бўлдинг? Бошдан кечирганларингни батафсил гапириб бер,— деди.

— Мен сенинг ўша эски тўтинг бўламан,— деди тўти.— Мушук мени қафасдан олиб қочди, шу вақтгача мушукнинг қорнида ётган эдим.

— Яна қандай қилиб тирилдинг?— деб сўради хўжаси.

— Сен бекордан-бекор бегуноҳ хотинингни уйдан қувиб чиқардинг,— деб жавоб қилди тўти.— Кейин у бечора қабристонга бориб, қирқ кечаю-қирқ кундуз рўза тутди. Тинмай оҳ-зор қилиб, инграб ётди, охири карамн кенг парвардигор унинг ноласини эшитиб, шафқат қилди, ўлиб ётган еримда жон ато қилиб, менга: «Хўй, тўти! Бориб, унинг бегуноҳ эканига гувоҳ бўл ва эри билан ираштириб қўй»— деб айтди.

Хўжаси буни эшитиб жуда севишиб кетди-да, ирғиб ўрнидан туриб, отига минди ва хотинини топиб:

— Жоним, сени бекор хафа қилган эканман, ҳеч айбинг йўқ экан. Энди ҳаммасини унутиб, мени кечиргил,— деди.

Хотини уни кечирди, савдогар эса уни уйига олиб кетди, кейин улар иноқ ва қувноқ ҳаёт кечира бошладилар.

Шундай деб тўти савдогарнинг тўтиси ҳақидаги ҳикояни тугатди ва Хужастага қараб деди:

— Қани, Хужаста, ўрнингдан тур, ваъдангнинг устидан чиқиш учун тезроқ бекваччанинг уйига бор. Худо асрасин-ку, агар бу гап эрингнинг қулоғига етиб, у сендан аччиғлангудай бўлса, ўша тўти савдогарнинг хотинини оқлагандай, мен ҳам сени оқлайман.

Хужаста севишиб кетиб, энди бекваччанинг уйига жўнай деб турган пайтда тонг ёришиб, у боролмай қолди. Шунда у очилмоқчи бўлган гунча кэби кўйлак ёқасини чок этди ва осмонга қараб, тонгга мурожаат қилиб шу шеърни ўқиди:

Ерим билан учрашишга йўл бермайди у,

Эдтирос-ла кўришишга йўл бермайди у.

Бўлиб душман ёр васлига, қийнар ҳижронда.
Кела қолгил васл туни, қўймай армонда.

Хужаста эртак тинглаб, тун бўйи ухламай чиққани
учун хонага кирди ва тўшакка ётар-ётмас ухлаб қолди.

ТУРТИНЧИ ҲИКОЯ

*Посбоннинг Табаристон¹ подшосига ўз садоқатини исбот
қилгани, Табаристон подшоси уни ўз вориси қилиб
тайинлагани*

Кўёш ботиб, ой чиққач, Хужаста ўрнидан туриб, юз-
қўлини ювди. Сўнгра ўтириб, турли-туман ноз-
неъматлар ва ҳўл мева солинган патнис келтиришни буюр-
ди, овқатдан кейин ясаниб, қиммат баҳо безакларини
тақди. Парилардай гўзал Хужаста, пари каби икки маҳ-
рамини ҳам ёнига олиб, ўйнаб-кулиб, қувониб, ижозат
сўрагани тўтининг олдига борди.

— Оҳ, тўти!— деди у.

Орзу этган қувончларга чорлар муҳаббат
Борай дилдор ҳузурига, басдир мусибат.

Агар карам қилиб рухсат этсанг, мен унинг қошига
бориб, кўнглим истагини бажо келтирар эдим.

— Оҳ, бекам!— деди тўти.— Асло ташвишланмай,
ўйнаб-кула бер. Мең сенинг гамингни еб, истагингни бажо
келтириб, тезда ёринг билан топиштираман. Лекин бир

¹ Табаристон — Каспий денгизининг жанубий соҳилидаги бир вилоятнинг қадимги номи; тахминан ҳозирги Эрон давлатининг Мо-
зандарон вилояти территориясига тўғри келади.

посбон ўз дилида Табаристон подшосига садоқат сақлагани ва бунинг учун беҳисоб давлатга эга бўлгани сингари сен ҳам ўз қалбингда унга нисбатан дўстлик ва муҳаббат ҳисларини сақлашинг керак.

— У қандай ҳикоя экан? Бир бошдан айтиб бер-чи!— деб сўради Хужаста.

Тўти ҳикояни бошлади:

— Қадим замондаги донишмандлар ва оқсоқолларнинг айтишига кўра, бир кун Табаристон подшоси зиёфат берди. Зиёфат ўтадиган чодирни худди жаннат кўшклари сингари безатди, дастурхонга эса қиммат баҳо лаззатли таомлар, энг яхши майлар ва турли-туман қовурилган гўштлар тортилди. Зиёфатга ҳукмдор беклар, вазирлар, амалдорлар, донишмандлар, олимлар — хуллас, шаҳарнинг ҳамма мўътабар кишилари келди.

Улар дастурхондаги нози неъматларни еб, ичиб бўлишлари билан бир киши чодирга дадил кириб келди. Меҳмонлар ундан:

— Хой номаълум одам, айтгил, сен кимсан ва қаердан келдинг?— деб сўрашди.

— Мен қиличбардор ва йўлбарс овчисиман,— деб жавоб берди у,— камон отсам ўқим ҳар қандай тоғни тешиб ўтади. Ҳарбий санъатдан ташқари бошқа хил ҳунарларим ҳам бор ва кўп нарса биламан. Илгари Хужанд амирига хизмат қилардим, лекин у қадримга етмади. Шунинг учун уни ташлаб мана энди Табаристон подшоси ҳузурига келдим. Агар подшо мени хизматга қабул қилса, шу ерда қолиб, унга садоқат билан умр бўйи ҳалол хизмат қиламан.

Табаристон подшоси унинг гапларини эшитиб, ўз хизматкор ва яқинларига буюрди:

— Уни саройимга посбон қилиб қўйинглар! Мен яхши сингаганимдан кейин хизматига яраша тақдирлайман.

Подшонинг фармони билан сарой аҳллари уни посбон

қилиб тайинладилар. Уша кундан бошлаб у тун бўйи хушёр туриб, саройни қўриқлади. Подшонинг қасридан кўз узмай, посбонлик қилди.

Бир куни ярим кечада подшо шийпонга чиқиб, атрофни томоша қилаётган эди, бундай қараса, пастда бир киши посбон бўлиб турибди. Подшо уни чақириб:

— Ҳой, сен кимсан, шундай бемаҳалда нега сарой олдига турибсан?— деб сўради.

— Шоҳим!— деб жавоб қилди ҳалиги киши.— Мен мана шу бадавлат уйнинг посбониман. Кўп вақтдан бери тун бўйи шу ерда туриб, саройни қўриқлайман. Кўзларим нурга тўлсин, деб кўпдан сизнинг табаррук юзингизни кўргани муштоқ эдим; лекин мана шу кеча тақдир менга мададкор бўлди — халқлар султонини ўз кўзим билан кўрдим. Қалбим қувончларга тўлди!

Шу пайт чангалзордан бировнинг:

— Кетяпман! Ким у, мени изимга қайтара оладиган?— деган овоз эшитилди.

Подшо буни эшитиб, ҳайрон бўлди ва посбонга қараб:

— Ҳой, посбон, сен ҳам эшитдингми? Кимнинг овози у?— деди.

— Шоҳим, мен анча кундан бери қоқ ярим кечада шу овозни эшитаман. Лекин соқчиликда турганим учун саройни ташлаб кета олмайман. Шунинг учун бу кимнинг овози ва қаердан келяпти билолмайман. Агар жаҳон людшоси буюрсалар, тезда бориб билиб келаман-да, ҳазрат олийларига хабар қиламан.

— Шундай қил. Тезда билиб, бор ҳақиқатни келиб менга айт,— деб буюрди подшо.

Посбон шу ондаёқ сирни билиб келгани жўнади. Бир оз ўтгач, подшо устига қора либос ташлаб, юз ва гавдасини беркитди-да, посбон кетидан пойлаб борди. Посбон кўп юрмасданоқ қараса, дарахт тагида бир чиройли хотин турибди. Хотин баланд овоз билан:

— Кетяпман! Кўраман, изимга қайтара оладиган одам топилармикан!— деб бақирарди.

— Эй, парирухсор бекам, сен кимсан, нега кечалари бундай дейсан?— деб сўради посбон.

— Мен Табаристон подшосининг умри бўламан. Унинг куни битди. Шунинг учун мен кетяпман,— деди хотин.

— Э, Табаристон подшосининг умри, сўзла, қайтишинг мумкин эмасми?— деб сўради посбон.

— Мумкин,— деб жавоб берди хотин,— лекин сен подшо йўлида ўғлингни қурбон қилсанггина қайтишим мумкин. Шунда қайтаман ва подшо бу жаҳонда яна узоқ умр кўради.

Бу гапларнинг ҳаммасини подшо ҳам эшитиб турган эди, посбон хурсанд бўлиб деди:

— Эй хотин! Подшонинг йўлида мен ўз ҳаётимни ҳам, ўғлимни ҳам аямайман. Шошилмай шу ерда тура тур. Мен югуриб бориб, ўғлимни олиб келаман-да, сенинг кўз олдинда уни қурбон қиламан. Мен ўғлимнинг баҳридан ўтиб, уни подшонинг фароғати йўлида фидо қиламан.

Кейин у уйига бориб, ўғлига деди:

— Қулоқ сол, ўғлим. Бугун подшонинг куни битибди. Яна бир оздан кейин ўлади. Лекин сен ўз жонингдан кечсанг, у тирик қолиб, ёруғ дунёда яна узоқ умр кўради.

Саховатли, содиқ ўғил отасининг гапини эшитиб, шундай деди:

— Отажон! Подшомиз одил ва раҳм-шафқатли. Камбағал-қашшоқларнинг ҳомийси бўлган мурувватли, мард, раҳм-шавқатли подшо олдида мен кимман? Бугун унинг ҳалок бўлиб кетса ҳам асло қайғурма; шундай подшо йўлида мендай арзимас бир кишининг қурбон бўлиши наҳот мушкул бўлса? Подшо тирик қолса, бутун дунёга раҳнамо бўлади. Мени тезроқ олиб бориб, унинг йўлида қурбон қил. Шунда мен икки дунёда: бу дунёда ҳам, у

дунёда ҳам бахт-саодатли бўламан, чунки, биринчидан, сенинг амрингни бажараман, иккинчидан, шундай мурувватли подшоҳимиз йўлида қурбон бўламан. Дунёда менинг учун бундан ҳам улуг бахт йўқ. Бизнинг муаллимимиз (оллоҳ таолло икки дунёда ҳам юзларини ёруғ қилсин) барча катта-кичик шогирдларига шундай деганларини эшитганман: «Подшонинг яқинларидан бирор киши унинг йўлида ўз тобиларидан бирини фидо қилса, гуноҳ бўлмайди, чунки подшоҳимиз қуллар ҳомийсидир, у киши минг-минглаб одамларга раҳнамолик қиладилар. У киши тирик экан, барча шаҳарларимиз гуллаб-яшнайти, ўлиб қолгудай бўлса, унинг ўрнига шундай золим подшо келадик, минглаб кишиларни ҳалок этади, унинг зулми ва ёвузлигидан эса юз минглаб кишилар ўлиб кетади». Отажон, бундан чиқадики, тезроқ мени олиб бориб, подшо йўлида ўлдирмоғинг даркор. Унинг ўрнига мендай бир одам ҳалок бўлса ҳечқиси йўқ!

Шундай қилиб, посбон ўз ўғлини хотин олдига олиб борди ва қўл-оёғини боғлаб ўткир қилич билан энди бошини танасидан жудо қилмоқчи бўлганида, хотин бирдан унинг қўлидан ушлаб, нидо қилди:

— Ўғлингни ўлдирма, бошини кесма! Оллоҳ таолло мардлигингни кўриб, сенга раҳм қилди. Мурувват билан подшонинг танида яна олтмиш йил қолмоқни менга амр этди.

Посбон бу севинчли хабарни эшитиб, ўзида йўқ хурсанд бўлди ва шу ондаёқ подшо ҳузурига йўл олди. Табаристон подшоси бу воқеани ўз кўзи билан кўриб турар ва посбон билан ўғли ўртасидаги гапларни бир сўз ҳам қолдирмай эшитган эди. У посбондан олдинроқ саройига етиб борди-да, шийпонга чиқиб, гўё ҳеч нима бўлмагандай у ёқдан-бу ёққа юриб турди. Бир оздан сўнг посбон подшо ҳазрат олийлари ҳузурига келиб, таъзим қилиб шундай деди:

— Шаҳаншоҳимизнинг умр-давлатлари то абад зиёда бўлсин!

— Сўзла, посбон,— деб унинг сўзини бўлди подшо,— кимнинг овози экан у? Билиб келган бўлсанг, ҳаммасини муфассал гапириб бер.

Посбон қўл қовуштириб, деди:

— Оҳ, подшоҳим! Гўзал бир хотин эри билан уришиб, ўрмонга кириб кетибди. Уша хотин йўл ёқасида, дарахт остида йиғлаб ўтирган экан. Ҳадеб: «Энди қайтиб бормайман!» деб бақиради. Мен унинг олдига бориб, ширин сўз билан юпатиб, ўғит-насиҳат қилдим. Охири, эри билан ярашиб, яна меҳр-муҳаббат билан иноқ яшамоққа кўндирдим. У менга: «Олтмиш йил эримнинг уйдан чиқмайман!» деб сўз берди.

Шунда подшо посбоннинг донолиги ва содиқлигини, ўғлининг мардлигини тақдирлаб, шундай деди:

— Қулоқ сол, посбон: сен унинг кимлигини билгани кетганингда, мен ҳам орқангдан изма-из борган эдим. Ҳаммасини ўз кўзим билан кўрдим; ўғлинг билан гаплашган гапларингни ўз қулоғим билан эшитдим. Агар аввал қашшоқликда, ташвиш ва машаққат чекиб, менга посбонлик қилган бўлсанг, эндиликда кундан-кунга ҳузур-ҳаловат кўрасан. Мен ҳар соатда сенга ўз илтифотимни намоён қиламан, худонинг марҳамати билан сен катта бахтга сазовор бўласан.

Подшо шундай деб, дам олгани кирди ва фароғат тўшагида уйқуга кетди. Орадан бир неча соат ўтиб тонг отгач, подшо тахтга чиқиб ўтирди-да, ҳамма вазирлари, сарой аҳллари ва хизматкорларини чорлаб уларга деди:

— Тахтим пойгагида турганлар, қулоқ осинглар! Мен бу одамни қувонч билан ўз ворисим қилиб тайинлайман ва бутун мол-мулким билан хазинамни унга инъом қиламан.

Тўти шундай деб, ўз ҳикоясини тамомлади. Шу орада тонг ҳам отди, Хужаста эса, тун бўйи Табаристон подшоси билан унинг посбони ҳақидаги ҳикояни тинглаб, кўзлари юмилиб кетаётганидан шу кечаси уйда қолишга мажбур бўлди. У тўшакка ётмасданоқ ухлаб қолди.

Ҳоригандан ётоғига аранг етди,
Енбошлади, шу оядаёқ уйқу олди.

БЕШИНЧИ ҲИКОЯ

Заргар билан дурадгор

Куёш ботиб, ой чиққач, Хужаста қизил кўйлагини кийиб, сариқ рўмолини елкасига ташлаб, бошдан-оёқ қиммат баҳо безакларга кўмилди ва ижозат сўрагани тўти олдига борди.

— Қулоқ сол, тўти!— деди у.— Бугун кечаси менга барвақтроқ рухсат бер, дўстим билан учрашиб, жон-дилдан кўнгил ёзай.

— Бекам, мен сенга ўтган кунни кечаси ҳам рухсат берган эдим-ку,— деб эътироз билдирди тўти.— Нега бормадинг? Яхши, бўлмаса бугун боргин, лекин аввал безакларингни ечиб қўй, чунки, бекам, замонамиз жуда ёмон. Бегона эркак олдига шу қадар ясаниб-тусаниб бориш яхши эмас. Эҳтимол, безакларингни кўриб, кўнглида гараз ҳислари уйғонар: унда ўзингга ҳам, безакларингга ҳам яхши бўлмайди. Аҳиллик йўқолиб, икки ўртада қиммат баҳо буюмларингдан ажраб қоласан. Дурадгор билан заргар воқеаси ҳам худди шундай бўлган эди-да. Улар кўп йил дўст бўлиб юришди-ю, иш олтинга бориб етди дегунча, ажралиб кетишди.

— У қандай ҳикоя экан?— деб сўради Хужаста.— Қани, бир бошдан айтиб бер-чи!

Тўти ҳикояни бошлади:

— Бир шаҳарда бир дурадгор билан заргар яшар эди. Улар шундай дўст эдиларки, кўрган кишилар: «Худди ошиқ-маъшуқдай» ёки «Худди туғишган ака-укадай», дер эди.

Бир куни икковлари саёҳатга чиқишди. Бир шаҳарда исгиқомат қилиб, бор-йўқларини еб битиргач, қашшоқ бўлиб қолишди, бир-бирларига шундай дедилар:

— Бу шаҳарнинг бир ибодатхонаси бор, унда олтин санам жуда кўп. Икковимиз бараҳман қиёфасига кириб ўша ерга боришимиз керак. Ўзимизни ибодат қилаётганга солиб турамыз-да, пайт пойлаб, бир неча санамни ўғирлаб қочамиз. Кейин уни сотиб, тушган пулга ҳузур-ҳаловатда яшаймиз.

Улар шундай қиладиган бўлишди. Ибодатхонага бориб, ибодат қила бошладилар. У ердаги бараҳманлар тақводорликда бу икковига ҳеч ким тенг келмаслигини кўриб, уялганларидан битта-битта, иккита-иккита бўлиб, ибодатхонадан чиқиб кетганларича қайтиб келмадилар. Одамлар:

— Нега ибодатхонани тарк этдинглар?— деб сўрашса, улар шундай деб жавоб қилишди:

— Бундан бир неча кун олдин бу ерга икки бараҳман келди, улар шундай художўй, шундай тақводорки, дунёда ҳеч ким ундақасини кўрмаган. Худога шундай ихлос қўйганларки, бошқа ҳамма нарсани унутганлар, ҳеч кимга қайрилиб ҳам қарамайдилар. Шунинг учун биз ибодатхонадан кетдик, зоҳидликда улар билан тенглашишга бизга йўл бўлсин.

Ниҳоят, ибодатхонада бараҳман кийими кийган икки ошнадан бўлак ҳеч ким қолмади. Шунда улар кечаси пайт пойлаб, бир неча олтин санамни ўғирлаб, уйларига қараб йўл олишди. Шаҳарга яқинлашганда санамларни бир дарахт тагига кўмиб, уй-уйларига кетишди.

Ярим кечада заргар дарахт тагига келди-да, санамларни кавлаб олиб, уйига олиб кетди ва эрталаб дурадгорнинг олдига келиб, дагдага қила бошлади:

— Оҳ, хиёнатчи, муттаҳам, алдоқчи! Эски қадрдонлигимиз сен учун бир пул экан-да, уни поймол қилиб икки ўртадаги санамларни олиб кетибсан. Эй бевурд хоин, бу олтинга сен кўп йиллар кун кечирасан. Шу ҳам инсофдан бўлдимиз? Бундан чиқди, бу замонда дўстингга ҳам ишониб бўлмас экан-да!

Дурадгор бу гапни эшитиб, ҳангу манг бўлганича «у нималар деб валдираяпти?» деб ўйлади. Ниҳоят, ҳеч қандай чора йўқлигини англаб, шундай деди:

— Менга қара, заргар! Майли, бўлар иш бўпти. Ҳаммасини тушундим, лекин, худо ҳақи менга туҳмат қилма.

Дурадгор ақлли одам эди, у заргарга гап қайтариш бевойида эканини тушуниб, индамай қўя қолди.

Лекин орадан бир неча кун ўтгач, дурадгор ёғочдан одам бўйи келадиган қилиб бир қўғирчоқ ясади. Юзини худди заргарникига ўхшатиб ишлади ва худди ўшаникига ўхшатиб уст-бош кийинтирди. Кейин қаердандир иккита айиқ бола топиб келди. Уларга қўғирчоқ эғнидаги чопоннинг қўйни билан энгида овқат бериб боқа бошлади. Айиқчалар қорни очса, югуриб қўғирчоқ олдига бориб гоҳ унинг энгидан, гоҳ қўйнидан овқат топиб ер эдилар. Шундан кейин айиқчалар: «Бу бизнинг отамиз ёки онамиз бўлса керак» деб, ёғоч қўғирчоққа шундай ўрганиб қоладиларки, қачон қарасангиз, унинг олдига бориб, чопонининг этагига ётиб эркаланадилар.

Айиқчалар қўғирчоққа жуда ўрганиб қолганидан кейин: дурадгор заргарни хотин-бола-чақаси билан бирга меҳмонга чақирди. Қўшни хотинларни ҳам чақирди. Заргарнинг хотини иккита ўғилчаси билан келди. Бу дурадгорнинг айни муддаоси эди. У бир жойга беркиниб олди. Орадан икки соат ўтди. Дурадгор қараса, заргарнинг

хотини болаларига қарамай, жуда бепарво ўтирибди. Шунда дурадгор иккала болани тезда яшириб, айиқчаларни чиқариб юборди-да, ўзи айюханнос солиб бақира бошлади:

— Вой дод, вой дод! Заргарнинг болалари айиқ бўлиб қолди! Бу қандай ҳодиса бўлди-а?

Заргар унинг овозини эшитиб, югурганича чиқди; хўнг-хўнг йиғлаб, дурадгорнинг ёқасидан маҳкам бўғиб:

— Бемаъни гапни гапирма! Одамнинг ҳайвонга айланганини ким кўрган?— деб фарёд кўтарди.

Баҳслаша-баҳслаша, охири қозига боришди.

— Хўш, дурадгор, қандай қилиб унинг болалари айиқ бўлиб қолди?— деб сўради қози.

— Билмайман, тақсир!— деди дурадгор.— Менинг олдимда ўйнаб-юришган эди. Ҳеч нарсадан-ҳеч нарса йўқ, бирдан ерга думалашди-да, айиқ бўлиб қолишди.

— Ҳмм, жуда мушкул иш,— деди қози.

— Оҳ, тақсир!— деб жавоб қилди дурадгор.— Мен бир китобда ўқиб эдим, қадим замонда бир тўда одам худонинг газабига учраб, ҳайвонга айланиб қолган экан. Лекин уларнинг ақли ўзгармабди; меҳр-муҳаббат ҳислари ҳам сақланиб қолибди. Буюринг, айиқчаларни бу ерга олиб келишсин, кейин сиз уларни заргарнинг ёнига олиб боринг. Агар айиқчалар заргарнинг боласи бўлса, унга эркаланишади. Борди-ю, ундай бўлмаса мени нима қилсангиз қила беринг.

Бу маслаҳат қозига маъқул бўлди, кейин қози айиқчаларни келтириб, заргарнинг ёнига олиб боришни буюрди. Айиқчалар заргарни кўриш биланоқ, атрофдаги одамлардан ҳам ҳайиқмай, югуриб заргарнинг олдига боришиб, гоҳ оёғини, гоҳ ёнларини ҳидлаб, унга эркалана бошлашди. Айиқчалар заргарни дурадгор уйидаги ёғоч қўғирчоқ деб ўйларди.

Шунда қози заргарга:

— Сен ёлғончи экансан!—деди.— Айиқчалар сенинг болаларинг. Бунга ҳеч шубҳа йўқ. Уларни олиб, уйингга жўнаб қол. Нимага бўлмағур гапларни қилиб, бу бечора дурадгорга туҳмат қиласан?

Заргар дурадгорнинг оёғига йиқилиб:

— Ҳой, дўстим, агар ўз улушингни олмоқ учун шундай қилган бўлсанг, олгин, лекин ўғилларимни қайтариб бер,— деб ёлворди.

— Эй заргар, сен хунук иш қилдинг,— деди дурадгор,— ўзингга содиқ одамни алдадинг. Майли, фирибгарлигингга пушаймон қилиб, ёлғончилигингни ташласанг, балки болаларинг ўз ҳолига қайтар.

Шундан кейин заргар дурадгорга унинг улушини қайтариб бериб, болаларини олиб кетди.

Тўти ҳикоясини тугатиб:

— Қани, Хужаста, безакларингни еч. Эҳтимол, ёринг тамагир одам чиқиб, уларга кўз олайтирар; унда дўстингдан ҳам, қиммат баҳо безакларингдан ҳам ажраб қоласан,— деди.

Хужаста буни эшитиб, қиммат баҳо безакларини ечиб, кетмоқчи бўлиб турганида тонг отиб, хўроз қичқириб қолди. Хужаста бу сафар ҳам боролмай қолди. Шунда у мана шу шеърни ўқиди:

Туни билан йиғлаб чиқдим, оқиб кўз ёшим,
Айриқлар чўзилмоқда, эй шўрлик бошим!

ОЛТИНЧИ ҲИКОЯ

Сипоҳининг хотини бекваччани шармисор қилгани

Куёш ботиб, ой чиққач, Хужаста оч яшил кўйлагини кийиб, жамики олтин-кумуш безакларини тақиб ясанди, лабига қора мисса сурма суртди, сочларини мой-

лаб, тароқ билан тараб, яхшилаб ўрди. Кейин ижозат олиш учун тўтининг олдига борди.

— Тўтижон!— деди у.— Сен нуқул ёлгон-яшиқ масаллар айтиб, менга гап билан алдайсан. Ишқ ўтида ёнганим билан ишинг йўқ. Аҳволимни шеърда баён қилай:

Э севгилим, ваъдаларга қачон вафо этарсан?
Кута бериб ҳолдан тойдим, хароб этиб нетарсан?
Агар бўлса ҳузурингда қадр ва ё қимматим
Толиқтирма, кел севгилим, муродингга етарсан.

Ёлвориб сўрайман, шу оқшом менга ижозат бергин.
Бориб ёримнинг висолига етай.

— Шундай Хужаста,— деди тўти,— қилган ишимдан ўзим ҳам хижолат тортяпман. Ҳар кечаси менинг гапларимни тинглаб, ёринг олдига бора олмаётганингдан юракбағрим пора бўлиб, ўртанмоқда. Агар ёринг олдига бормасингдан туриб, эринг қайтиб келиб қолса, сипоҳининг хотини бекваччани шармисор қилганидай, севганинг ҳам сени хижолатда қолдиради.

— У қандай ҳикоя экан?— деб сўради Хужаста.—
Айтиб берсанг-чи!

Тўти ҳикояни бошлади:

— Бир шаҳарда бир сипоҳи бор эди. Унинг соҳибжамол хотини бўлар эди, хотиним бирор гуноҳ қилиб қўймасин деб, сипоҳи унинг ёнидан асти жилмас эди. Охири сипоҳи қашшоқ бўлиб қолди. Бир куни хотини ундан:

— Азизим, нега ҳунарингни ташлаб, бундай фақир бўлиб қолдинг?— деб сўради.

— Мен сенга ишонмайман, хотин,— деб жавоб қилди эри.— Шунинг учун ҳамма ишларимни ташлаб, шундай аҳволга тушиб қолдим. Ҳеч қаерга боролмайман ва ҳеч қаерда хизматга ҳам кира олмайман.

Шунда хотини унга деди:

— Айланай эр, кўнглингдан бундай бўлмағур ўйларни чиқариб ташла, яхши хотинни ҳеч қандай эркак йўлдан ура олмайди, ёмон хотинни эса ҳеч қандай эр ҳам тия олмайди. Ёки сен бир жогининг¹ филга айланиб, устига хотинини ўтқазгани ва уни кўтариб, қалин ўрмонни кезгани, уятсиз хотини эса унинг устида туриб ҳам бир юз битта эркакка хиёнат қилгани ҳақидаги ривоятни эшитмаганмисан?

— У қандай ривоят экан? Айтиб бер-чи!— деди си-поҳи.

Хотини ривоятни айта бошлади:

— Бир йўловчи ўрмонда кетаётиб, устига тахтиравон ортиғлиқ қутурган филни кўриб қолди. Йўловчи кўрқиб кетиб, баланд дарахтга чиқиб олди. Нима бўлди-ю, фил худди ана шу дарахт тагига келиб тўхтади, устидаги тахтиравонни пастга олиб қўяди-да, ўзи ўтлагани кетади. Йўловчи қараса, тахтиравонда ғоят гўзал бир жоноқ ўтирибди. У дарахтдан тушиб, хотиннинг ёнига бориб у билан гаплашиб, ҳазиллаша бошлайди. Хотин севиниб, йўловчи билан ўйнашишга тушди, ҳадемай улар эски дўстлардай апоқ-чапоқ бўлиб кетишди. Кейин ҳирслари уйғониб, хотин билан йўловчи ўз истакларини қондирдилар. Бир оз дам олгач, хотин чўнтагидан тугун-тугун қилиб чигилган жияк олади-да, унга яна бир тугун тугиб қўяди.

Шунда ҳалиги йўловчи ундан:

— Худо ҳақи! Утиниб сўрайман, ростини гапир; бу қандай жияк, нима учун у бошдан-оёқ тугун-тугун қилиб чигилган, сен нима учун унга яна бир тугун тугиб қўйдинг?— деб сўрайди.— Сабабини айтиб бер-чи.

— Менинг эрим жодугар,— деб жавоб қилди фоҳиша,— кўряпсанми, у мени бу йўлдан сақлаш учун бир думалаб филга айланди, мана энди мени устига миндириб,

¹ Жоги — дарвеш, зоҳид (ҳиндлар динида).

қалин ўрмонда кезиб юрибди. Лекин у ҳар қанча сақламасин, барибир юзта эркак билан ишрат қилдим, хотира учун мана шу жиякка ҳар сафар битта тугун тугиб қўяман. Сенинг шарофатинг билан бугун унга бир юз биринчи тугун тушди.

Сипоҳининг хотини ривоятни айтиб тугатди, шунда эри ундан:

— Хўш, энди менга нима қилгин дейсан?— деб сўради.— Нима маслаҳат берсанг, ўшани қилай,— деди у.

— Энг яхши маслаҳат шу,— деди хотини,— сен сафарга чиқ ва бирон ерга бориб, хизматга кир. Мен сенга бир даста янги очилган гул бераман. У гуллар очилиб турар экан, билгинки, хотининг ҳалол, сенга вафодор, борди-ю, худо кўрсатмасин, гуллар сўлиса, хотининг бирор хиёнат қилиб қўйган бўлади.

Бу гап сипоҳига маъқул бўлди, у хотинидан ажралгиси келмаса ҳам, ишлаб пул топиш учун чор-ночор бегона юртга жўнаб кетди, хайрлашаётганларида хотини айтгандай, унга бир даста гул берди.

Шундай қилиб, сипоҳи фалон шаҳарга бориб бир бекваччага хизматга кирди, гулни эса кечаю кундуз ёнида асради, доим қарагани-қараган бўлди.

Бу орада куз кириб, ўтлоқлардаги гуллар ғойиб бўлди. Улардан асар ҳам қолмади. Фақат сипоҳининг уйидаги бир даста гул ҳамон очилиб турар эди.

Бир куни беквачча ўз яқинларига деди:

— Ҳозир юз минг рупия харж қилсанг ҳам бир дона гул топа олмайсан; на подшо, на вазир биттаям гул топдириб ола кела олмайди. Мана бу қашшоқ сипоҳи доим аллақердан янги очилган гул топиб келади, қаердан оларкин?

— Умрлари узоқ бўлсин, давлатларига худо барака берсин! Биз ҳам шунга ҳайронмиз,— дедилар яқинлари унга.

Шунда беквачча сипоҳидан:

— Сипоҳи, бу қандай гул, нечук сенинг қўлингга тушиб қолди?— деб сўради.

— Бу гулни менга хотиним ўз вафодорлигининг белгиси сифатида берган,— деб жавоб қилди сипоҳи,— у менга «Бу гуллар очилиб турар экан, билгинки, менинг номус этагим гуноҳга булғонмаган бўлади»,— деб айтган.

Беквачча қаҳ-қаҳ уриб кулди.

— Эй сипоҳи, хотининг ё сеҳргар, ё фирибгар экан. Сени лақиллатибди,— деди у.

Бир оздан сўнг беквачча ўзининг икки ошпазидан бирини чақириб, унга шундай деб буюрди:

— Сипоҳининг юртига бориб, ҳийла биланми, фириб биланми, ишқилиб, унинг хотинини йўлдан ур. Кейин тезлик билан уйга қайтиб, бўлган воқеани менга айт. Қани, ўшанда ҳам бу гуллар очилиб тура берадими ё йўқ — кўрамиз.

Хўжайиннинг буйруғига бинсан, ошпаз ўша шаҳарга борди ва бир қўшмачи кампирга роса гап уқдириб, уни сипоҳининг хотини олдига юборди. Қўшмачи кампир сипоҳининг уйига бориб, унинг хотинига ошпаз тайинлаган гапларни айтди, яна ўзидан ҳам анча-мунча қўшиб-чатди.

Сипоҳининг хотини бу қўшмачининг гапини қайтариб ўлтирмай:

— Уша кишини менинг олдимга олиб кел. Кўрай-чи, менга ёқадими, йўқми,— деди холос.

Шундай қилиб, кампир ошпазни хотиннинг уйига бошлаб келди, сипоҳининг вафодор хотини эса эгилиб, унинг кулоғига:

— Хўп, розман. Лекин сен ҳозир бориб у кампирга: «Мен бу хотин билан учрашмайман, у менга ёқмади», деб

айт. Тунги биринчи соқчиликдан¹ кейин ҳеч хавотир олмамай бир ўзинг кел. Фақат унга ҳеч нарса дема — бу ярамасларга сир айтиб бўлмайди,— деб шивирлади.

Хотиннинг бу гаплари ошпазга маъқул тушди, шундан кейин ошпаз қўшмачи кампирга.

— Мен бу хотин билан учрашмайман. У менга лойиқ эмас экан,— деди.

Лекин ўзи ярим кечада сипоҳининг уйига келиб, эшикни қоқди. Хотин бўлса бир ўранинг устига омонатгина арқон тўқилган каравот қўйиб, устига кўрпа ташлади. Кейин ошпазни чақириб, унга:

— Мана бу ерга ўтир,— деди.

Ошпаз суюниб кетди, аммо каравотга ўтирмасданоқ ўрага ағанаб тушди.

Шунда хотин унга:

— Хаҳ, номард, энди ростини айт: ўзинг кимсан, сени ким юборди, қаердан келгансан? Ростини айтсанг, бу ердан тирик чиқиб кетасан, йўқса, ўрада чиритиб юбораман,— деди.

Ошпаз чор-ночор ўзининг кимлигини, уни бу ерга беквачча юборганини айтиб берди, лекин хотин уни чиқариб юбормади, шундай қилиб, ўрада узоқ қамалиб қолди.

Беквачча аса ошпазни кутиб-кутиб, охири иккинчи ошпазга:

— Сен ҳам бор! Кўпроқ мол олиб, ўша шаҳарга етиб бор, сипоҳининг хотини билан қўшилдинг дегунча, тезда қайтиб кел. Анави шеригингга ўхшаб узоқ қолиб кетма,— деди.

Шундай қилиб, бу ошпаз ҳам сипоҳи яшаган юртга

¹ Ҳиндистонда бир кеча-кундузни 8 паҳрга бўладилар. («Паҳр»—«соқчилик» дегани). Тунги биринчи соқчилик кеч соат 6 дан 9 гача; кундузги биринчи соқчилик эрталаб соат 6 дан 9 гача бўлади.

йўл олди, қўшмачи кампир билан сипоҳининг хотини олди-га борди ва худди ўшандай ўрага тушиб қолди.

Ниҳоят, беквачча ошпазларим шу кунгача қайтмади, уларга бирон нарса бўлганга ўхшайди, деган фикрга келди. Бошқа илож йўқ, ов баҳонасида ўзи ҳам ўша юртга борадиган бўлди. Уни кузатиб борувчи мулозимлар орасида сипоҳи ҳам йўлга чиқди.

Орадан бир неча кун ўтди, улар шаҳарга етиб бориб, бир боққа тушдилар, сипоҳи эса ўз уйига йўл олди ва бориб, очилиб турган бир даста гулни хотини олдига қўйди. Шунда хотини бўлиб ўтган воқеани ипидан-игнаси-гача гапириб берди.

Икки кундан сўнг сипоҳи бекваччани уйига меҳмонга чақирди, ҳалиги икки ошпазни эса ўрадан олиб чиқиб, оқсоч хотин кийимини кийдирди-да:

— Бугун уйимизга меҳмон келади. Лаззатли таомлар пишириб, олдига келтириб қўйинглар, уни иззат билан кутиб олинглар, эртага сизларни озод қилиб юборамиз,— деди.

Шундай қилиб, хотинлар қўйлагини кийган икки ошпаз бекваччанинг олдига овқат олиб кирдилар. Улар ўрада кўп қийналганлари, бир неча кун оч қолганликлари учун сочлари тўкилиб, соқол-мўйловлари ўсиб, турқлари ўзгариб кетганди. Беквачча ўз ошпазларини танимаган бўлса ажаб эмас. Шунда у сипоҳидан:

— Бу қулларинг сенга нима гуноҳ қилган? Нега уларнинг сочларини қирдириб, ўлар ҳолатга келтириб қўйдинг?— деб сўради.

— Улар жуда катта гуноҳ қилишди,— деб жавоб берди сипоҳи.— Мендан сўраб нима қиласиз? Ўзларидан сўрай қолинг, нима айб қилишганини айтиб беришади.

Шу чоқ беквачча тикилиб қараб, ўз ошпазларини таниб қолди, ошпазлар ҳам ўз хўжайинларини таниб қолиб, югурганча келиб унинг оёғига йиқилишди, ҳўнг-ҳўнг йиғ-

лаб, сипоҳининг хотини ўз эрига вафодор эканини айтишди.

Сипоҳининг хотини парда орқасидан туриб:

— Ҳой, беквачча! Сен мени сеҳргарликда айбладинг, эримни аҳмоқ деб масхара қилдинг, эркак кишиларни юбориб, мени синамоқчи бўлдинг. Энди бўлса, менинг қандай номусли хотин эканимни ўз кўзинг билан кўриб турибсан!— деди.

Беквачча уялиб, сипоҳидан кечирим сўради.

Тўти шундай деб ҳикояни тамомлади ва Хужастага қараб:

— Хужаста, энди сен тезроқ бориб ёринг билан қовуш,— деди.— Илдамроқ бўл, эринг қайтиб келиб қолмасин! Агар ёрингнинг олдига бормасингдан эринг қайтиб келиб қолса, дўстинг сени алдамчи ва бевафога чиқариб қўяди. Унда сен сипоҳининг хотини шармисор қилган бекваччадай уялиб қоласан.

Бека бу гапни эшитиб, эндигина ёрининг уйига кетмоқчи бўлиб турганида тонг отиб, хўроз қичқириб қолди. Бу сафар ҳам боролмади. Шунда Хужаста мана шу шеърни ўқиди:

Фазоларда сайр этарлар сайёралар

Васлингизга етмиш мушкул, айёралар.

ЕТТИНЧИ ҲИКОЯ

Дурадгор, заргар, тикувчи ва дарвеш

Куёш ботиб, ой чиққач, Хужаста ижозат олиш учун тўти қошига бориб, бундай деди:

— Эй тўти, ҳаллоқи олам номи билан сенга ёлвораман, бугун оқшомда менга барвақтроқ ижозат бер! Ерим ҳузурига бориб, у билан ёшлик нашъасини сурай.

— Оҳ, маликам, деди тўти,— ахир, мен сенга ҳар кеча ижозат бераману, лекин ўзинг ишни пайсалга солиб кета олмайсан. Мен эринг қайтиб келиб қолмаса эди деб кечаю кундуз юрагимни ҳовучлаб тураман. У вақт сен ҳам тўрт устанинг бошига тушган фалокатга дучор бўласан.

— Тўрт уста тўғрисидаги бу ҳикоя қанақа экан?—сўради Хужаста.— Айтиб бер-чи!

Тўти ҳикояни бошлади:

— Кунлардан бир кун дурадгор, заргар, тикувчи ва дарвеш маслаҳатлашиб, пул топиш мақсадида бир шаҳарга жўнашибди, улар ўрмонда тунаб қолишибди ва ўрталарида шундай гап бўлибди:

— Бу кечани шу ерда ўтказамиз; лекин қоровул қўйишимиз керак, чунки бу ўрмон хавфли. Ҳар биримиз уч соатдан қоровул турайлик. Худо хоҳласа, эрталаб омон-эсон манзилга етиб оламиз.

Шундай қиладиган бўлишди. Аввал дурадгор қоровулик қилди, бошқалар уйқуга ётишди.

Дурадгордан эшитинг:

Бир соат ўтди, дурадгор ухлаб қолмай деб болта билан дарахтдан битта йўғон шох кесиб олди-да, ундан одам бўйи қилиб чиройли бир қўғирчоқ ясади. Қоровулик навбати тугагач, тикувчини уйғотиб, ўзи уйқуга ётди.

Тикувчидан эшитинг:

Тикувчи ҳам инсофли одам эди; у, қандай қилиб уч соатни ухламай ўтказсам экан, деб ўйланиб қолди. Бирдан дурадгор ясаган қўғирчоққа кўзи тушди. Шунда ўз ўзига гапира бошлади: «дурадгор ўз ҳунарини кўрсатмоқ учун шу қўғирчоқни ясабди. Мен шу қўғирчоққа чиройли кўйлак кийгизсам, ҳуснига ҳусн қўшилади».

Тикувчи ҳам ўз ишига моҳир эди, уч соатда жуда чиройли келинларгина киядиган кўйлак тикди. У қўғирчоқни ясангирди-да, заргарни уйғотиб, ўзи уйқуга ётди.

Энди заргардан эшитинг:

Заргар ҳам уйқумни қандай қилиб қочирсам экан, деб ўйлай бошлади. Бирдан у чиройли кўйлак кийган қўғирчоқни кўриб, ўзига-ўзи шундай деди: «иккаласи ўз ҳунарини кўрсатибди; мен ҳам ўзимнинг қандай моҳир уста эканимни кўрсатишим керак. Мен янги нусха қиммат баҳо зеб-зийнатлар ясайман. Қўғирчоққа ана шу қиммат баҳо зебу зийнатларни тақаман, унда ошналарим менинг қанақалигимни кўриб қўйсинлар».

Оғиздан чиқдими бўлди. Заргар ажойиб зийнатлар ясади, уни таққанда, қўғирчоқнинг бир ҳуснига ўн ҳусн қўшилди. Бунақангги олтин зийнатни шу дамгача ҳеч ким тақмаган, ҳатто кўрмаган ҳам бўлса керак. Қўғирчоқ таърифга сигмайдиган даражада бирам чиройли бўлиб кетди. Қўғирчоқ худди тирякка ўхшар, фақат нафас олмасди, холос. Заргар уни анчагача томоша қилиб турди-да, кейин дарвешни уйғотиб, ўзи уйқуга кетди.

Энди дарвешдан эшитинг:

Дарвеш ўрнидан туриб таҳорат олди-да, ибодат қила бошлади. Орадан бир соатча вақт ўтди, у нимани кўрди денг? Рўпарасида нозанин бир хотин турарди. Бироқ у жонсиз, ҳатто бармоғини ҳам қимирлатмасди. Шунда дарвеш: «Бу қўғирчоқни ҳамроҳларим ясаган,— деб ўйлади. Мен ҳам нимага қодир эканимни кўрсатишим керак. Ибодат қиламан-да, худойи таолонинг ёрдами билан қўғирчоқни тирик аёлга айлантираман. Биз дарвешларнинг нималарга қодирлигимизни бир кўриб қўйишсин!»

Дарвеш яна таҳорат олиб, зор-зор йиғлаб худога илтижо қила бошлади:

— Эй, халлоқи олам! Буюк қудратинг ҳақи ҳурмати, шу ёғоч қўғирчоққа жон ва тил ато қилгил, дўстларим мени ҳам иззат-ҳурмат қилсинлар!

Худо дарвешнинг илтижосини эшитди. Қўғирчоққа жон кириб, одам сишғари гапирадиган бўлди.

Ниҳоят тонг отиб, қуёш чиқди. Йўловчилар қўғирчоқнинг нозанин қизга айланиб қолганини кўргач, ҳаммалари ошиқ бўлиб талаша бошладилар:

— У меники, чунки мек ёғочдан ясаганман, мен оламан,— дерди дурадгор.

— Йўқ, унинг хўжаси мен бўламан! Қўғирчоқ яланғоч эди, ҳаёсини яшириш учун кўйлак тикиб кийгиздим,— деди тикувчи.

— Бу менинг қайлигим, чунки мен уни қиммат баҳо зеб-зийнатлар билан безадим, у келинчакдек гўзал бўлиб кетди,— деб ўз гапини маъқуларди заргар.

Дарвеш эътироз билдирди:

— Йўқ, менинг қайлигим! У ёғоч қўғирчоқ эди, қилган тоат-ибодатим мустажоб бўлиб, оллоҳ таоло унга жон ато қилди. Мендан бўлак унга ким қарай олади? Уни мен оламан!

Жанжал жуда қизиқ кетди; шу орада улар олдига бир нотаниш одам келиб қолди. Йўловчилар нотаниш сдамга жанжалимизни ажрим қилиб бер деб ялина бошладилар, гўзал қизни кўриши билан нотаниш одамнинг ўзи ҳам унга ошиқи беқарор бўлиб қолди-да:

— Бу менинг шаръий хотиним! Сизлар ҳийла-найранг билан уни уйимдан ўғирлаб, бизни бир-биримиздан жудо қилдингизлар,— дея бошлади.

Нотаниш одам уларни миршабхонага олиб борди, миршабхона бошлиғи ҳам бир кўришда қизга ошиқ бўлиб қолди-да:

— Бу укамнинг хотини. Укам хотини билан саёҳатга кетган эди; сизлар укамни ўлдириб, хотинини олиб кетган бўлсаларинг керак,— деди.

Охири миршабхона бошлиғи уларни қозига олиб борди, қози ҳам қизга ошиқ бўлиб қолиб, шундай деди:

— Сизлар кимсизлар? Бу қиз менинг чўрим бўлади.

У менинг кўп пул ва қиммат баҳо нарсаларимни ўғирлаб кетган эди. Кўпдан бери уни ахтариб юрардим. Ахийри топдим! Уғирланган нарсалар қани? Жавоб беринглар, қаёққа яширдиларинг?

Улар узоқ жанжаллашдилар, атрофларига бутун шаҳар халқи тўпланди. Оломон орасидан бир чол бундай деди:

— Сизларнинг бу жанжалларингизни ҳеч ким ажрим қила олмайди. Фалон шаҳарга боринглар, у шаҳарга бир неча кунда етасизлар. Уша ерда жуда кекса бир дарахт бор. У дарахт «ҳукм дарахти» деб аталади. Даъвоси сира ажрим бўлмаган одамлар ўша дарахт олдига боришади. Дарахтдан овоз чиқиб, даъвогарнинг рост ёки ёлгон гапираётганини айтиб беради.

Чолнинг сўзини эшигиб, ҳаммалари қизни ўзлари билан бирга олиб йўлга тушдилар, дарахт олдига боришлари биланоқ илтимос қилдилар.

— Ҳой дарахт,— деб илтимос қилишди улар,— ростини айт: бу қизни олишга қайси биримиз ҳақлимиз?

Бирдан дарахт ёрилди, қиз югуриб дарахт ичига кирди-да, кўздан ғойиб бўлди. Шунда дарахтдан овоз чиқди:

— Бояги-бояги бой хўжанинг таёғи «Ҳамма нарса аслига қайтади!..» деган ҳикматли сўзни эшитган бўлсаларинг керак. Яхшиси, салқин ҳавода сайр қилиб, уйлариңгизга жўнанглар.

Ҳаммалари шармадан шармисор бўлишиб, уй-уйларига қоқ-қуруқ қайтиб кетишди.

Тўти ҳикоясини тугатгач деди:

— Гап шундай, маликам! Мабодо эринг қайтиб келиб сени уйга қамаб қўйса, сен ҳам ошиқинг олдида уялиб қоласан. Яхшиси, эртaroқ бориб севиқли ёрингни қучоғингга ол.

Хужаста унинг сўзини эшитиб, энди жўнамоқчи бўлиб турганда тонг отиб, хўроз қичқириб қолди. Хужаста бу

сафар ҳам боролмай қолди. Шунда у ээр-зор йиглаб бу байтни ўқиди:

Тонг отди-ю умидим бўлди барбод,
Тонг отди-ю алам-ғам келди, фарёд.

САККИЗИНЧИ ҲИКОЯ

Рожа, рои роён ва дарвешиниң Канауж¹ Рожасиниң қизига ошиқ бўлиб қолгани

Куёш ботиб, ой чиққач, Хужаста янги кийимларини кийиб, зеб-зийнатларини тақинди-да, тўтидан ижозат олгани бориб шундай деди:

— Оҳ, тўтижон, сенинг қошингда жуда хижолатдаман! Ҳар куни оқшомда сендан ижозат сўрай бериб, жонингдан безор қиламан, мени деб уйқудан қоласан, ором ололмайсан. Мени шу қадар миннатдор қилдингки, миннатинг юки оғирлигидан бошимни кўтара олмайман, сенга миннатдорлигимни баён этишга ожизман.

Тилим бўлганда ҳам болдан иборат,
Сенинг мадҳингга ожиз қолгай албат!

— Эй, Хужаста, миннатдорлик борасида гапириб ўтиришнинг ҳожати борми?— деди тўти.— Мен эринг тиллага сотиб олган бир қулман. Менга жуда меҳрибонсан, лекин маликасига садоқат билан хизмат қилган қул сингари мушкулингни осон қилишда кўмаклаша олармиканман? Сен эмас, аксинча, мен хижолат чекишим керак.

¹ Канауж (бошқача айтганда, Кинож)— Ганг дарёси соҳилига қурилган қадимий бир шаҳар.

Бошимга ҳар қандай кулфат тушса ҳам, сени ёринг билан қовуштиришга ҳаракат қиламан.

Агарда кетса ҳам бошим танамдан —
Қовуштиргум сени ёринг билан ман.

Мен ҳам ройи-роён каби сенинг ҳамма ишингда ёрдам бераман, бу ҳикояни эшитган чиқарсан.

— У қандай ҳикоя экан? — деб сўради Хужаста. —
Айтиб бер-чи.

Тўти ҳикоя бошлади:

— Канауж Рожасининг гўзал қизи бор эди. Шу қизни бир дарвеш яхши кўриб қолиб, ақлу ҳушидан айрилди. Ниҳоят ҳушига келди-да, ўзига-ўзи шундай деди: «Нега ақлдан оздинг? Ахир, баланднинг паст билан нима иши бор! Сен қашшоқ дарвешсан, гадосан, у бўлса Рожа. Қандай қилиб Рожанинг қизи сенга тегсин!»

У умидини тамоман узган бўлса-да, орадан бир неча кун ўтгандан кейин Рожага қуйидаги мазмунда мактуб йўллади: «Қизингни менга бер, чунки мен уни яхши кўраман. Менинг қашшоқлигим ва ўзингнинг олий мақом подшо эканингга қарама!»

Рожа дарвешнинг хатини ўқиб, дарғазаб бўлиб деди:

— Орангиздан бир киши дарҳол бориб, дарвешнинг жазосини берсин!

Шунда Рожанинг маслаҳатчиси қўлини кўксига қўйиб, эҳтиром билан уни бу фикрдан қайтара бошлади:

— Хукмдорнинг фақир бечорани ҳақорат қилмоғи ва унга зулм этмоғи вожиб эмасдир. Уни ҳийла-найранг билан шаҳардан бадарға қилинг, куни битиб ўлиб кетса ҳам, ҳеч ким сизга айб қўймайди.

Сўнгра маслаҳатчи дарвешни ўз ҳузурига чақириб деди:

— Менга қара, дарвеш Рожага устига тилла ортилган фил олиб келсанг, маъшуқанг висолига етасан.

Дарвеш унинг гапини эшитгач, хурсанд бўлди ва энди қандай қилиб тилла топсам экан, деб ўйлай бошлади. Шунда бир киши келиб унга деди:

— Эй гадо, қулоқ сол! Сен ройи-роён қошига бор. У одам ҳар нима сўрасанг бажо келтиради, ундан хоҳлаган нарсангни оласан. Дарвеш дарҳол ройи-роён қошига бориб, унга ёлворди:

— Ройи-роён, мурод-мақсадинга ет! Мен гадога устига тилла ортилган фил ҳадя қил.

Ройи-роён бу илтимосни эшитган ҳамон, дарвешга тилла ортилган фил совға қилди. Дарвеш филни рожа қасрига олиб бориб унга:

— Ҳой рожа! Мендан бу тилла ортилган филни қабул қилиб, қизингни менга бер!— деди.

Шунда рожа маслаҳатчисига:

— Сенинг ҳийланг иш бермади,— деди.— Дарвеш, тилла ортилган фил олиб келди. Энди нима қилмоғим лозим?

— Эй ҳукмдор!— деб жавоб берди маслаҳатчи.— Дарвеш ройи-роёнга бориб, ундан тилла ортилган фил беришини сўраган бўлса керак, бизнинг давримизда ундан кўра сахийроқ одам йўқдир.

Кейин маслаҳатчи ўйлаб турди-да, дарвешга деди:

— Ҳой дарвеш, қулоқ сол! Рожанинг қизи бир фил тиллага айрибош қилинадиган қизлардан эмас! Агар унга уйланмоқчи бўлсанг, ройи-роённинг бошини кесиб келтир; келтирсанг — рожанинг қизига уйланиб, уни кўнглинг хоҳлаган томонга олиб кетишинг мумкин.

Дарвеш яна ройи-роён ҳузурига бориб деди:

— Эй, сахий одам! Энди сенинг бошинг эвазигагина орзуйимга етиша олар эканман. Агар бошингни фидо қилсанг, кўнглим орзусига етаман.

— Эй дарвеш, хотиржам бўл,— деди ройи-роён,— олоқ таоло бошимни бирор кимсанинг ҳождатини чиқариш

учун яратган. Кўп вақтлардирким, бу бошни мен кифтимда кўтариб юраман, уни кимга даркор бўлса, шунга топшираман. Уни сен сўраган экансан, мана у, мен тайёрман. Бўйнимни арқон билан боғлаб рожа ҳузурига олиб бор ва унга: мана, сен сўраган бош; мен уни тани билан бирга олиб келдим, дегил. Агар у фармон берса, бошимни танимдан жудо қил, мабодо, у мenden яна бирор нарса талаб қилса, уни ҳам бажо келтираман.

Дарвеш ройи-роённинг бўйнига арқон солиб, рожа ҳузурига бошлаб келди. Аммо рожа ўрнидан туриб, ройи-роён оёғига бош қўйиб деди:

— Дарҳақиқат оламда бунақангги мард ва саховатли одам йўқ ва бўлмайди ҳам! Ахир, сен ўз бошингни шу насаби паст дарвешга фидо қилмоққа тайёрсан-ку!

Кейин у қизини чақиртириб, ройи-роён олдига олиб борди-да, деди:

— Эй, ройи-роён! Бу қиз сенинг чўринг. Уни кўнглинг истаган кишингга бер.

Тўти ҳикояни тугатди-да, Хужастага деди:

— Гап шундай, маликам! Мен ҳам ўз бошимни сенга фидо қилмоққа тайёрман; мен ҳам сенинг кўнгил орзуйингни бажо келтираман. Дарҳол эшиқинг қошига бориб, ҳаёт завқини сурғил.

Хужаста бу гапларни эшитиб, кетишга чоғланди, бирок тонг отиб, хўроз қичқириб қолди. Бу гал ҳам боролмай қолди. Шунда Хужаста зор-зор йиғлаб, бу байтни ўқиди:

Токай душман бўлиб, эй тонг, келасан босиб?

Висол туни менга қачон бўлади насиб?

ТУҚҚИЗИНЧИ ҲИКОЯ

Олимшоҳнинг бевафо тўтиси

Куёш ботиб, ой чиққач, Хужаста ҳижрон азобида зор-зор йиғлаб, тўтидан ижозат олгани борди, бироқ тўтининг хаёл сураётганини кўриб, ундан сўради:

— Айтгил-чи, эй донишманд, нега бугун хафасан?

— Оҳ, маликам,— деб жавоб қилди тўти,— мен ҳамон сени ўйламоқдаман ва бу ўйлар мени жуда хижолат қилмоқда. Шундай ташвишдаманки, дон билан сув ҳам эсимга келмайди. Кечаю кундуз ошиқинг сенга вафодорми ёки тўти Олимшоҳни алдагани сингари сени алдаб хиёнат қилармикин, деб ўйлайман.

— Бу қандай ҳикоя?— деб сўради Хужаста.— Айтиб бер.

Тўти ҳикоя бошлади:

— Бир овчи она тўтининг ини олдига тузоқ қўйиб, уни болалари билан тутиб олди. Шунда тўти болаларига деди:

— Болаларим, энди сизлар учун энг яхши чора ўзларингизни ўликка солиб ётишдир. Овчи сизларни ўлган деб ўйлаб, ташлаб кетади. Менинг қўлга тушганимнинг эса, ҳеч зарари йўқ. Тирик қолсам, бир иложини қилиб, ҳийла билан олдиларингизга қайтиб келаман.

Тўтичалар оналарининг сўзига амал қилиб, ўзларини ўликка солиб, нафас олмай ётдилар. Овчи бу ҳолни кўриб: «Улар ўлиб қолганга ўхшайди, тўрдан олиб ташлаш керак»— деб ўйлади. Овчи тўрдан олиб ташлаши биланоқ, ҳамма тўти болалари учиб бориб, яқин орадаги дарахт шохига қўндилар.

Шунда овчи дарғазаб бўлиб она тўтини ерга уриб ўлдирмоқчи бўлди, лекин тўти унга деди:

— Сабр қил, овчи, мени ўлдирма! Агар тирик қолдирсанг, сенга шу қадар кўп пул ва олтин топиб бера-

манки, умрингнинг охиригача муҳтожлик нималигини билмайсан, ҳеч нарсанинг ташвишини қилмайсан. Мен касалларни даволашга устаман, турли-туман дори-дармонларни биламан.

Овчи бу гапни эшитиб, жуда суюниб кетди: она тўтига ишониб, уни ўлдирмади-да, шундай деди:

— Эй тўти. Гапимга қулоқ сол! Юртимизнинг ҳукмдори Олимшоҳ кўп вақтлардан бери қаттиқ касал бўлиб ётибди, ўшани даволай оласанми?

— Эй овчи, унинг даволашнинг нима қийинлиги бор?— деди она тўти.— Мен шу қадар моҳир табибманки, ҳатто Арасту билан Луқмони ҳаким даволай олмаймиз, деб рад этган минглаб касалларни ҳам даволашга қурбим етади. Мени Олимшоҳ ҳузурига олиб бор, қандай табиб эканимни унга уқдир-да, кейин мени унга истаган пулингга сот.

Овчи она тўтини қафасга солиб, подшо олдига олиб бориб деди:

— Подшоҳим! Бу тўти жуда ақлли, у ҳар қандай дардни даволай олади. Агар фармон берсанг, у сен олий ҳазратга хизмат қилади.

— Эй овчи!— деди Олимшоҳ.— Менга худди шундай донишманд табиб даркор эди, кўп вақтдан бери бирор кимса мени даволашини истардим. Бу она тўтининг баҳосини айт, мен олай.

Овчи она тўти учун ўн минг тилла сўради. Подшоҳ овчига айтган пулини берди, у жўнаб кетди, тўти подшоҳни даволашга киришди.

Бир неча кундан сўнг подшоҳ тўти берган дорилардан шифо топа бошлади. Шунда тўти деди:

— Эй подшоҳ! Худонинг карами, менинг маҳоратим ва дорилар ваҳҳидан сен шифо топа бошладинг. Энди раҳм этиб, мени қафасдан бўшат, саҳрони ахтариб яна бир дори топиб келай, у шундай ажойиб, шифобахш до-

рики, уни ичсанг бир неча кунда тамом соғайиб кетасан.

«Майли, борсин, балки унинг айтганлари ростдир», деб ўйлади; гапига ишониб, тўтини қафасдан бўшатиб юборди. Она тўти эса, болалари ёнига учиб бориб, қайтиб келмади.

Тўти ҳикояни тугатгач деди:

— Хужаста, сенинг ошиқинг ҳам тўти подшоҳни алдагандай алдаб кетмаса деб қўрқаман. Худо ҳақи, севган ёринг билан учрашишга шошил; лекин синаб кўрмай туриб, унга ишонма.

Хужаста бу гапларни эшитгач, кетишга чоғланган эдики, тонг отиб, хўроз қичқирди. Бу гал ҳам бэролмай қолди. Шунда у зор-зор йиғлаб, бу байтни ўқиди:

Менга бунчалик зулм қилмаса эди фалак,

Ой юзли ёрим билан учрашар эдим бешак.

УНИНЧИ ҲИКОЯ

Савдогар ва унинг хотини

Қуёш ботиб, ой чиққач, Хужаста йиғлаб, чуқур хўрсинди-да, тўтидан ижозат олиш учун борди. Тўти унинг ташвишли эканини кўриб, сўради:

— Маликам, бугун нега безовтасан? Ҳамма ишларинг жойидами? Бунчалик ғам-алам чекма. Маликам, умидсизланма! Худо сенга мададкордир.

— Оҳ, сирдошим!— деди Хужаста.— Мен ҳадеб сенинг қошингга келиб, ўз ғам-ташвишларимни айтиб берман. Ахир, сен қачон менга ижозат берасан, севган ёрим билан қачон учрашаман? Агар шу бугун кечаси ижозат берсанг, бораман, йўқса сабр қилиб уйда ўтираман.

— Оҳ, маликам,— деди тўти,— сен ҳар куни кечқурун келиб, гапимга қулоқ соласан; энди кетишга отланган чоғингда тонг отиб, кеча тугайди. Бугун кечаси барвақтроқ

кетгин, деб қисқароқ ҳикоя айтиб бераман. Ҳикоямга қулоқ солгин-да, фалокатга учрамай мақсадга етиш йўлини ўрганиб ол. Эсингда тут: агар бирор жойга бориб, эрингни кўриб қолгудай бўлсанг, савдогарнинг хотини шовқин-сурон кўтарганидай, бақириб шовқин-сурон кўтар; шунда эринг аҳмоқ бўлиб қола беради, сен бўлсанг сувдан қуруқ чиқасан.

— У қандай ҳикоя?— деб сўради Хужаста.— Айтиб бер!

Тўти ҳикоя бошлади:

— Бир шаҳарда жуда бадавлат бир савдогар бор эди. Унинг хотини бениҳоят гўзал эди. Савдогар савдо ишлари билан бошқа юртга жўнаб кетди. У жўнаши билан хотини шу қадар йўлдан оздики, ҳар оқшом эркаклар олдига кета берди. У тонг отгунча айши ишрат, хурсандчилик қилар, рақс этар ва қўшиқ айтарди.

Орадан бир неча ой ўтгандан кейин эри талай молмулк орттириб қайтиб келди; лекин у ўз уйига эмас, бировнинг уйига тушди. Кечқурун қўшмачи хотинга одам юбориб, унга деди:

— Бугун мен уйимга бора олмайман. Менга бирорта нозанин топиб рўбару қил, сени жуда хурсанд қиламан. Ўзингга ўн тилла, нозаниннга эса йигирма тилла бераман.

Кампир буни эшитиб: «Хотинга ўттиз тилла сарфлашга тайёр экан, жуда бадавлат бўлса керак!» деб ўйлади.— Унинг юраги тамагарлик пардасига ўралди. Кампир, хотин излаб чиқиб кетди, ахтармаган жойи қолмади, лекин ҳеч қаердан танфуруш хотин топа олмай, боши қотди. Ниҳоят, у тасодифан ҳалиги савдогарнинг ўз уйига кириб қолди-да, унинг хотинига гапира бошлади:

— Бугун аллақайси юртдан бир савдогар келди, ўзи жуда бой, бунинг устига, ниҳоятда кўҳлик,— у хотин топиб кел деб ялинди. Агар хоҳласанг бэр, эрталаб йигирма тиллалик бўлиб қайтасан.

Савдогарнинг хотини қўшмачи кампир билан бирга мусофир ҳузурига жўнади, лекин уйга кириши билан эрини таниб: «Вой-вой-вой! Бу ўзимнинг эрим-ку! Энди нима қилдим?»— деб ўйлади.

Шунда хотин айюҳаннос солиб, шанғиллай бошлади:

— Ҳой, қўни-қўшнилари! Келинлар, бу ёққа, бизнинг ишимизни бир ёқлик қилиб беринглар! Эримнинг савдосотиқ ишлари билан кетганига олти йил бўлган эди, кечаю кундуз йўлига интизор бўлиб, келишини кутардим. У қайтиб келиши билан мана шу ҳовлига тушибди — менинг олдимга бормабди! Бугун унинг қайтиб келганини эшитиб, ўзим ахтариб келдим. Мени ҳимоя қилинлар! Бўлмаса, қозига ариза бериб эрим билан ажрашаман.

Қўни-қўшнилари йиғилишди, савдогарнинг хотини уларга деди:

— Эрим мени ёлғиз шаҳарда ташлаб, ўзи сафарга жўнаб кетди. Мен кечаю кундуз зор-зор йиғладим — уни соғиндим. Мана, худонинг инояти билан бугун эрим соғсаломат қайтиб келди, лекин уйга бормади — мени унутди. Ахир, мен вафодор хотин эмасманми, гўзал эмасманми, у бўлса бегона, ярамас хотинлар билан кайф-сафо қилишни истайди. Шу гапни эшитишим биланоқ, ўзим унинг олдига келдим. Ҳаммаларингиз ҳам худодан қўрқадиган одамларсиз, бизнинг ишимизни ажрим қилиб беринглар.

Шунда одамлар таъна-маломатлар қилиб савдогарни уялтира бошладилар,— хотиннинг тан сотиш учун келгани ҳеч кимнинг хаёлига ҳам келмади... Ана кўрдингми, Хужаста, бу хотин номига доғ ҳам туширмади, эрини ҳам уйига олиб келди, бунга унинг уддубуронлиги сабаб бўлди.

Тўти ҳикояни тугатиб, Хужастага деди:

— Тур ўрнингдан, ҳаялама! Ошиқ олдига бор.

Хужаста кетишга чоғланган эди ҳамки, тонг отиб, хўроз қичқирди. Бу гал ҳам у боролмай қолди. Шунда юм-юм йиғлаб, юзини қўли билан яширди-да, бу байтни ўқиди:

Келарми висол туни — бўлармиканман бахтлиқ?
Ҳар тонг олиб келади менга фақат бебахтлиқ.

УН БИРИНЧИ ҲИКОЯ

Дехқоннинг хотини қандай қилиб шарманда бўлишдан қутулиб қолгани

Куёш ботиб, юлдузлар чиққач, Хужаста кўз ёшини дўлдай тўкиб, тўтидан рухсат сўрагани бориб, унга шундай деди:

— Эй, менинг сирдошим. Бугун кўнглим яна севгилим фироқида азоб чекмоқда. Агар иложи бўлса, мени эртароқ жўнатиб юбор, агар иложи бўлмаса, «Ошиққа сабрдан нима фойда» деган мақолни билсам ҳам тоқат қилиб уйда қоламан. Ёрим қошига бориб, уни оғушимга олиб, ёшлик кайф-сафосини сургим келади.

Қачон васлин кўрарман? Оллоҳ, оллоҳ!

Бу дунё бўлди зиндон. Оллоҳ, оллоҳ!

Боқарман йўлларига мен нигорон,

Пичирлаб дерман ҳар он: оллоҳ, оллоҳ!

— Хужаста, сени ишқ-муҳаббат бунчалик қийнагани, дарди ҳижрон бу қадар азоблаганидан беҳабар эдим,— деб жавоб берди тўти.

Муҳаббатингнинг аввал қадр қила билмадим.

Энди чеккан азобинг билан қийналар дилим.

Худо хоҳласа, севар ёринг билан учрашасан. Ҳар кеча мен билан хайрлашгани келасан, гапимга қулоқ солиб, вақтингни бекорга ўтказасан, лекин донишмандлар:

Иш қиларда ишлатсанг идрок,
Афсусланмай қувонар юрак.

деганлар.

Бир деҳқоннинг хотини ақл-идрок билан иш кўриб, шармандаликдан қутулиб қолган.

— Қандай ҳикоя бу?— деб сўради Хужаста.

Тўти ҳикоя айта бошлади:

— Бир кун бир деҳқоннинг хотини томда ўтирган эди. Бир новқирон йигит уни кўриб хуштор бўлди. Хотин йигитнинг ошиқи беқарор бўлиб қолганини пайқаб: «Уни чақириб, бир нозу карашма қилишим керак экан», деб ўйлади. Хотин йигитни имлаб чақирди-да:

— Ярим кечадан кейин келиб, ҳув анови дарахт тагида кутиб ўтир. Эримни ухлатаману, ёнингга чиқаман,— деди.

Хотин унга шу гапларни айтгач, уй юмуши билан шуғуллана бошлади.

Йигит ярим кечадан кейин келиб, хотиннинг ҳовлиси яқинидаги дарахт тагида ўтирди. Хотин эрини ухлатиб йигитнинг ёнига чиқди-да, у билан бирга ётди.

Хотиннинг қайнатаси барвақт уйғониб, ҳовли атрофида кезар экан. Нима кўрди денг? Келини бегона эркак билан ётганини кўрди. Чолнинг жаҳли чиқди, келинининг оёғидан билагузугини¹ олиб бекитиб қўйди-да, «шошма, мен сен беҳаё хотиннинг адабингни бериб қўяман» деб ўйлади.

Бир соатдан кейин хотин уйғониб қараса, оёғига тақилган билагузуги йўқолибди. У жуда зийрак хотин эди,

¹ Ҳиндларда оёққа ҳам билагузук тақиш одати бор.

шунинг учун: «Қайнатам келиб билагузугимни олиб кетибди. Тонг отса ҳолим нима кечади?» деб ўйлади.

Хотин узоқ ўйлаб, хуштарига:

— Сен ҳозир уйингга кет! Яна кўнглинг тусаса, бошқа сафар келарсан,— деди.

Йигитни жўнатиб, хотин эрининг ёнига бориб ётди. Бирпасдан кейин эрини уйғотиб:

— Уй жуда ҳам исиб кетди! Дарахтнинг таги салқин, ўша ерга чиқиб ётамиз!— деди.

Улар дарахт тагига чиқиб ётишди.

Салдан кейин хотин эрини уйғотиб деди:

— Ҳой, жоним, кўзингни оч! Урнингдан тур, буни қара!

Эри қаддини кўтариб сўради:

— Нималар деб вайсаяпсан?

— Мен отангни ўз отамдай ҳурмат қиламан,— деб жавоб берди хотин,— у бўлса келиб оёғимдан билагузугимни ечиб олибди, демак, у мени яланғоч ҳолда кўрган. Бу нима деган гап ўзи?

— Хўп,— деб жавоб қилди эри,— эрталаб айтаман, бундан кейин ундай қилмайди.

Тонг ёришиши билан деҳқон отасидан гина қила бошлади:

— Уғлинг билан келининг ухлаб ётган жойга бориб, қандай ётганини кўриш сенга уят-ку, ахир, ота!

— Эсингни йиғ, ўғлим!— деб вэтироз билдирди отаси.— Беҳаё хотининг бегона эркак билан ётган эди. Мен буни ўз кўзим билан кўрдим, ҳатто оёғидан билагузугини ҳам ечиб олдим.

Буни эшитиб ўғлининг ундан баттар аччиғи чиқди.

— Сен нега хотинимга душман бўлиб қолдинг. Воқеа қандай бўлганидан хабардорман. Сен келиб хотинимнинг оёғидан билагузугини ечиб олганигда, дарахт тагида у

билан мен ётган эдим, чунки уй жуда дим бўлиб кетди.
Чол шўрлик уялиб қолди.

Тўти бу ҳикояни тугатиб деди:

— Энди у хотиннинг қандай найранг ишлатганини ўзинг ҳам биласан. Бегона эркакни деб, қайнатасини шарманда қилиб, ўзи сувдан қуруқ чиқди. Хужаста, энди эртарақ бориб, севган ёрингни бағрингга бос.

Хужаста тўтининг гапини эшитгач, кетмоқчи бўлди, бироқ, шу маҳал тонг отиб, хўроз қичқириб қолди. Бу гал ҳам бора олмади. Шунда зор-зор йиғлаб, бу байтни ўқиди:

Висол туни ўтди тагин, оҳ алам!

Фироқ куни келар яқин, оҳ алам!

УН ИККИНЧИ ҲИКОЯ

*Савдогар қизи билан қашқир ва савдогарнинг қизи айёр
Қашқир туфайли шарманда бўлишдан қутулиб қолгани*

Қуёш ботиб, тун киргач, Хужаста ёқасини чок этиб, кўзларида ёшу, қалбида алам билан тўтининг олдига бориб, унга шундай деди:

— Эй, донишманд! Мен сенинг донолигингга қаттиқ ишонаман—ҳар куни кечаси олдингга келишимнинг боиси ҳам шу. Сенинг заковатингга офаринлар ўқийман, донолигинг ва садоқатингга қойил қоламан. Бугун юрагим дард-аламга тўлиб, кўксим тилка-пора бўлмоқда. Ёрим билан қандай учрашиб, уни бағримга қандай боссам экан?

Ишқ ўти юрагимни этмоқда кабоб;

Худди шу ўт умримни қилмоқчи хароб.

Агарда мени ҳозир жўнатиб юбормасанг, қачон жўнатасан? Боришимга ҳозир ижозат этмасанг, қачон ижо-

зат эгасан? Ялинаман, ёлвораман сенга, мени жўнатиб юбор, фикри-зикрим мана шу:

Уйлаб топармиканман овозлик йўлин, ҳайҳот?
Баҳор! Мен тутқунликдан қандай бўлайин овоз?

Худо ҳақи, ёрим билан қовушмоғимга ҳэра топ.

— Эй Хужаста,— деб жавоб қилди тўти,— сенинг гаминг менинг қалбимдан жой олган, танамда жоним бор экан, сенинг гамингни ейман. Қани айт-чи, ўтган кечалардан қай бирида ёринг қошига боришингга ижозат бермадим? Йўқ, ўзинг кечалари ҳикояларимни эшитиш учун бекорга вақтингни ўтказиб, севгилинг қошига бэра олмаётирсан. Сиринг ошкора бўлиб, одамлар орасида овоза бўлиб кетмаса эди, деб қўрқаман. Шунинг учун сенга савдогар қизига қашқир ўргатган, у қиз эса шарманда бўлишдан қутулиб қолган макрни ўргатаман.

— Бу қандай ҳикоя бўлди?— деб сўради Хужаста.— Қани, айтиб бер-чи!

Тўти ҳикоя бошлади:

— Бир шаҳарда бадавлат бир амалдор яшарди, унинг ўғли хунук, беўхшов ва тентак эди. Шу бола вояга етгач, отаси унга бир савдогарнинг қизини олиб берди. Қиз эса, жуда гўзал, оқила ва бунинг устига, моҳир қўшиқчи ва созанда эди.

Бир куни кечаси шу жувон уйининг томида ўтирар, ҳовлининг девори тагида эса, бир киши ашула айтарди. Жувон унинг ашуласига узоқ вақт қулоқ солиб тургач, уни яхши кўриб қолди. Жувон томдан тушиб, ашуланининг ёнига келди-да, деди:

— Ҳой, барно йигит, менга қара! Менинг эрим ниҳоятда хунук ва тентак. Мени бирор бегона юртга олиб кет! Умр бўйи сенга итоаткор ёр бўлай.

Йигит рози бўлиб, жувонни ўрмонга олиб кетди. Бир оздан кейин улар ҳовуз бўйидаги дарахт тагида бир-бирларини маҳкам қучоқлашиб уйқуга кетишди.

Бир соатдан кейин йигит уйғониб, жувоннинг ҳамма зеб-зийнатларини ечиб олди. Шўрлик жувон кўзини очиб қараса, зеб-зийнатлари ҳам, ёнидаги севган ёри ҳам йўқ. Шунда у, ўғри алдаб йўлдан урганини англаб, афсусланиб деди:

— Эй худоё худовандо, мен осий бандангнинг гуноҳини ўзинг кечир! «Қилмиш — қидирмиш» деганлари рост экан.

Шу орада тонг отди. Жувон хаёл суриб, ҳовуз лабига келиб қолганини сезмай қолди. Шу замон бу ерга суяк тишлаган қашқир келди-да, ҳовузда балиқ кўриб, унга ташланди, суяк эса ерда қолди. Балиқ қашқирдан қочиб, сувга шўнғиб кетди. Шунда қашқир суякни олиш учун қайтди, бироқ суякни тополмади, чунки уни ит олиб қочган эди.

Бу ҳолни кўриб турган жувон хандон ташлаб кулиб, деди:

— Ана, холос! Бу иш «кўпни деб оздан қуруқ қолди» деган мақолга ўхшади.

Қашқир бу гапни эшитиб:

— Бекам, сен кимсан, барвақт ёлғиз ўзинг ўрмонда нима қилиб юрибсан?— деб сўради.

Шунда жувон қашқирга бошидан ўтган воқеани гапириб берди. Қашқирнинг жувонга раҳми келиб деди:

— Хафа бўлма, бекам! Бундай қил: уйингга бор, йўл-йўлакай худди телбалардай гоҳ кул, гоҳ йиғла. Шундай қилсанг, кўрган одам сенга ачинади, сени ёмонламайди.

Жувон қашқирнинг гапига амал қилди. Уйига кетар экан, йўл бўйи телбалардай бақириб, чақириб борди. Жувон шундай макр-ҳийла қилди! Шунинг учун ҳеч ким

унинг тўғрисида ёмон хаёлга бормади, аксинча, кўрган киши унга ачинди.

Тўти ҳикояни тугатиб, Хужастага деди:

— Ҳозир жуда қулай фурсат. Эртарақ бориб, ёринг билан топиш, безовта бўлма, башарти бирор нарса мушкул кўрингудай бўлса, сенга яхши ҳийла ўргатаман, мушқулинг осон бўлиб, пок номингга доғ тушмайди.

Буни эшитиб Хужаста кетишга чоғланган эди ҳамки, тонг отиб, хўроз қичқириб қолди. Бу сафар ҳам боролмай қолди. Шунда Хужаста зор-зор йиғлаб, бу байтни ўқиди:

Унг келмайди кечаси кўрган тушим, йўқ!
Қошимда пайдо бўлмас ул қуёшим, йўқ!

УН УЧИНЧИ ҲИКОЯ

Йўлбарс билан бараҳман ва ўз очкўзлиги туфайли бараҳманнинг ҳалок бўлгани

Қуёш ботиб, тун киргач, Хужаста хафаҳол ва ташвишланиб ижозат сўраш учун тўтининг олдига бориб шундай деди:

— Эй тўти, сўзларимга парво қилмай, мени ёлғон-яшиқ эртақлар, бўлмағур сафсаталар эшитишга мажбур этишингга қараганда, чекаётган азобларим сенга ҳеч қандай таъсир этмаётганга ўхшайди! Бундан сенга нима фойда эканини тушунмайман!

— Оҳ, маликам,— деди тўти,— эртарақ бориб ёрингни бағрингга босгин, деб худодан илтижо қиламан. Лекин ўзинг бормайсан — пайсалга солганинг солган! Бунда менинг ҳеч қандай гуноҳим йўқ.

Гар истасанг айлагил ҳалок,
Лек менда йўқ ҳеч қандай гуноҳ!

Қани, тезроқ бор, ёринг билан учрашганингдан кейин эртароқ қайт. Лекин эсингда бўлсин: ундан ҳеч нарса тама қилма, чунки тамагарлик катта бахтсизликдир. Агар тамагарлик қилгудай бўлсанг, бараҳманнинг бошига тушган кулфат сенинг ҳам бошингга тушади.

— У қандай ҳикоя экан?— деб сўради Хужаста.— Айтиб бер-чи! Тўти ҳикоя бошлади:

— Бир шаҳарда жуда бадавлат бир бараҳман бор эди. У фақирлашиб қолиб, пул топиш учун бошқа юртга жўнаб кетди. Бир куни ўрмонда кетаётиб, кўл бўйида ётган йўлбарсга кўзи тушди, йўлбарснинг олдида тулки билан кийик турарди. Бараҳман қўрққанидан турган жойида тошдай қотиб қолди. Тулки билан кийик уни кўриб гаплаша бошлашди:

— Йўлбарс кўриб қолгудай бўлса, тилка-пора қилиб ташлайди! Шундай қилайликки, йўлбарс тилка-пора қилмасин, балки мукофотласин!

Шундай қилмоқчи бўлишди. Тулки билан кийик йўлбарсга таъзим қилиб, хушомад қилишга киришдилар:

— Сахийлигингизнинг шуҳрати бутун дунёга кетган! Қаранг, анови бараҳман ҳам сиздан бирор нарса тиламоқчи бўлиб, итоат билан кўл боғлаб турибди.

Йўлбарс бошини кўтариб қаради-да, қувониб кетди. У бараҳманни чақириб унга меҳрибонлик кўрсатди, кейин ўзи еган одамларидан қолган ҳамма тиллаларини бериб, соғ-саломат жўнатиб юборди.

Бараҳман талай дунёни олиб уйига қайтди-да, кайф-сафо билан умр кечира бошлади.

Орадан бир оз вақт ўтгач, бараҳманнинг очкўзлиги тутди. У яна ўрмонга, йўлбарснинг олдида борди, лекин бу сафар йўлбарснинг олдида бўрилар билан итлар турар эди. Улар бараҳманни кўриб, севиниб кетишди-да, йўлбарсга гапирар бошлашди:

— Нақадар шижоатли, танти одам-а, бу! Чақирмасангиз ҳам келибди, афтидан, у ўз ҳаёти ғамини емайдиган кишига ўхшайди.

Бу гапни эшитгач, йўлбарс тутақиб кетиб ўзини оди-да, чанг солиб, бир зарб билан бараҳманни ўлдирди.

Тўти ҳикояни тугатиб деди:

— Шундай, Хужаста! Бараҳман шунчалик очкўз бўлмаганда, ҳалок бўлмасди. «Суқлик, шумлик келтирар» деганлари бежиз эмас. Хўп, ҳозир алламаҳал бўлиб қолди, сўнгги соқчининг навбатчилик қиладиган чоғи, тезроқ бориб, севган ёринг билан қовуш; кечанинг қолган қисмини ёринг билан шод-хуррам, ҳузур қилиб ўтказасан.

Хужаста унинг гапини эшитиб, севган ёрини бағрига босиш учун кетиш тараддудига тушди, бироқ шу вақт тонг ёришди. Хўроз қичқирди. Бу гал ҳам уйда қолишга тўғри келди. Шунда зор-зор йиғлаб, бу байтни ўқиди:

Субҳидам ошиқма, жим бўл бир нафас.
Ошиқлар қовушсин бўлсин ҳамнафас.

УН ТҮРТТИНЧИ ҲИКОЯ

Мушук бөла сичқонларни қиргани ва бунинг учун она мушук ўз вазифасидан бўшатилгани

Куёш ботиб, ой чиққач, Хужаста анор гули янглиғ қизил кўйлак кийиб, зебу зийнатларини тақиб ижозат олгани тўтининг олдига борди, лекин тўтини ташвишли ҳолда кўриб, ундан сўради:

— Эй, қалбимга қувонч бағишловчи! Нега бугун ғамгин кўринасан, сени нима шунчалик ташвишга солмоқда?

— Оҳ, маликам,— деб жавоб қилди тўти,— сенинг қайғунг кўнглимни вайрон этмасда, ташвишланишимнинг сабаби шуки, ҳар куни ижозат олгани келсан, суҳбатимиз чоғида тонг ёришиб қолади. Ишқилиб, қўққисдан эринг келиб қолмаса яхши эди! Эринг келиб қолгудай бўлса, уйдан чиқа олмай қоласан, шунда ҳамма сичқонларни қириб юбориб шармандаи шармисор бўлган мушукка ўхшаб пушаймон қилиб юрасан.

Буни эшитиб Хужаста эътироз билдирди:

— Эй тўтижон, эшит! Ахир, сичқонлар мушукларнинг ризқи-ку. Сичқонларни егани учун мушукнинг шарманда бўлиши қизиқ. Мен бу гапдан ҳеч нарса тушунмаяман; бу муаммони еча олмайман. Тушунтир-чи, нега шундай бўлди?

Тўти ҳикоя бошлади:

— Қалин бир ўрмонда йўлбарс яшар эди. У шу қадар кексайиб қолдики, тишлари илдиз-пилдизи билан тушиб кетди, гўшт егудай бўлса, чандирлар милкига кириб қоларди. Чангалзорда сичқон кўп эди. Кечаси йўлбарснинг кўзи уйқуга кетди дегунча, сичқонлар югуриб келиб, йўлбарснинг милкидаги чандирларни териб олиб ейишарди. Бу нарса йўлбарснинг оромини бузар, у уйғониб кетарди. Охири, у ҳайвонларга буйруқ берди:

— Бир иш қилингларки, сичқонлар мени безовта қилмасин, тинчгина ухлай оладиган бўлай!

Шунда тулки кўл қовуштириб деди:

— Хукмдор! Фуқароларингиз орасида мушук деган махлуқ бор. Ушани соқчи қилиб тайинланг-да, ўзингиз тонг отгунча бемалол ухланг.

Тулкининг гапи йўлбарсга маъқул бўлди. У мушукни чақиртириб соқчи қилиб тайинлади, мушук астойдил хизмат қила бошлади: сичқонлар уни кўришлари биланок, тирақайлаб қочиб чакалакзорга кириб кетишарди.

Йўлбарс кечаси билан тўйиб ухлайдиган бўлди, мушукнинг мартабасини оширди.

Лекин бу мушук ниҳоятда айёр бўлиб, сичқонларга узоқдан туриб дўқ қиларди-ю, лекин тутиб емасди. Мушук бундай мулоҳаза қиларди: «Бу амални мен сичқонлар бор учун олдим. Уларнинг ҳаммасини еб қўйгудай бўлсам, йўлбарсга ортиқча бўлиб қоламан, у мени ишдан бўшатиб юборади». У рўза тутди, бирорта ҳам сичқонни емади!

Бир куни худо уни ақлдан оздирди: мушук ўз боласини йўлбарснинг олдига олиб келиб, итоат билан қўл қовуштириб гаъзим қилди-да, деди:

— Бугун иш билан бир жойга бориб келишим керак. Агар ижозат этсалар, ўрнимга бугун боламни қолдирсам, эртага эрталаб яна шоҳим ҳузурларида тайёр бўламан.

Унинг гапи йўлбарсга маъқул бўлиб, мушукка ижозат берди. Мушук ўз иши билан кетди, мушукча эса сичқон овлай бошлади: қаерда сичқон кўрса, човут солиб, тутиб ўлдира берди. Бир кечаю бир кундуз деганда сичқонларни қириб битирди.

Эртасига эрталаб мушук қайтиб келиб қараса, ҳамма сичқонлар ўлиб ётибди. Шунда ўз бошига муштлаб, боласига бақира бошлади:

— Эҳ ярамас! Нима қилиб қўйдинг ўзинг? Нега ҳамма сичқонларни қириб ташладинг? Ушалар бўлмаганида, мен шундай ҳурматга эга бўлармидим!

— Бўлмаса нима учун ўзинг кетаётганингда сичқонларга тегмагин, деб тайинлаб кетмадинг?— деди мушукча.

Хуллас, мушук қилган ишидан қаттиқ пушаймон бўлди.

Чангалзорда бирорта ҳам сичқон қолмабди деган хабар, йўлбарснинг қулсига етди. Шунда мушукни ишдан бўшатиб юборди.

Тўти ҳикояни тугатиб деди:

— Эй маликам, шу вақтгача ёринг ёнига бормай чакки қилипсан, кечаларни бекорга ўтказиб юборяпсан. Эринг келиб қолиб, сен ҳам бояги мушукка ўхшаб шарманда бўлмасанг, деб қўрқаман.

Хужаста унинг гапини эшитиб, кетишга отланди, лекин шу вақт тонг отиб, хўроз қичқирди. Бу гал ҳам уйда қолди. Шунда зор-зор йиғлаб, бу байтни ўқиди:

Тун ўтару, келмайди дилбар!
Нега тагин тонг отиб келар?

УН БЕШИНЧИ ҲИКОЯ

Халқига зулм қилгани учун Шохпур деган қурбақани тахтдан ағдаришгани

Қуёш ботиб, ой чиққач, Хужаста янги кийим-кечакларини кийиб, зебу зийнатларини тақинди-да, тўтидан ижозат сўрагани бориб бундай деди:

— Эй тўти! Сенинг жуда донишмандлигингни билман, маслаҳатингни ҳам оқилона маслаҳатлар деб ҳисоблайман. Бироқ, сендан мен учун ҳеч қандай фойда йўқ. Кўпдан бери висолига етиш учун уринаётганимга қарамай, қандай қилиб ёрим билан учрашувим ва орзуйимга етишим тўғрисида индамайсан.

— Хужаста, ахир, мен эртаю кеч шу тўғридагина ўйлайман-ку,— деб жавоб берди тўти.— Хотиржам бўл, эринг билан қовуштириб қўяман. Эй маликам, ўз қисматини англамайдиган одамни беғам дейдилар. Ўзи учун нима фойдали, нима зарарли эканини билмайдиган одам эса, Шохпурга ўхшаб афсус қилади. Шохпур халқининг панд-насиҳатига қулоқ солмай пушаймон қилди.

— Шохпур деганинг ким, унга нима бўлган?— деб сўради Хужаста.— Қани айтиб бер-чи!

Тўти ҳикоя бошлади:

— Арабистонда чуқур қудуқ бор эди. Унда жуда кўп қурбақалар яшарди. Уларнинг подшоҳи Шохпур номли қурбақа эди. Шохпур қурбақаларга жуда ёмон зулм қила бошлади, қурбақалар эса ғазабланиб, нима қилсак экан, деб маслаҳатлаша бошладилар.

— Шохпур бизларни хонавайрон қилди,— дейишди улар.— Уни ағдариб, ўрнига бошқа қурбақани подшо қилиб сайлашимиз керак.

Шундай қилмоқчи бўлишди. Қурбақалар Шохпурни тахтдан ағдариб, янги подшо сайладилар.

Шохпур мушкул аҳволга тушиб қолди. У илоннинг ини олдига бориб, секин вақиллай бошлади. Илон инидан бошини чиқариб, қурбақани кўрди-да, мийиғида кулиб вишиллади:

— Ҳой тентак! Ахир, сен менинг ризқимсан-ку. Нима учун ўз ихтиёринг билан менга ем бўлгани келдинг?

— Мен қурбақалар подшоҳи бўламан, фалон жойдаги қудуқда яшайман,— деб жавоб берди Шохпур.— Мен сенга ўз фуқаром устидан шикоят қилиб келдим. Мулкимни қайтариб олиш учун сендан ёрдам истаб келдим!

Илон ғаниматга учраганидан мамнун бўлиб, Шохпурнинг кўнглини кўтара бошлади:

— Менга ўша қудуқни кўрсатиб қўй, бориб сенинг қасдингни олиб берай.

Илон билан қурбақа бирга бориб қудуққа тушдилар. Бир неча кундан кейин қурбақалардан асар ҳам қолмади — илон ҳамма қурбақани еб битирди. Шунда илон Шохпурга деди:

— Бугун жуда овқат егим келяпти. Бир иложини қилиб қорнимни тўйғаз.

Шохпурнинг эхонаси чиқиб кетди, илон билан ошна бўлганига қаттиқ пушаймон қилди. «Мен нима қилиб қўйдим-а?— деб ўйлади у.— Илондан ёрдам сўраб, ҳамма қариндош-уруғларимни ҳалок қилдим! Нима ҳам қила олардим, энди бўлар иш бўлди. Қўлимдан ҳеч нарса келмайди».

У узоқ ўйлагач, илонга деди:

— Сиз менга шафқат қилдингиз, қурбақалардан қасосимни олиб бердингиз, раҳмат, энди уйингизга қайта қолинг.

— Йўқ, мен сени ёлғиз ташлаб кетмайман,— деб эътироз билдирди илон.

Шунда Шохпур унга деди:

— Шу яқин орада яна бир қудуқ бор, унда ҳам қурбақа жуда кўп, буюрсангиз уларни алдаб ёки ҳийланайранг билан шу ерга бошлаб келаман.

Бу гап илонга жуда маъқул тушиб, Шохпурга рухсат берди. Шохпур қудуқдан чиққан заҳотиёқ, дастлаб учраган ҳовузга шўнғиб кетди. Илон узоқ кутди, ниҳоят, тоқати тоқ бўлиб инига қайтиб кетди.

Тўти ҳикояни тугатгач деди:

— Хужаста, энди имиллама! Тезда бориб ёринг билан қовуш.

Хужаста кетишга отланган ҳам эдики, тонг ёришиб, қушлар сайрай бошлади. Бу гал ҳам боролмай қолди. Шунда у, кўз ёшларини маржондай тўкиб, бу байтни ўқиди:

Эй ҳамнафас, эй менга ҳамдам!

Биз гўё тонг чоғидаги шам:

Шам шуъласи тонгда йўқолди,

Утиб кетди қоронғи тун ҳам.

УН ОЛТИНЧИ ҲИКОЯ

Силовсин фирибгарлик билан маймунни ҳалок қилгани ва йўлбарсни лақиллатиб, уясини олиб қўйгани

Қуёш ботиб, ой чиққач, Хужаста ясаниб, зебу зийнатларни тақинди-да, қовоғидан қор ёғиб тўтидан ижозат сўрагани борди ва унга деди:

— Эй тўти. менга қара! Ҳар кеча келиб сендан ижозат сўрайман, кўнглимдаги ҳасратимни айтаман. Бемаъни эртақ ва сафсаталарингни эшитгани келмайман — сен бекорга менинг миямни қотирыпсан. «Пайсалга соладиган сахийдан кўра, тез жавоб берадиган бахил яхши» деган мақол бор.

— Маликам, лекин гапларимнинг сизга зиён-заҳмати тегмайди,— деб эътироз билдирди тўти.— Аксинча, ҳар бир сўзимнинг сенига нафи тегади. Бугун эртaroқ бориб севгилинг билан қовуш. Борди-ю, ёринг билан бирга ўтирган жойингга душман келиб қолиб, сени уялтиргудай бўлса, силовсин қилганига ўхшаб айёрлик қилиб, қутулиб кет.

— Силовсин ҳақидаги ҳикоя қанақа экан?— деб сўради Хужаста.— Айтиб бер-чи!

Тўти ҳикоя бошлади:

— Бир ўрмонда бир йўлбарс бор эди, у маймун билан ўртоқ эди. Бир куни йўлбарс қасққадир бормоқчи бўлиб, уясида маймунни қолдирди-да:

— То мен қайтиб келгунимча уямни қўриқлаб ўтир, ҳеч кимни киритма!— деб буюрди.

Бир неча кундан кейин эркак силовсин келиб йўлбарс уясида яшамоқчи бўлди — бу ер унга жуда қулай эди. Маймун силовсинга деди:

— Менга қара, силовсин! Бу йўлбарснинг уяси.

Унинг ижозатисиз бу ерда яшашга қандай журъат этасан! Бу ишинг ярамайди!

— Бу менинг отамнинг уяси,— деб эътироз билдирди силовсин.— Бу жой менга мерос қолган. Бунга аралашшига сенинг ҳеч ҳақинг йўқ. Мен билан нима ишинг бор, нега ўзингни койитасан? «Ут ўчади, темирчи кетади, босқон босувчи киши оғир меҳнатдан кейин дам олади» деганларидай қиялпанми?

Бу гапни эшитиб маймун жимиб қолди. «Э менга нима-я?— деб ўйлади маймун.— Ўзининг иши. «Нима экса, шуни ўради».

Бу гапдан кейин ургочи силовсин деди:

— Кел, яхшиси, бу уядан кетайлик. Ўзинг эшитгансанки: «Кимки йўлбарс билан куч синашмоқчи бўлса, жонидан айрилади».

— Ҳечқиси йўқ, хотин,— деб жавоб берди силовсин.— Йўлбарс қайтиб келганида, уни алдаб бу ердан ҳайдаб юбораман. Қайғурма, хотиржам бўл!

Бир неча кундан кейин йўлбарс қайтиб келибди, деган хабар тарқалди. Маймун йўлбарсга пешвоз чиқиб, унга силовсин қилган ишни гапириб берди-да, шундай деди:

— Мен унга такрор-такрор: «Бу ердан жўна! Бу уяда йўлбарс туради. Бу ерда қолишинг ярамайди» деб айтдим. У бўлса: «Бу уя менга отамдан мерос қолган. Бу ерда йўлбарснинг ҳақи йўқ. Нимага мен бу ерни ташлаб, ўзимга бошпана ахтариб дайдишим керак экан?»— деди.

— Биласанми, маймун,— деди йўлбарс,— гапингдан маълум бўлишича, у силовсин эмас, мендан ҳам кучлироқ йиртқич ҳайвонга ўхшайди. Унинг гапларини қара, ҳеч нарсадан тап тортмайди-я! Силовсин шундай кучлимики, менинг уямни тортиб олса?

— Йўқ, шоҳим,— деб эътироз билдирди маймун,— худо номи билан қасамёд этаманки, у лаънати ҳайвон»

силовсин. Сламда сиздан зўр ҳайвон йўқ. Сиз бир қараб қўйгудай бўлсангиз, қўрққанидан жони чиқиб кетади. Ўзингиз бориб, уни бир кўринг. Мен сизни алдаб, аҳмоқ бўлибманми?

— Эй маймун,— деди йўлбарс,— бемаъни гапларни гапиряпсан! Шунақангги ҳайвонлар бор. Улар кичкина, ўзлари заиф кўринсалар ҳам, лекин куч ва жасоратлари мендан кўра ортигроқ. Эҳтимол, у ҳам шундай ҳайвондир.

Йўлбарс қаттиқ ваҳимага тушган бўлса-да, уясига борди. Силовсин йўлбарс келмасидан олдинроқ хотинига деди:

— Йўлбарс келиб қолса, болаларимизни бақиртириб йиғлат. Мен «Болалар нега йиғлаяпти?»— деб сўрасам, сен: «Йўлбарс гўшти сўрашяпти. Албатта, янги гўшт бўлсин. Ҳидланиб қолганини емаймиз дейишяпти» деб жавоб қил.

Йўлбарс ўз уясига яқин келган пайтда, силовсин болалари чирқираша бсшлашди, силовсин хотинидан:

— Нега улар додлашяпти?— деб сўради.

— Қоринлари очиқди,— деб жавоб берди хотини.

— Кечагина бир талай йўлбарс гўшти олиб келган эдим-ку!— деди силовсин,— наҳотки, шунча гўшtdан қолмаган бўлса?

— Бору, лекин ҳидланиб қолибди,— деб жавоб қилди хотини,— болалар янги гўшт сўрашяпти.

Шунда силовсин болаларига деди:

— Андак сабр қилинглар! Бугун ўрмонга катга йўлбарс келган эмиш, деб эшитдим. Агар шу гап рост бўлса, мен худойи таолонинг ёрдами билан йўлбарсни тилка-тилка қилиб, тўйгунигизча боқаман.

Йўлбарс буни эшитиб: «Ростдан ҳам у мени тутиб, болаларига бўлашиб берса-я?» деб, юраги ёрилиб ура қочди. Маймунни учратиши биланоқ, унга деди:

— Сен нима деган эдинг? Уямни силовсин эмас, қандайдир бошқа бир ҳайвон эгаллаб олибди!

— Гапимга ишон, йўлбарс,— деб эътироз билдирди маймун,— силовсин сени алдаяпти! Ундан қўрқма! Силовсин жуда ҳам кичкина, нимжон ҳайвон.

Йўлбарс бу гапни эшитиб, яна ўз уясига жўнади, силовсиннинг хотини эса бу гал ҳам болаларини бақиртириб йиғлатди.

— Нега болаларинг яна бағиллаяпти?— деб сўради силовсин.— Тинчит уларни! Бугун, албатта йўлбарс гўшти топаман. Биласанми, менинг бир маймун ўртоғим бор. У бугун қандай қилиб бўлса ҳам, бир йўлбарсни бошлаб келаман, деб қасамёд этиб ишонтирди. Маймун йўлбарсни алдаб бошлаб келади. Бир оз сабр қил. Болаларни бир амаллаб овут, бўлмаса, йўлбарс уларнинг овозини эшитиб, бу ёққа йўламайди.

Йўлбарс бу гапни эшитиб маймунга ташланди-да, уни парчалаб ташлади; кейин орқасига қарамай ура қочиб, иккинчи бу жойларга келмайдиган бўлди.

Тўти ҳикояни тугатиб деди:

— Хужаста, ҳозир жуда қулай фурсат, эртарақ бориб, севган ёринг билан қовуш.

Хужаста, буни эшитиб кетишга отланган ҳам эдики, тонг отиб, хўроз қичқирди. Хужаста бу гал ҳам уйда қолди. Шунда зор-зор йиғлаб, бу байтни ўқиди:

Ёр васлига етарман на кундуз, на тун,
Билмайман, қандай топар бу ишим якун?

УН ЕТТИНЧИ ҲИКОЯ

*Омади кетиб, ноумид бўлиб, уйда ўтириб қолган Зарир
номли тўқувчи*

Қуёш ботиб, ой чиққач, Хужаста энг яхши кийим-ларини кийиб, қиммат баҳо зебу зийнатларини тақиб тўтидан ижозат сўрагани борди-да, унга деди:

— Оҳ, тўти, кўпдан бери маслаҳатинг ва гапингга қулоқ соламан, бироқ дўстлигингдан ҳеч қандай наф кўрмадим.

— Аччиғланишнинг ҳожати йўқ маликам,— деди тўти,— менинг ҳеч қандай айбим йўқ, ахир ҳар кеча севган ёринг билан учрашгани бор деб маслаҳат бераман-ку. Менда ҳеч қандай айб йўқ, Зарирнинг омади юришмагандай, сенга ҳам шўр пешаналигинг халал беряпти.

— Бу қандай ҳикоя?— деб сўради Хужаста.— Айтиб бер-чи.

Тўти ҳикоя бошлади:

— Бир шаҳарда Зарир деган одам бор эди. У шоҳи тўқирди. У жуда зўр ғайрат билан ишларди, бир дақиқа ҳам ишидан бош кўтармасди. Бироқ қанча ишласа ҳам давлати ортмади. Зарирнинг бир ўртоғи бор эди, у оддий дағал газлама тўқирди. Бир куни Зарир ўша ўртоғининг уйига меҳмонга борди. Ўртоғининг уйи худди бадавлат хонадонларга ўхшаб тилла, қиммат баҳо буюмлар ва хилма-хил матолар билан тўла эди. Зарир буларни кўриб ҳайрэн қолди ва ўзича ўйлай бошлади: «Мен шундай ажойиб газламалар тўқийманки, уни бойлару, шоҳлар кийса арзийди, бироқ менинг ейишга ноним ҳам йўқ. Оддий газлама тўқийдиган тўқувчи шунча мол-дунёни қандай қилиб йиғди экан-а?» У ўйлаб-ўйлаб уйига қайтди-да, хотинига деди:

— Мен энди бу бўлмагур шаҳарда яшашни истамайман! Бу ернинг одамлари қадримга етмайдилар: қандай моҳир уста эканимни ҳеч ким тушунмайди. Ҳунаримнинг қадрига етадиган бирорта шаҳарга кўчиб кетишим керак.

Кетайму мен бирон ўзга шаҳарга?
Келурман тўлдириб киссамни зарга.

Буни эшитиб хотини жилмайди-да, қуйидаги байтни ўқиди:

Кетар бўлсанг қаснга фойдасиз, билгил,
Толенинг шўр, яхшиси сен сабр қилгил.

Туғилиб ўсган шаҳарингни ташлаб кетма! Ҳеч қаяққа борма. Насиб қилган нарсани шу ердан ҳам топасан, ундан ортиғини ҳеч қаердан топа олмайсан.

Бироқ, Зарир хотинининг гапига кирмай, бошқа шаҳарга кўчиб кетди. У ерда анчагача тўқувчилик билан шуғулланди, кўп пул топгандан кейин уйига қайтиш учун йўлга тушди.

Йўлда бир жойда тунаб, саҳаргача ухламай ётди. Ниҳоят; уйқу ғолиб келди, шу маҳал ўғри кириб, пул солинган халтасини олиб қочди. Зарир уйғониб ўғрини қувлади, лекин тута олмади. Ночор бегона шаҳарга қайтишга мажбур бўлди.

У яна мўмай пул топиб, уйга қайтиш учун йўлга тушди. Биринчи соқчиликдан кейин тунаш учун қўнди, пулларини қанчалик эҳтиёт қилмасин, яна ўғрига олдирди. Шунда шўрлик ўзига-ўзи деди: «Тиллага эга бўлиш пешанамга ёзилмаган экан. Шунинг учун ҳам ўғрилар пулларимни ўғрилаб кетишяпти».

Зарир икки қўлини бурнига тикиб, уйига кайтди-да, бутун саргузаштини хотинига айтиб берди. Буни эшитиб хотини деди:

— Насибангдан ортигини ҳеч қаерда топа олмайсан деган эдим-ку, сенга. Гапимга қулоқ солмай, санқиб кетдинг, хўш бундан нима фойда чиқди?

Зарир мулзам бўлиб қолди.

Тўти ҳикояни тугатгач, Хужастага деди:

— Энди ҳаяллама! Эртарақ бориб, ёрингни оғушингга ол.

Хужаста бу гапни эшитиб, севган ёрини оғушига олиш учун кетишга отланган ҳам эдики, тонг отиб, хўроз қичқириб қолди. Бу гал ҳам ёр билан учрашув бошқа кунга қолдирилди. Шунда йиғлаб, бу байтни ўқиди:

Бефойда ўтди умид кечаси,
Кўринди айрилиқ кунин чеҳраси.

ҲН САККИЗИНЧИ ҲИКОЯ

*Тўрт дўст ва улардан бирининг хасислик қилиб
қуруқ қолгани*

Кўёш ботиб, ой чиққач, Хужаста оғир хўрсиниб кўзида ёш, кўксида оташ, тўтидан ижозат сўрагани борди-да, унга деди:

— Эй, яшил қанотли тўти! Мен ишқ азобидан ўлай деяпману, сен бўлсанг кечаси билан мени сўзларингни эшитишга мажбур этасан.

Маслаҳатни эшитмайди қулоқларим,
Мен ошиқман, насиҳатга йўқ тоқатим!

— Эй Хужаста,— деди тўти!— Бу нима деганинг! Дўстнинг маслаҳатига қулоқ солиш керак, дўстона маслаҳатга қулоқ солмаган киши, эртақдаги дўстининг гапига

қулоқ солмаган одамга ўхшаб, мушкул аҳволга тушиб қолади ва қилган ишдан пушаймон бўлади.

— Эй, тўтижон! Мен сенга содиқман!— деб жавоб берди Хужаста. У қандай ҳикоя экан? Айтиб бер-чи!

Тўти ҳикоя бошлади:

— Бир шаҳарда тўртта бадавлат дўст бор эди Тўртталаси ҳам камбағал бўлиб қолди. Шунда улар бир донишманднинг ҳузурига бориб, ўзларининг синганликларини гапириб бердилар. Донишманд уларнинг ҳолига ачиниб, ҳар биттасига биттадан сеҳрли зўлдир берди-да, деди:

— Шу зўлдирини бошларингизга қўйиб, тўғрига қараб юринглар. Зўлдири тушиб кетган одам, зўлдир тушган жойни кавласин. Шу жойдан топилган нарса ўшаники.

Ҳаммалари зўлдирларини бошларига қўйиб, йўлга тушдилар. Бир неча чақирим юришгандан кейин, дўстлардан бирининг бошидаги зўлдири тушиб кетди. У зўлдири тушган жойни кавлашга киришди, кавлаган жойдан мис чиқди, шунда у уч ошнасига деди:

— Менинг учун шу мис олтиндан ҳам яхши! Истасаларингиз мен билан қолинглар.

Лекин дўстлари унинг сўзларига қулоқ солмай, йўлларида давом этдилар. Салдан кейин бошқа бир йўлчининг бошидаги зўлдири юмалаб тушди. Бу ҳам зўлдир тушган жойни кавлади, у ердан кумуш топилди. Шунда у қолган икки дўстига деди:

— Шу ерда мен билан бирга қолинглар! Кумуш жуда сероб экан — ҳаммамизга бир умрга кифоя қилади. Бу кумушларни ўзингизники деб билинг

Бироқ улар ҳам дўстининг гапига қулоқ солмай, йўлларида давом этдирдилар. Учинчи йўлчининг бошидаги зўлдири ҳам тушиб кетди, у зўлдир тушган жойни кавлаган эди, олтин топилди. У хурсанд бўлиб тўртинчи дўстига:

— Дунёда бундан яхши нарса йўқ! Кел, шу ерда қолайлик,— деди.

— Йўқ,— деб жавоб берди дўсти.— Мен йўлимда давом этиб, қиммат баҳо тошлар конини топаман. Бу ерда қолишнинг кераги йўқ!

У йўлида давом этди. Узоқ йўл юрганидан кейин унинг зўлдирлиги ҳам тушиб кетди. Зўлдир тушган жойни кавлаган эди, у ердан темир топилди. У одам хижолат бўлди-да, ўзига-ўзи гапира бошлади: «Эҳ, нега мен дўстим таклиф этган олтинни олмадим, нега дўстимнинг маслаҳатига қулоқ солмадим. Шоир ўз шеърида тўғри айтган:»

Яхши маслаҳатга кўнмаган инсон,
Оқибат бўлади ўзи пушаймон».

У темирни ташлаб, олтин кон топган дўстининг олди-га қайтди, бироқ дўстини ҳам, олтин конни ҳам топа олмади. Кейин кумуш топган ошнасини ахтарди, лекин уни ҳам топмади. Шундан кейин мис топган ошнасини ахтариб кетди, уни ҳам топа олмади. Шунда тақдирдан шикоят қилиб:

— Хеч ким насибасидан ортиқ нарсага эга бўлмайди!— деб гапирди бошлади.

У донишманднинг уйига жўнади. Лекин донишмандни ҳам топмади. Шунда у шўрлик, дўстларининг сўзига қулоқ солмаганидан қаттиқ пушаймон бўлди-да, бу байт-ни ўқиди:

Кимга қилай аҳмоқлигим эътироф?
Аҳмоқ бўлиб ҳолимни этдим хароб!

Тўти айтаётган ҳикоясини тугатди-да, Хужастага деди:

— Ана кўрдингми, кимда-ким дўстларининг маслаҳатига қулоқ солмаса, охирида пушаймон бўлади. Ҳа,

шундай! Энди ёринг қошига бориб, уни оғушингга олиб, ёшлик кайфини сур.

Хужаста тўтининг гапини эшитиб, кетишга чоғланган ҳам эдики, тонг отиб, хўроз қичқириб қолди. Хужаста зор-зор йиглаб, бу байтни ўқиди:

Кела қолгин, эй висол туни!
Мени қийнар айрилик куни.

УН ТУҚҚИЗИНЧИ ҲИКОЯ

Бўёқчи хумига тушиб, кўкка бўялган қашқир

Куёш ботиб, ой чиққач, Хужаста ижозат сўраш учун тўтининг олдига борди, бироқ уни ғамгин ҳолда кўриб сўради:

— Э донишманд тўти, айт-чи, нега ғамгин ва хомушсан?

— Э Хужаста,— деди тўти,— шунинг учун хафаманки, сен мўътабар одамларнинг қизи ва келинисан, ёринг насл-насаби жиҳатидан ўзингга муносибми ёки паст тоифаданми, буниси номаълум, ахир. Агар у сенга лойиқ бўлса, унга яқинлаш, йўқса, ундан узоқлаш. Шоир айтгандай:

Тубан тортар тубанликка,
Юксак тортар юксакликка,
Ифлос ўрни хандақ бўлур,
Сув қуйилар тозаликка.

— Э сирдошим,— деди Хужаста,— бу гапларинг ҳаммаси тўғри. Бироқ унинг кимлигини мен қандай қилиб биламан?

— Инсондаги фазилат ва нуқсонни унинг нутқидан биладилар,— деди тўти.— Наҳот сен қашқир ҳақидаги ҳикояни эшитмаган бўлсанг?

— Э ширин сўзим, бу қандай ҳикоя?— сўради Хужаста,— жоним, худо ҳақи, шунини менга айтиб бер!

Тўти ҳикоя бۆшлади:

— Бир қашқир шаҳарда тентираб юриб, тумшуғуни ҳар бир идишга тиқар эди. Бир куни кечаси ўз одатича бўёқчининг ҳовлисига кирди ва тумшуғуни кўк бўёқ тўла хумга тиқди-да, тушиб кетди. Ҳамма ёғи кўм-кўк бўёқ бўлди. Бир амаллаб хумдан чиқиб, ўрмонга қараб қочди.

Ўрмондаги ҳайвонлар уни танимадилар, модомики, у бошдан-оёқ кўк экан, демак, қашқир эмас, қандайдир бу кунгача кўрилмаган бир махлуқ деб ўйладилар. Шундай деб уни ўзларига бошлиқ қилиб, унга бўйсундилар. Шу тариқа қашқир подшо бўлди.

Аммо, у, товушимдан таниб қолмасинлар, деб қўрқар ва шунинг учун атрофига ўз яқинларини йиққан эди. Ҳамма мажлис ва қабул маросимларида у биринчи қаторга — қашқирларни, иккинчи қаторга — тулкиларни, учинчи қаторга — кийик ва маймунларни, тўртинчи қаторга — бўрилари, бешинчи қаторга — йўлбарсларни, олтинчи қаторга — филларни қўйиб, фармон берарди:

— Ҳаммангиз ўз қаторингиздан қимирламанг! Ундан чиқа кўрманг!

Кечалари қашқирлар улиганда ҳам, биринчи қатордан турган яқинлари билан бирга улирди. Шунинг учун уни ҳеч ким танимас эди.

Бир неча кун ўтгандан кейин у, нимадандир газабланиб, қашқирларнинг барисини ҳайдаб юбориб, улар ўрнига йиртқич ҳайвонларни ҳамроҳ қилиб олди. Кечаси қашқирлар узоқдан улиганда, кўкка бўялган қашқир ҳам турган жойида улий бошлади. Шунда, ёнида турган йиртқичлар унинг қашқир эканини фаҳмлаб қоладилар! Улар янглишганликларини билиб, дарғазаб бўлдилар ва кўк қашқирни тилка-пора қилиб ташладилар.

Тўти ҳикояни тугатиб, Хужастага деди:
— Шундай, хоним! Кишининг фазилати ва нуқсонини унинг нутқидан биладилар.

Дағал тиллар, гўзал сўзлар бунёд этмас,
Тўти ҳеч вақт қарға нутқин ирод этмас;
Юз мартаба ҳажга бориб келса аҳмоқ,
Ҳеч ким уни писанд этмас, ёд этмас.

Энди ўв ёринг олдига бор. У билан сўзлаш, шунда унинг қандай фазилати, нима нуқсонини борлигини биласан.

Тўтининг сўзларини эшитиб, Хужаста кетай деб турганида, тўнг отиб, хўроз қичқирди, бу гал ҳам у боролмай қолди. Шунда у зор йиғлаб, бу байтни ўқиди:

Тонг! Тун пардасини бевақт йиртдинг сен,
Ёр васлидан мени маҳрум этдинг сен.

ИИГИРМАНЧИ ҲИКОЯ

Арабнинг башир номли йигит билан дўстлашиб, калтак еб, сўнг ҳаловат кўргани

Куёш ботиб, ой чиққач, Хужаста ижозат сўраш учун тўтининг олдига бориб, шундай деди:

— Э тўти, айт-чи, нима учун мен ҳар кеча сенинг олдинга келаман? Сендан рухсат олиш учунми. ёки сенинг насиҳатларингга қулоқ солиш учунми? Сен ҳадеб ёлғон гаплар ўйлаб, донишмандлигинг билан мақтанасан. Нима ҳам деса бўлади! Ахир, буларнинг менга нима ҳождати бор?

Гар тўхтади фиғоним. кўз ёшларим тивмайди,
Жоним ҳалқумга келди, маслаҳатчим билмайди.

— Хотиржам бўл, Хужаста.— деди тўти. Тез кунда ёринг билан қовушасан. Бир араб ҳам дастлаб кулфатга учраб, сўнгра ҳаловатга эришган экан.

Ким йўқотиб аламини тортмабди,
Гар топса ҳам, унда нашъа ортмабди.

— Э тўти!— деди Хужаста. Оғзингдан бол томади, сен менга бахтиёр кунлардан башорат бераётирсан. Мен сендан ғоят миннатдорман! Тўғрисини айт, қандай қилиб, мен унга етиша оламан?

Умид қилган муродга етар,
Умидсизлар йўқолиб кетар.

Жавоб ўрнига тўти ҳикояни бошлади:

— Бир шаҳарда Башир деган чиройли бир йигит бўлар эди. У Чанду деган гўзал бир аёл билан топишиб қолди. Бир неча вақт ўтгандан кейин, уларнинг яширин севгилари ошкор бўлиб қолди. Шунда Чандунинг эри уни ота-онаси олдига олиб бориб қўйди. Башир эса ҳижронда кечаю кундуз йиғлар, оҳ деб фиғон чекар эди.

Баширнинг бир араб дўсти бор эди, унинг олдига бориб деди:

— Азиз дўстим! Мен Чандунинг олдига бораман. Кел, сен ҳам менга ҳамроҳ бўл. Одамлар: «Бирнинг ёнида бир турса — ўн бир бўлади» деганлар. Балки сафаримиз хайрли бўлар.

Араб рози бўлди ва Башир билан бирга жўнади. Бир неча кундан сўнг Чанду яшаган шаҳарга етиб келдилар. Башир бир дарахт соясида ўтириб, келганини Чандуга хабар қилиш учун арабни юборибди. Араб Баширнинг ёри Чандунинг уйига бориб, шундай деди:

— Э Чанду! Баширдан сенга салом, у фалон ердаги фалон дарахтнинг остида сени муштоқ бўлиб кутяпти.

Чанду ҳаддан зиёда хурсанд бўлиб деди:

— Унга мендан салом де ва айтки, кечаси мен, албатта, унинг олдига бораман. Бошқа гапларни учрашгач, ўзига айтаман.

Араб қайтиб келиб хотиннинг гапларини оқизмай-томизмай сўзлаб берди.

Қоронғи тушгач, Чанду ясаниб-тусаниб, Баширнинг олдига келди ва уни қучоқлаб йиғлади. Башир ҳам ўзини туюлмади, фиғон чекиб уни оғушига босди.

Бу учрашув тасвирдан қалам ожиз,
Ошиқларнинг фиғон-зори эмас бежиз,
Майли, ёзай, кўз ёшлари оққанларини,
Баҳордаги сел сингари ёққанларини.

Ниҳоят, Башир йиғидан ўзини тутиб сўради:

— Хўш, Чанду, бу кечани шу ерда мен билан бирга ўтказасанми?

— Агар бу араб менинг илтимосимни қабул этса,— деди Чанду,— қоламан.

— Қандай илтимос?— сўради Араб.

— Менинг кўйлагимни кийиб бизнинг уйга борсан,— деди Чанду,— боргач, юзингни рўмол билан беркитиб, ҳовлида жим ўтир. Агар эрим бир пиёла сут келтириб ич деса, сен идишни қўлидан олма ва юзингни очма! У сенинг олдинга пиёла тўла сутни қўйиб кетади. Шундан сўнггина сен уни ич.

Араб рози бўлди. Чандунинг ҳовлисига келиб, юзини беркитиб жимгина ўтирди. Бирпасдан кейин, унинг олдига, қўлида бир пиёла сут билан Чандунинг эри келди-да, ёлвора бошлади:

— Жоним, мен сенга сут келтирдим. Чодирангни очиб, шуни ич.

Лекин араб юзини очмади ҳам, пиёгани олмади ҳам. Шунда Чандунинг эри даргазаб бўлиб, уни уриб ҳақорат қила бошлади:

— Мен ҳаммиша сени эркалаб, яхши гапираман,— ўшқирди у,— сени қандай севганимни ўзинг кўриб турибсан. Сен бўлсанг, юзингни ҳам очмайсан, бир оғиз сўзламайсан ҳам!

У газабига чидолмай, арабни шундай дўппосладик, унинг орқалари мўматалоқ бўлиб шишиб кетди. Ахийри Чандунинг эри кетиб, бизнинг араб қолди. Унинг ҳам жони оғрир, ҳам кулгиси келар эди. Тезда Чандунинг онаси келиб, унга насиҳат қилмоққа киришди:

— Қизгинам, сенга такрор-такрор айтаманки, ҳадеб эрингдан юз ўгиравериш яхши эмас, жоним, нега унинг хоҳишини рад этасан! Ҳадеб Баширни қўмсай берсанг эрингдан ажралиб қоласан!

Кампир насиҳат қила-қила, сўнг бориб Чандунинг синглисига айтди:

— Унинг олдига бориб насиҳат қил, қизим, сўра-чи, нега эрининг сўзига кирмайди?

Чандунинг синглиси, ниҳоятда ойдек гўзал эди, ҳовлига чиқиб, арабни қучоқлаб деди:

— Опажоним, эринг билан жанжаллашма!

Араб унинг жамолини кўриш билан оғриғини унутди ва чодрасини кўтариб деди:

— Опанг Баширнинг олдига бориб, мени бу ерга юборди. Буни қара, опангни деб қанча азоб чекдим! Унинг сири фош бўлмасин десанг, ёнимда ёт, йўқса, опанг иккимиз шарманда бўламиз!

Хотин бу сўзларни эшитиб кулиб, унинг ёнида ётди. Тонг отарда араб Чандунинг олдига борди, Чанду ундан сўради:

— Хўш, кеча қандай ўтди?

Араб унга эри ва сингисини кўрганини айтиб, сўнг орқасини кўрсатади. Чанду аввал хижолат бўлди, лекин Арабнинг тун бўйи сингиси билан севишиб ётганини англади.

Тўти ҳикояни тамомлаб деди:

— Қани, Хужаста, бор энди, ёринг билан кайфу сафо қил.

Хужаста унинг сўзларини эшитиб, ўз дилдори олдига кетмоқчи бўлиб турганида, тонг отиб, хўроз қичқириб қолди. Хужаста бу гал ҳам бэролмай қолди. У зор-зор йиглаб, бу байтни ўқиди:

Тонг — айрилиқ хабари — менга мусибат,
Яна тонг, яна дард, қайғу ва гурбат.

НИГИРМА БИРИНЧИ ҲИКОЯ

Эшиги олдида овқатланган савдогар, унинг олдига келиб ўтирган сувори, суворининг оти ўлиб, қозига боргани ва қози унинг зарарига ҳукм чиқаргани.

Қуёш ботиб, ой чиққач, Хужаста харир либослар кийиб ясаниб, ижозат сўраш учун тўтининг олдига бориб айтди:

— Дилдорим ҳажридан бу кун юрагим гаш:

Дўстимга етсайди бу оҳу зорим,
Ғам битиб, яйрардик ҳам мен, ҳам ёрим.

Гарчи, ёрим олдига кетаверишим мумкин бўлса-да, сенинг ақлинг билан иш тутганимдан рухсатсиз кетишни истамайман. Агар бу кеча менга ижозат берсанг, умр бўйи сенга ташаккур айтиб, сен учун ибодат қиламан.

— Шундай, хоним,— деди тўти,— ақлли одамлар ўй-ламасдан ҳеч бир иш қилмайдилар. Сен ўзинг оқиласан, шунинг учун менинг маслаҳатимсиз иш қилмайсан. Худо кўрсатмасин, бирор киши сен билан жанжаллашиб қол-гудай бўлса, оқилоналик ва фаҳм-фаросат билан иш кў-риб, асло мусибатга тушмайсан. Бир ақлли савдогар ҳам шундай маҳорат билан иш кўргани учун охири пушаймон бўлмади.

Тақдир билан доно кам бўлмас мутлоқ,—
Мақтов билан етук бўлмайди аҳмоқ.

— Бу қандай ҳикоя?— сўради Хужаста.

Тўти ҳикояни бошлади:

— Қадим замонда ғоят ақлли бир савдогар ўтган экан. Унинг асов бир оти бор экан. Бир куни савдогар остона-сида ўтириб овқатланаётганда, қандайдир бир отлиқ ке-либ отидан тушди ва отини савдогарнинг оти ёнига боғ-лаб, хуржунидан овқат чиқара бошлади.

Отингизни менинг отим ёнига боғламанг — ёмон бў-лади,— деди савдогар,— ва мен билан бирга овқатлан-манг, кейин пушаймон бўласиз.

Лекин у одам қулоқ солмай, отини савдогарнинг оти ёнига боғлаб, ўзи унинг ёнига ўтириб овқатланишга ки-ришади.

— Сен кимсан ўзинг, менинг рухсатимсиз ёнимда ўтириб овқат еясан!— сўради савдогар.

У киши ўзини қарликка солиб жавоб қайтармади. Савдогар: «Бу одам ё қар, ё соқов бўлса керак» деб ўй-лади-да, жим бўлди.

Шу вақт савдогарнинг оти, ўз ёнига боғланган отни чунон ҳам тепдики, унинг қорни ёрилиб ўлди. Бу ҳолни кўрган бояги одам савдогарни сўкиб бақира бош-лади:

— Отинг отимни ўлдирди, товоң тўлашинг керак!

Кейин у қозига бориб, савдогар устидан шикоят қилди. Қози савдогарни чақиртирди, савдогар ўзини соқовга солиб, қози нимани сўраса жавоб бермади.

— У соқов,— деди қози,— унда ҳеч қандай айб йўқ!

— Тақсир,— деди даъвогар,— сиз унинг соқовлигини қаердан биласиз? У менга ўша вақтда: «Бу от бадфеъл! Унинг ёнига отингни боғлама!» деб айтган эди-ку. Энди бўлса, ўзини соқовликка соляпти.

Шунда қози деди:

— Аҳмоқсан, аҳмоқ! Огоҳлантирган деб ўзинг гувоҳлик бериб турибсану, яна отга товон талаб қиласан! Савдогарнинг ҳеч қандай айби йўқ: тезроқ кўзимдан йўқол!

Шундай қилиб, қози мусофирни ҳайдаб чиқариб, савдогарга рухсат беради.

Тўти ҳикояни тугатиб, Хужастага деди.

— Мана шундай! Энди ҳаялламай, бориб ёрингни оғушингга ол.

Хужаста буни эшитиб, дилдорини бағрига босмоқ учун энди борай деб турганида, тонг отиб, хўроз қичқириб қолди. Бу гал ҳам бора олмай, зор-зор йиғлаб, бу байтни ўқиди:

Бари сенинг айбинг, сенинг гуноҳинг эй тонг!

Тун қувончини барбод этдинг тонгда уриб бонг.

ИГИРМА ИККИНЧИ ҲИКОЯ

Бир аёл йўлбарсни алдаб, ўз ҳаётини сақлаб қолгани

Куёш ботиб, ой чиққач, Хужаста ижозат сўраш учун тўтининг олдига келиб деди:

— Э сирдошим, менга раҳм этиб, бу кеча рухсат бер, агар бирор нарса демоқчи бўлсанг тезроқ айт!

— Оҳ хоним,— деди бунга тўти,— мен сени неча бор синаб кўрдим ва оқила эканингни биламан. Менинг на-
сиҳатларимга муҳтож эмассан. Худо кўрсатмасин, башар-
ти бирор бахтсизликка йўлиққудай бўлсанг, чангалзорда
йўлбарсга ҳийла ишлатиб, ўлимдан қутулган аёлдай му-
гомбирлик қилгил!

— Бу қандай ҳикоя?— деди Хужаста. Қани, айт-чи!
Тўти ҳикояни бошлади:

— Бир шаҳарда бир одам яшаган экан. Хотинининг
хулқи ёмон, ўзи шаллақи экан. Бир куни эри уни қандай-
дир гуноҳи учун тутиб олиб урди, хотини эса жаҳди чи-
қиб, икки боласи билан чангалзорга қараб кетади. Хотин
чангалзорда айланиб юрса, бирдан олдидан йўлбарс чи-
қиб қолади! Аёлнинг қути учиб ўйлади: «Эрим билан
айтишиб яхши иш қилмадим! Агар йўлбарс мени ямлаб
юбормаса, кейин уйимдан ҳам, эримнинг сўзидан ҳам
чиқмайман».

Аёл йўлбарсга бундай деди:

— Йўлбарс! Бери келиб сўзимга қулэқ сол!

Йўлбарс таажжубланиб бўкирди.

— Гапир!

— Бу чангалзорда,— деди аёл,— шундай азамат бир
йўлбарс борки, ундан ер юзидаги ҳамма одамлар ҳам,
ҳайвонлар ҳам кўрқадилар. Подшо ҳар куни унга ейиш
учун бир неча одам юборади. Бугун навбат мен билан
болаларимга келди. Агар хоҳласанг болаларимни еб қўя
қол, сўнгра у даҳшатли йўлбарс келиб, сени бурда-бурда
қилмасдан туриб, чангалзордан қоч! Мен ҳам ёлғиз қол-
гач, бу ердан қочаман.

Йўлбарс уни тинглаб шундай деди:

— Жуда соз, ҳамма воқеани айтганингдан сўнг маъ-
лум бўлдики, сени ёки болаларингни ейиш хавfli ҳаял-
лаб қолиб, йўлбарснинг чангалига тушиб қолишим мум-
кин.

Шундан сўнг йўлбарс қаёққадир қочиб кетди. Аёл эса болалари билан уйига қайтиб келиб, умри бўйи эрининг сўзидан чиқмайдиган бўлди.

Ҳикояни тамомлаб тўти Хужастага деди:

— Энди ҳаялламай ёринг олдига бор, шоир айтгандай:

Дилдорингни оғушинга олиб ёт,
Туну кунлар қайғусини унут бот.

Тўтининг сўзларини эшитиб, Хужаста севгилиси билан кайфи сафо қилгани энди бораё деб турганда, тонг отиб, хўроз қичқирди. Бу сафар ҳам боролмай қолди. Шунда Хужаста зор йиғлаб, бу байтни ўқийди:

• Висолингга етолмайман, жоним қийналуру танда,
Кеча-кундуз мен ёнаман бир шох каби гулханда.

ИГИРМА УЧИНЧИ ҲИКОЯ

Холис ва Мухлиснинг шаҳзода билан дўст бўлгани

Қуёш ботиб, ой чиққач, Хужаста ижозат сўраш учун тўтининг олдига бориб шундай деди:

— Дўстимнинг олдига бориш вақти соати қачон келади? Ахир, у ерга шундай боргим келяптики, асти қўя бер, бироқ, боролмай юрагим эзилмоқда:

Ишқ дардининг давоси йўқ, оғир бўлмоқда ҳолим
Хаста қалбим инграмоқда, тугамоқда мажолим.

Бу қандай тақдирки, ёримдан айирди?

— Қулоқ сол, Хужаста, — деди тўти, — юрагим айтиб турибди: тез фурсатда ўз ёрингга етишасан. У билан уч-

рашгач, дўстликнинг ҳамма шартларини бажо келтир. Холис билан Мухлис шаҳзодага хизмат қилган чоғида қандай қилган бўлса, сен ҳам шундай қил.

— Улар ҳақида нималар маълум,— деди,— ҳикоя қил Хужаста.

Тўти ҳикоя бошлади:

— Бир замонда бир подшо бўлиб, унинг икки ўғли бор эди. Подшо оламдан ўтгач, унинг тожу тахти катта ўғлига қолиб, у ўз укасини ўлдириш фикрига тушди. Бу бахтсиз қўрқиб шаҳардан қочиб кетди.

Бир неча кундан кейин у ҳовуз бўйига келиб нима кўрди денг? Бир илон бақани тутиб сўрмоқда, бақа эса шеър ўқиб қичқирмоқда эди:

Э тангрилар! Шошилингиз менга кўмак этмоққа,
Мудҳиш илон оғиз очди мен шўрликни ютмоққа.

Бу шеърни эшитгач, шаҳзода илонга ваҳшат қилди, илон эса, қўрққанидан бақани қўйиб юборди. Бақа сакраб ҳовузга тушиб кетди, илон қирғоқда қолди.

Шунда шаҳзода илондан хижолат бўлиб қолди. «Нега мен унинг оғзидан луқмасини юлиб олдим?»— деб ўйлади у.

Сўнгра шаҳзода ўз баданидан бир парча гўшти кесиб, илоннинг олдига ташлади. Илон бўлса гўшни олиб, ўз хотинига олиб борди. У илон гўшни еб сўради:

— Сен бундай лаззатли гўшни қаердан олдинг? Эри ўз бошидан кечирганларини ҳикоя қилди; шунда хотини деди:

— Агар одам сенга шундай илтифот қилган бўлса, унга ташаккур айтиб, хизматини бажо келтириш зарур.

Илон дарҳол одам қиёфасига кириб, шаҳзодани қидириб топди ва унга деди:

— Менинг исмим Холис. Хизматингизга киришни истайман.

Шаҳзода уни хизматга олди.

Бақа ҳамма ёғи қонга буланган қолда аранг уйига етиб бориб, бошидан ўтган воқеаларни хотинига айтиб берди. Хотини буни эшитиб деди:

— Бориб шу одамнинг хизматини қил!

Бақа одам қиёфасига кириб, шаҳзоданинг олдига бориб деди:

— Менинг исмим Мухлис. Мен сизнинг хизматкорингиз бўлишни истар эдим.

Шаҳзода Мухлисни ҳам хизматга қабул қилди.

Бир неча вақт ўтгандан сўнг, учовлон биргалашиб бошқа бир шаҳарга ўтиб кетдилар. Шаҳзода ўша мамлакат подшоҳи ҳузурига бориб айтди:

— Ёлғиз ўзим юз баҳадир билан кураша оламан. Агар менга кунига минг рупия маош тайин этсангиз, шу ерда қолиб, жаноби олийларига хизмат қиламан. Қандай иш буюрсангиз аъло даражада бажараман.

Подшо уни хизматга қабул этиб, унга ўзи сўраган миқдорда маош белгилади.

Шундай қилиб, шаҳзода ҳар куни минг рупиядан олаверди. Ундан юз рупияни ўзига сарф қилиб, икки юз рупияни икки йўлдошига, қолган пулни эса, бева-бечораларга хайри эҳсон қилиб тарқата берди.

Бир куни подшо балиқ овига жўнади. Нима бўлади-ю, подшонинг узуги дарёга тушиб кетди. Хизматкорлар сувга тушиб қанча қидирсалар ҳам узукни тополмайдилар. Шунда подшо шаҳзодага:

— Узугимни дарёдан қидириб топ!— деб фармон берди. Шунда шаҳзода ўз ўртоқларига:

— Подшо менга мана шундай фармон берди,— деб хабар қилди.

— Демак, подшонинг сизга берган топшириғи оғир эмас,— дедилар улар бир оғиздан. Сўнгра Мухлис:— Сиз

хотиржам бўлинг, бу менинг бурчим, бу ишни мен бажараман,— деди.

Шундай деб дарҳол бақа қиёфасига кириб, дарёга сакради ва шўнғиб узукни топиб чиқди. Шаҳзода уни подшога элтиб берди. Подшо узукни олиб, шаҳзодага кўп илтифот кўрсатди.

Бир неча кундан сўнг подшонинг қизини бир илон чақиб олди. Табиблар қандай дори-дармон қилишмасин, лекин ҳеч нафи бўлмади. Шундан сўнг подшо шаҳзодага буюрди:

— Қизимни давола!

Шаҳзода саросима бўлиб қолди: «Бу менинг қўлимдан келадиган иш эмас-ку» — деб ўйлади. Аммо Холис шаҳзодадинг нима ҳақда ўйлаганини дарров фаҳмлаб:

— Мени қизнинг олдига олиб бориб, иккимизни бир хонага киргизиб қўйинглар. Худо хоҳласа касални мен даволайман,— деди.

Шаҳзода уни подшонинг касал қизи олдига олиб бориб, иккисини бир хонада қолдириб, ўзи чиқиб кетди. Холис лабларини дарҳол қизнинг ярасига қўйиб, захарини сўриб олди. Қиз шу ондаёқ тузалди; подшо қувонганидан қизини шаҳзодага бериб, уни ўз меросхўри қилиб тайинлади.

Бир неча кун ўтгач, Холис ва Мухлис шаҳзодага.

— Энди бизга рухсат берсангиз,— дедилар.

— Нега энди сизлар ишдан бўшатишни сўраб қолдинглар,— деб сўради шаҳзода.

— Мен, этингиздан бир парчасини кесиб берган илон бўламан,— деди Холис.

Мухлис бўлса:

— Мен, ўша сиз ўлимдан қутқазган бақа бўламан,— деди. Энди биз уйимизга қайтсак ҳам бўлар...

Шунда шаҳзода икковига рухсат берди.

Тўти ҳикояни тамомлаб Хужастага деди:

— Қани, энди ҳаяллама, бор!

Бу сўзларни эшитиб, Хужаста бориб ёримни оғушимга олай деб отланаётганда, тонг отиб, хўроз қичқириб қолди. Бу гал ҳам боролмай қолди. Шунда у зор йиглаб, шу байтни ўқийди:

Хираланди кўзларим, зор йиғламайман, ҳолим танг,
Кўзларимга сурмадир изларингдан учган чанг.

ИГИРМА ТҮРТИНЧИ ҲИКОЯ

Савдогар қизининг ғойиб бўлгани

Куёш ботиб, ой чиққач, Хужаста ижозат сўраш учун тўтининг ҳузурига борди, лекин ҳеч нарса демасдан, хаёл суриб ўтирди. Тўти унинг паришонлигини кўриб сўради:

— Нега бу оқшом сен бундай хаёлчан кўринасан, хоним?

Сени ғамгин кўролмайман,
Куйиб, ёрдам беролмайман!

О хоним, тангри ҳақи кўп қайғурма, ўзингни қийнама!

Қандай гўзаллик, нигоҳида дард,
Эзар гўзални ғам-ғусса, ҳасрат.

Хужаста бу шеърларни эшитиб, қуйидаги рубойини ўқиди:

Айтай десам дардим кўп, айта олмайман,
Жим турайми? Афсуски жим туролмайман.
Севгилимни кўрмасам йўқ менда ором,
Учрашгани журъат ҳам эта олмайман.

Кейин тўтига деди:

— Э тўти, ёрим қандай одам деб кечадан бери ўйлаб-ўйлаб ўйимга етолмайман. У ақллими, аҳмоқми, олимми, нодонми? Агар ақлли бўлса, у билан дўстлашиш ёмон бўлмайди, йўқса, унга яқинлашмаслик афзалроқ. Ахир «аҳмоқ билан дўст бўлиш ўзингга ўзинг душман бўлишдир!»

— Биласанми, Хужаста,— деди тўти,— сен унга савдогарнинг қизи қандай йўқолгани ҳақидаги ҳикояни сўзлаб бер. Бу ҳикоя билан сен унинг ақл ва фаросатини синаб оласан. Агар у саволингга тўғри жавоб берса — ақлли, йўқса, аҳмоқ деб билавер.

— Бу қандай ҳикоя экан?— сўради Хужаста.— Қани, айтиб бер-чи!

Тўти ҳикоя бошлади:

— Кобил шаҳрида бир бой савдогар бўлиб, унинг Зуҳра деган гоят гўзал бир қизи бор эди. Шаҳарнинг барча улуғ аёнлари унга уйланишни истар эдилар, лекин у буларнинг ҳеч бирини ўзига муносиб кўрмай, отасига дер эди:

— Мен ҳаммадан донишманд ва ҳаммадан моҳир бир устагагина тегаман.

Қизнинг бу сўзлари ҳақидаги овоза бутун шаҳарларга тарқалади. Бир юргда ўз замонида тенги бўлмаган олим ва заковатли уч йигит яшар эди. Мана шулар учовлон Кобилга келиб, савдогарга дедилар:

— Эй, савдогар! Агар қизинг донишманд ва моҳир устага тегмоқчи бўлса, учаламиз ҳам шундай устамизки, жаҳонда биз сингарисини тополмайсан.

— Сизларнинг қўлларингиздан қандай ҳунар келадир?— сўради савдогар.

— Менинг фазилатим шуки,— деди биринчиси,— агар бирор нарса йўқолса, унинг қаерда эканини аниқ айтиб бераман.

Иккинчиси деди:

— Мен ёғочдан шундай от ясайманки, у Сулаймон пайгамбарнинг тахтидан ҳам баландроқ учадн.

— Мен шундай мерганманки,— деди учинчиси,— нишонга олган нарсамни йиқитмай қўймайман.

Бу сўзларни эшитган савдогар бориб қизига деди:

— Қизим, қулоқ сол! Мана, уч йигит келибди. Уларнинг ҳар бири касбда мислсиз одамлар экан. Хўш, уларга нима дейсан?— Отаси йигитларни мақтаганини эшитгач, қиз шундай деди:

— Отажон, мен ўйлаб, эртага жавоб қайтараман ва бирига розилик бераман.

Қиз шундай деди-ю, кечаси бирдан ғойиб бўлди қолди. Отаси тонг ёришмасдан туриб кўп қидирди, лекин ҳеч қаердан тополмади. Худо билсин қаерда экан!

Тонг ёришгандан сўнг савдогар биринчи йигитнинг олдига бориб ундан сўради:

— Тўғриси айт, қизим қаерга кетди ва ҳозир қаерда?

Йигит бир соатча ўйлаб туриб жавоб қилди:

— Уни бир алвасти фалон тоққа олиб кетди.

Лекин ҳеч ким у ерга чиқиб, қизнинг аҳволи нечук кечганини айтолмайди.

Шунда савдогар иккинчи йигитдан илтимос қилди:

— Ёғоч от ясаб, мерган ўртоғингга бер, у тоққа учиб бориб, алвастини ўлдирсин-да, қизимни отга мингаштириб олиб келсин.

Шундай қилиб, йигит ёғоч от ясаб мерган йўлдошига берди. У эса ирғиб эгарга минди-да, тоққа парвоз қилди. Алвастини ўлдириб, қизни соғ-саломат уйига олиб келди. Шунда ошиқлар орасида қиз туфайли низо чиқиб, ҳар қайсиси:

— Унга мен уйланаман,— дер эди. Тўти ҳикояни шу ерга етказиб Хужастага деди:

— Ўз ёрингдан сўрагин, қизни қайси бирига хотинлик-

ка бериш керак эди ва у кимга қолди. Агар тўғри жавоб берса, билгилки, у ақлли йигит, нотўғри жавоб берса, демак — ҳеч нарсага арзимаёди, фаросатсиз.

— Жуда соз, тўти,— деди Хужаста,— лекин дастлаб сен менга айт-чи, у қайси бирига қолди?

— У, алвастини ўлдириб, уни уйига олиб келган йигитга қолди,— жавоб қилди тўти,— чунки қолган иккиси ўз ҳунарларини кўрсатдилар холос, у эса қизни халос қилиш учун жонини аямай хавфу хатарли йўлларга қадам қўйди.

Тўти ҳикояни тугатиб деди:

— Энди Хужаста, бориб дўстингга йўлиқ:

Боргил, майли, ўзингдадир ихтиёр.

Дўст орттириб, бўлажаксан бахтиёр.

Хужаста тўтининг сўзларини эшитиб, бориб дўстимни оғушимга олай деб энди кетишга отланаётганда, тонг отиб, хўроз қичқириб қолади. Шундай қилиб, бу сафар ҳам боролмай қолади. Шунда у зор-зор йиғлаб, бу шеърни ўқийди:

Ким кўзимга, киприкларим сени ниҳон айласин!

Мен ҳам кўрмай, ўзгадан ҳам сени пинҳон айласин!

ЙИГИРМА БЕШИНЧИ ҲИКОЯ

*Бир бараҳмоннинг бобил подшоҳи қизига ошиқ бўлиб,
айёрлик билан унга уйланиб, хотин ва мол-дунё
орттиргани*

Куёш ботиб, ой чиққач, Хужаста ижозат сўраш учун тўтининг олдига бориб унга деди:

— Э эзгу маслаҳатгўй донишманд, э номус ва ҳаё маҳрами! Бугун менга барвақтроқ ижозат бергил!

Хабар бергил, э косагул, мени сархуш этганга,

Чидолмайман, бориб айтгил мени беҳуш этганга.

Агар истамасанг, рухсат бермайман деб тўппа-тўғри айтиб қўя қол. У ҳолда мен сабр қилиб, уйда ўтираманда, бу хил ғамгин шеърларни ўқийман:

Парвоз этиб булбул бориб гулга қўн,
Гулшан ичра тутқуннинг бағри хун.

Жааста, мен ҳар куни сенга рухсат беряпман ахиринчи тўти,— бироқ нега тақдир сенга бунчалик илтифат қилаётганини тушунмайман. Бугун тезроқ бориб сенинг билан учраш. Лекин бир нарсани унутма: агар сен бирор иш қилмоқчи бўлсанг, шундай қилки, ўзинг бир мусибатга тушма, ундан фойда чиқсин. Яъни шундай қилки, Бобил подшоҳининг қизини севган бараҳман¹ айёрлик билан қизга ҳам, молу дунёга ҳам эга бўлгандай, охири бахайр бўлсин.

Ҳар бир ишда омилкорлик керак, албатта,
Гуноҳда-чи, ҳийлакорлик керак, албатта.

— Бу қандай ҳикоя?— деди Хужаста.— Қани, айт-чи!

Тўти ҳикоя бошлади:

— Гўзал ва ақлли бир бараҳман, тақдирнинг иродаси билан, ўз шаҳрини ташлаб, Бобил мамлакатига кетди. Бир куни кимнингдир боғига кириб, ранг-баранг гулларга қараб маҳлиё бўлиб қолди. Иттифоқо шу куни Бобил подшоҳининг қизи ҳам шу гулшанда саёҳат қилиб, лолалар ва атир гулларнинг гўзаллигига ҳаваси келиб, сайр қилиб юрарди. Шунда бараҳман бу ой юзли қизни кўриб қолиб, унинг кўзлари бу куюш юзли бараҳманнинг кўзларига тўқнашди. Уларда ёшлик ҳаваслари чарақлаб, эҳтирос алангаси икки юракда ишқ ўткини ёкиб юборади. Хуллас, шундай ҳол рўй берадики, шоир айтгандай:

¹ Бараҳман ёки Брамин — Ҳиндистонда энг олий табақа (каста) вакили.

Ишқ ўқлари тешиб ўтган ошиқлар тўла —
Асир бўлиб, бир-бирига қолди бир йўла.

Бир неча соатдан кейин улар ажралиб уй-уйларига кетдилар. Шунда қиз беҳуш, йигит эса беҳол бўлиб қолди. Шундан сўнг бараҳман бир жодугарнинг олдига борди ва унинг оёқларига йиқилиб, бу байтларни ўқиди:

Изладим йил бўйи, чекиб мусибат,
Эзилди юрагим, бу қандай ғурбат!
Энди-чи, пойингга йиқилсам лозим,
Сен ўзинг раҳнамо, менга йўл кўрсат!

Бараҳман жодугарникида шундай ғайрат билан ишладики, у унинг фидокорлигига ҳайрон қоларди. Бир куни йигитга раҳми келиб сўради:

— Э бадбахт девона, айт-чи, сен сеҳргарликка ташна-мисан ёки бирор хил дунёвий эҳтиёжинг борми? Мен қашшоқман, лекин нима истасанг шуни қиламан.

Бараҳман жодугарнинг сўзларини эшитиб, таъзим қилиб, унга ўз ишқи тарихини батафсил сўзлаб берди.

— Шундай!— деди жодугар,— сен мендан: олтин ёки шу сингари менинг қурбим етмайдиган бирор нарса сўрасан, деб ўйлаган эдим. Одамни одамга қўшиб қўйиш энгил иш!

У шу ердаёқ юмалоқ бир нарса ясаб уни бараҳманга бериб деди:

— Кўряпсанми, бу юмалоқ нарсани? Агар буни эр киши оғзига солса, у хотин қиёфасига киради, борди-ю, хотин киши оғзига солса, у эр киши қиёфасида кўринади.

Бир куни жодугар ёш бараҳманни хотин қиёфасига киргизиб, ўзи бараҳман қиёфасига кирди. Икковлари Бобил подшоҳи ҳузурига бордилар, у ерга келган жодугар деди:

— Яшасин, улуғ ҳукмдор! Мен бараҳманман. Уғлим жинни бўлиб, ғойиб бўлиб қолди, қаерга кетгани номаъ-

лум. Мана бу унинг хотини. Сиз унга бир неча кун сарой-нигизда туришга рухсат берсангиз, бу вақт ичида мен ўғлимни излаб топсам.

Бобил подшоҳи рози бўлиб, «бараҳман хотинни» саройга қўйди, «бараҳман»га — жодугарга эса йўл харажати учун бир оз пул бериб жўнатди. Подшо теъда «бараҳман хотин»ни қизи билан бир уйда ҳамхона қилиб қўйди. Шу тариқа, ошиқлар учрашдилар...

— Кўрдингми, Хужаста, жодугар қандай эпчиллик билан бараҳманни ўз маъшуқаси билан қовуштирганини. Узи эса бир неча рупия пул олиб, эсон-омон уйига қайтиб келди.

Бобил подшоҳининг қизи «бараҳман хотин»га қаттиқ меҳр қўйиб қолди. Бир куни «бараҳман хотин» унга деди:

— Кундан-кун юзларинг заъфарон бўлмоқда, кечаю-кундуз йиғлайсан. Тўғрисини айт: бирор кишининг ишқиде юрагинг куядими?

Қиз ўзи ҳақида ҳеч нарса айтишни истамасди, бироқ «бараҳман хотин» ҳоли жонига қўймай:

— Мен биламанки, сен кимгадир ошиқсан, сирингни очик айтавер, мен сенга ёрдам қиламан,— дер эди.

Шунда қиз ўз севги тарихини «ипидан-игнасигача» ҳикоя қилиб берди:

— Мен бир ёш бараҳманнинг ишқиде ёнмоқдаман,— деди у,— бутун ёшлик кунларим уни қўмсаш билан адо бўлмоқда.

Шунда «бараҳман хотин» қиёфасидаги бу ёш йигит қиздан сўради:

— Тўғрисини айт, агар ўша бараҳманни кўрсанг танийсанми?

— Албатта, танийман,— жавоб қилди қиз.

Йигит шу ондаёқ оғзидан юмалоқ нарсани ташлаб, ўзининг асли қиёфасига келди. Қиз ўз ёрнини таниб, уни маҳкам бағрига босди. Энди кўнгли тинчиди.

Бир неча кундан сўнг ошиқ ва маъшуқлар маслаҳатлашиб, бир-бирларига дер эдилар:

— Бизнинг бу ерда қолишимиз яхши эмас! Яхшиси кел, бу юртдан кетиб, бошқа бир шаҳарда уй-жой қилиб, хавф-хатарсиз яшайлик.

Шунга аҳд қилдилар. Бобил шоҳининг қизи отасининг хазинасидан кўп олтин ва қиммат баҳо нарсалар олиб, ярим кечада бараҳман билан саройдан чиқишиб, икковлари бошқа юртга қараб йўл олдилар. Бир неча кундан кейин улар бошқа бир ҳукмдор қўл остидаги шаҳарга келиб, шаҳар четида муҳташам сарой қуриб, шунда яшай бошладилар.

Улар хавфу хатардан шу тариқа қутулдилар. Энди кўнгиллари истаган нарсани қила олардилар. Улар бир-бирларини эркалатган чоғларида, завқ билан бу шеърни такрорлар эдилар:

Тонгни мен жом ушлаб, жон билан кутаман,
Кечаларни эса жонон билан кутаман,
Келажакни билар фақат тангрилар,
Шодликларни ҳамиша мезбон бўлиб кутаман.

Подшо, қизи билан «бараҳман хотин»нинг йўқолганини эшитиб, ташвиш чекиб, қидира бошлади, лекин ҳеч ердан дарак топмади, чунки улар унинг қўл остидаги шаҳардан чиқиб, бошқа юртда яшар эдилар.

Тўти ҳикояни тугатиб, деди:

— Қани, хоним, тезроқ бориб ёрип билан учраш ва юрагингни ғамлардан бўшат!

Хужаста бу сўзларни эшитиб кетмоқчи ва дилдори билан ҳаёт завқини сурмоқчи бўлиб турганида, тонг отиб, хўроз қичқириб қолди. Бу сафар ҳам кетолмай қолди. Шунда йиғлаб, бу байтни ўқиди:

Агар ҳисса айрилиқдир, ҳаёт ва ҳожат,
Ҳижрон демек — ғам демекдур, азоб-уқубат.

ЯИГИРМА ОЛТИНЧИ ҲИКОЯ

Бобил подшоҳининг ўғли ибодатхонада бир қизни севиб ўйлангани ва ўзини ўлдиргани ҳамда боши билан гавдаси орасидаги можаро

Қуёш ботиб, ой чиққач, Хужаста ижозат сўраш учун тўтининг олдига бориб деди:

— Мен ёрим олдига бормоқчиман, лекин дастлаб унинг ақлини синаб кўрмоқ истайман. Агар дилдорим ақлли бўлса, у билан дўстлашаман, йўқса сабр-қаноат қилишга тўғри келади. Донишмандлар айтганлар-ку, ахир: «Хотинларнинг дўстлигига, болаларнинг меҳр қўйишига ва аҳмоқларнинг ҳайбаракалласига ишонма; агар иложини қилсанг хотинлар, болалар ва аҳмоқлар билан дўстлашма!» Мақолдан маълумки: «Аҳмоқ билан дўстлашгандан — доно билан жанжаллашган яхшироқ».

— Оҳ хоним, чин ҳақиқатни сўзладинг, — деди тўти, — бугун кечаси ёрингга бир ҳикояни сўзлаб, бир савол бер, агар у тўғри жавоб қайтарса, уни ақлли, андишали деб ҳисобла, агар янглишса, билки, аҳмоқ.

— Бу қандай ҳикоя экан? — деди Хужаста, — қани, айт-чи!

Тўти ҳикоя бошлади:

— Бир кунни Бобил подшоҳининг ўғли тангриларга қурбонлик қилиш учун ибодатхонага бориб, у ерда бир қизни кўриб қолди. Қиз шу қадар гўзал эдики, уни тасвир этиш имкондан хориждир — тангри унга таърифдан ташқари ҳусн-жамол бағишлаганди. Унинг гўзал юзларидан ўн тўрт кунлик ой хиралик қилар, зулфлари шундай қора эдики, туннинг ҳасади келиб йиғлар, сарви дарахти унинг қоматини кўрса уялганидан қулаб тушар, ҳатто каклик ҳам унинг юришларига тақлид қила олмас эди. Шоир тили билан айтганда;

Либоси кўэни олар, қомати — жон офати,
Нигоҳи ўқ сингари, паришон қиёфати.

Йигит бу қизга шу тобда ошиқ бўлиб қолди. Юрагида умидсизлик пайдо бўлиб, маъбуданинг оёқларига бош эгиб, мажолсиз бир ҳолда деди:

— Агар шу қиз менга тегса, бошимни танимдан жудо қилиб, оёқларининг остига садақа ўрнида ташлайман.

Сўнгра у уйига келиб, қизнинг отасига қуйидаги мактубни юборади: «Мени ўзингизга қул қилиб олинг, лекин қизингизни менга беринг!»

Қизнинг отаси бу мактубни ўқиб рози бўлди. Қизини Бобил подшоҳининг ўғлига бериб, куёвнинг уйига олиб келди. Келин билан куёв ошиқ-маъшуқлардек яшай бошладилар. Гоҳ қиз шаҳзода саройида истироҳат қилса, гоҳ йигит қизнинг уйида кайфу сафо сурарди. Шу тариқа орадан бир ой ўтди.

Келин билан куёв шоҳ саройида турган кушларида, қизнинг ота-онаси куёви билан қизини меҳмонга таклиф этди. Йигит ёш хотини билан қайнота ва қайнонасининг уйига жўнади. Унинг яқинлари орасида бир қари бараҳман бор эди. У ҳам ёшлар билан бирга борди. Йигит қизни биринчи марта учратган ибодатхона рўпарасига етганда, аҳди эсига тушиб, уни бажо келтирмоқчи бўлди. У ибодатхонага кириб, маъбуданинг оёқлари остида бошини кесди.

Майли, бахтин йўқотсин, майли бўлсин хор,
Лекин эрлар аҳдига қолар вафодор.

Бир оздан сўнг қари бараҳман ибодатхонага кириб қарасаки, шаҳзоданинг боши кесилган — ўлик ётибди.

Бараҳман бу ҳолни кўриб, ўз-ўзига дер эди: «Агар мен бу ердан тирик чиқсам, одамлар йигитни шу ўлдир-

гап, ахир ибодатхонага ундан бошқа ҳеч ким киргани йўқ!» деб ўйлайдилар. Унинг юрагини ваҳима босиб, ўзича қарор қилади: «Яхшиси, мен ҳам бошимни кесиб, шу санамга қурбон ўрнида унинг оёқлари остига ташлай» деб бошини кесиб, маъбуданинг оёқлари остига йнқилди.

Бир соат кутиб тургандан сўнг, келин ҳам ибодатхонага кирар экан, ўликларни кўриб, донг қотиб қолиб, дод солди:

— Э тангрилар! Мана булар бошлари кесилган ҳолда қонга буланиб ётибдилар. Қандай бахтсизлик рўй берди!

Келинчак куёвини қучоқлаб, сўнг бошимни кесиб сати¹ бўламан деб турганида, яратгувчидан садо чиқди:

— Қизча! Кесилган бошларни танларига ёпиштир. Улуғ тангри Рама² нинг марҳамати билан ўликларга жоп киради.

Бу сўзларни эшитиб келинчак шу қадар қувондики, шошганидан эрининг бошини қари бараҳманнинг гавдасига, бараҳманнинг бошини эрининг гавдасига ёпиштириб қўйди. Шу тариқа ўликлар тирилиб ўринларидан турдилар. Шу ердаёқ шаҳзоданинг боши билан гавдаси ўртасида жанжал бошланади.

Бош: «Бу менинг хотиним!» деса, гавда: «Йўқ, бу менинг рафиқам!»— дер эди.

Тўти ҳикояни шу ерда тўхтатиб, Хужастага деди:

— Агар сен дўстингнинг ақл ва фаросатини синамоқчи бўлсанг, ундан сўра: хотин кимга қолиши керак,— бошгами ёки гавдасигами?

¹ Сати — яхши, олижаноб, вафоли хотин маъносига. Эри ўлгандан кейин ўзини ўтга солиб куйдирган хотинларни сати деб аташди. ҳозир бу одат тақиқланган.

² Рама — машҳур ҳинд эпоси «Рамаян»нинг қаҳрамони бунда бош худо вишну одам образига гавдалантирилган.

— Жуда соз, тўти!— деди Хужаста,— лекин аввал сен менга айт-чи, улардан қайси бири хотинни олишга ҳақли?

— Уни олишга бош ҳақли,— деб жавоб берди тўти,— чунки ақл бошда бўлиб, у гавданинг ҳоқимидир.

Хужаста бу сўзларни эшитиб, бориб ёри билан кўришиш учун энди отланганда тонг отиб, хўроз қичқириб қолди. У бу сафар ҳам боролмай қолди. Шунда Хужаста йиғлаб бу байтни ўқиди:

Тун — учрашув, кундузи — айрилиқ-ситам,
Қайғусиз ўлкамадим бир кунимни ҳам!

ИИГИРМА ЕТТИНЧИ ҲИКОЯ

Алдов ва ёлғон билан эри олдида ўзини оқлаган хотин

Кўёш ботиб, ой чиққач, Хужаста ижозат сўраш учун тўтининг олдига бориб, унга шундай деди:

— Дилдорим олдида жуда уятли бўлиб қолдим! Ахир бунчалик хаёллаганим учун унинг жаҳли чиқади, қандай жавоб қилиб, ўзимни оқлашни билмайман.

— Оҳ, хоним,— деб жавоб қилди тўти,— кўп қайғурма. Маълумки, хотинлар кўп нарсаларнинг уддасидан чиқадилар. Улар эрларини не-не йўллар билан алдамайдилар, қандай найранглар ўйлаб топмайдилар! Ҳар нарсага уларда жавоб ҳозир Мен уларнинг оғзидан кўпгина ёлғон важ, сохта узрлар эшитганман. Улар бу хил ёлғон баҳона, сохта узрларни шундай қойил қиладиларки, баъзилари менга ҳам маъқул келади. Сен ҳам жуда гўл хотин эмассан — ўзингни оқлай оласан! Мақоллардан маълумки:

Хотинлар хоҳласалар — филни сандиққа жойлаб, каф-тида қалампир ўстирадилар.

Мана шу мақолнинг маъносини чақ — мушкулинг осон бўлади. Ошиқма, ўзингни қўлга ол! Бирпас сабр қилсанг, мен сенга айёрлик билан эрини алдаган бир хотин ҳикоясини сўзлаб бераман.

— Бу қандай ҳикоя экан? — дейди Хужаста. — Айт-чи.

Тўти ҳикоя бошлади:

— Бир киши хотинга майда пул бериб қанд олишга юборди. Хотини қанд олмоқ учун бозорга бориб, бир дўкондор олдига келди. Дўкондор уни кўрган замон ошиқ бўлиб қолди. Хотин қанд сотиб олди-да, рўмолининг учига тугиб қўйди. Дўкондор эса унга хушомад қилиб ҳар хил ёқимли гаплар гапира бошлади. Хотинга эса мана шугина керак эди. Ҳазиллашдилар, гаплашдилар, охири дўкондор хотинни уйига таклиф қилди. Хотин қанд тугилган рўмолини дўконга қўйиб, ўзи дўкондор билан кетди.

Дўкондорнинг хизматчиси шум бола эди. У дарров тугунни ечиб, қандни тўкди-да, ўрнига қум солиб тугиб қўйди.

Бир вақт хотин шошилганича келиб, рўмолни олиб уйига жўнади ва эрининг олдига келиб шартта тугунчани қўйди. Эри тугунни ечиб қараса — қанд ўрнида қум! У ҳайрон бўлиб сўради:

— Бу нимаси? Мен билан ҳазиллашяпсанми? Мен сени қандга юборсам, қум олиб келибсан-ку!

Хотин ўйлаб-нетиб ўтирмай, эрига шеър билан жавоб қайтарди:

Нима қилай, бало бўлди бовига қанд!

Сабаб бўлди кўзимдаги ёшга қанд.

Бу ҳолни кўрган эри ташвишга тушиб сўради:

— Хотин, нега бугун ўзгача кўринасан?

Шакар десам қум келтирдинг, бу нечун?
Маъюсланиб ёш тўқарсан, бу нечун?

Шундан сўнг хотини табассум қилиб деди:

— Оҳ жонгинам, қандай қилиб рўй берган ҳодисанинг барини сенга айтиб берай? Уйдан чиққан ҳамоним бир буқа орқамдан бўкириб қувлаб қолди. Мен кўрқиб жонпоним чиқиб қочдим ва қоқилиб йиқилдим; пул қўлимдан тушиб, қумга аралашиб кетди. Одамлардан уялиб қидириб ўтирмадим. Шунинг учун бир ҳовуч қумни олдим-да, сенга олиб келдим. Пул шу қумнинг ичида бўлса керак. Энди сен уларни қидириб топ, мен чарчаб қолдан кетдим.

Хотиннинг сўзларини эшитган эр уни қучоқлаб ўпди ва эркалаб деди:

— Арзимайдиган пул учун овора бўлиб қум келтирганингни қара-я!

Хуллас, бу аёл шундай ҳозир жавоблик қилдики, эри уни койиш ўрнига раҳми келиб эркалата бошлади.

Тўти бу ҳикояни тугатиб, Хужаста деди:

— Ҳали бу ҳеч гап эмас! Кўрқма, сен ўзингни бундан ҳам яхшироқ оқлай биласан. Энди хоним, тезроқ бориб хушторингни бағрингга бсс. Агар у сенга жаҳл қилса, албатта, бамаънироқ бирор важ топишинг турган гап.

Тўтининг қувлик билан айтган сўзлари Хужастани бир оз тинчлантирди. У, зар қадаб тикилган кавушини кийиб, энди кетай деб турганда, тонг отиб, хўроз қичқириб қолди. У бу гал ҳам боролмай қолиб, хафалигидан зор йиғлаб бу байтни ўқиди:

Тонг — бемадоро душманим бўлди
Ҳасратдан қалбим қонларга тўлди.

ИГИРМА САККИЗИНЧИ ҲИКОЯ

Подшоҳнинг савдогар қизига ошиқ бўлиши ва аъёнларнинг айби билан унга етолмагани

Куёш ботиб, ой чиққач, Хужаста хижолат ичида тўтининг олдига бориб унга шундай деди:

— Э сирдошим! Сенга ихлосим баланд! Донишмандлар: «беҳаёдан ҳамма қабила нафратланади!» деганлар. Беномус аёллар ифбатли хотинлар орасида ёмонлик билан ном чиқарадилар. Мен энди сабр қилиб уйда ўтирман, бегона эркакларга яқинлашмайман ва ҳеч кимнинг уйига бормаيمان.

Эҳтирос деб онла-ю рўзгоримдан кечайми?

Бериб барбод номусимни, ўзни расво этайми?

— Оҳ, Хужаста,— деди тўти бунга жавобан,— чиндан ҳам умримда сендан кўра ақлли ва идрокли хотинни кўрганим йўқ. Одамлар тўғри айтадилар:

Офарин у кўзларга, ҳаё тўла боқади,

Лаънат ундай кўзларга, бало тўла боқади.

Бироқ шуниси ҳам борки, сабр қилганимда, бир подшоҳ билан рўй бергани каби сенинг жонинг танангдан чиқиб кетмаса деб қўрқаман.

— Бу қандай ҳикоя экан,— деди Хужаста,— айт-чи!

Тўти ҳикоя бошлади:

— Бир шаҳарда жуда бой ва мўътабар савдогар бор эди. Унинг кўп от ва филлари бор бўлиб, қизи бениҳоя соҳибжамол эди.

Хуснига ой кўкда шарманда

Тенг келолмас унга ҳеч банда.

Бу қизнинг ҳусни ҳақидаги овоза бутун шаҳарларга тарқалиб, уни хоҳ кўрган, хоҳ кўрмаган ҳар бир киши яна бир кўришга муштоқ ва унга уйланишга орзуманд эди. Лекин унинг отаси жуда гердайган одам бўлиб, қизини ҳеч кимга беришга рози бўлмас эди.

Қиз камолга етиб, умрининг гуллаган чоғига эришадди, унинг ёшлик дарахтида бахт мевалари етила бошлайди. Мана шунда отаси мамлакат подшоҳига қуйидаги илтимоснома билан мурожаат қилади:

«Камина қулларининг шундай гўзал бир қизи борки, унинг овозига булбулнинг, юришига какликнинг ҳаваси келади. Унинг сўзини эшитмоқ учун ҳавода парвоз этган қушлар ерга қўниб, қизимнинг сўзларидан маст-аласт бўлиб ҳалок бўладилар. Унинг ҳар бир сўзини эшитган одам завқу шавқдан беҳуш бўлиб йиқилади. Агар ҳукмдорга қизим маъқул келиб, ҳукмроннинг бирор ишига яраса, у ҳолда уни ўзларига чўри қилиб олсалар. Мен содиқ фуқаронгизни эса, бу билан ўз қавму қариндошларим орасида ҳурмат ва эътибори ортади».

Подшо бу илтимосномани ўқигач, хурсанд бўлиб ўз ўзига: «Тақдир кимга кулиб боқса, ҳамма нарса ўз оёғи билан келади»,— деб ўз вазирларига шундай фармон берди:

— Бу савдогарнинг уйига бориб, унинг қизини кўрингиз, қизининг ҳусни-жамоли ва феъли-атворини билингиз. Агар у улуғ ҳукмронга муносиб бўлса, тездан қайтиб келиб менга билдирингиз.

Подшоҳнинг фармониغا мувофиқ, тўрт вазир савдогарнинг уйига бордилар. Улар қизни кўришлари билан анқайиб қолиб, кенгашдилар:

— Агар подшоҳ бу сулув қизни бир кўрса,— дейдилар улар,— ақлдан озади, кеча ва кундузи у билан вақт ўтказиб, давлат идорасини ҳам унутиб юборади. У ҳолда бутун ишлар изидан чиқиб мамлакат вайрон бўлади. Ях-

шиси, қизни мақтамайлик. Подшоҳни қизни олиш ниятидан қайтарайлик.

Шунга қарор қилиб, улар келиб подшоҳга дедилар:

— Подшоҳо! Қизнинг ҳусни ҳақидаги овозлар ёлғон экан. Сизнинг нажиб саройингизда ундан гўзалроқ канизаклар оз эмас.

— Нима ҳам қилар эдим. Агар қиз сизлар таъриф этгандай бўлса, мен уни хотин қилиб олишга рози бўлмайману фақат азоб чекишга тўғри келади.

Шундай қилиб, подшоҳ савдогарнинг қизини олишга рози бўлмайди. Савдогар ноумид бўлиб қизни шу шаҳарнинг котвалига¹ эрга берди.

Бир куни бу ёш жувон ўз-ўзига деди: «Мен нақадар гўзалман! Қизиқ, подшоҳ мени олишга кўнмади-я! Агар худо хоҳласа, бир куни унга бир кўриниш беришим бор-я!»

Бир куни подшоҳ котвалнинг уйига яқин бир боққа саёҳатга келади. Шунда савдогарнинг қизи дарров томга чиқади, унинг бутун жамоли подшога намоён бўлади. Шоҳ уни кўрган замон ошиқ бўлиб қолади ва вазирларига ғазаб билан назар солиб шу шеърни ўқийди:

Дўстлик дея сиз қилган хизмат,
Менга зулм, бу қизга туҳмат.

Сўнгра подшоҳ вазирларидан сўради:

— Хўш, нима сабабдан сизлар менга ёлғон сўзлади-нигизлар?

— Подшоҳо,— деб жавоб қилдилар вазирлар,— биз гуноҳкорлар ўшанда кенгашиб қарор қилган эдикки, агар подшоҳ бу гўзал қизни кўриб қолгудай бўлса, уни қаттиқ севиб, давлат ишларини унутиб юборади. Унда подшоҳим барбод бўлиб, фуқаролар ҳалок бўлади.

¹ Котвал — шаҳар полиция бошлиғи.

Бу сўзлар подшога хуш келиб, вазирларнинг гуноҳини кечирди.

Лекин шундай бўлса ҳам подшоҳ ишқ азобидан мажолсизланиб, бундай шеърларни ўқий бошлади:

Э, ел, бориб ёримга айт,
Муштоқ бўлиб кутганларим;
Келармикин мен кутган пайт?
Битарми қон ютганларим.

Охири вазирлар подшонинг умри оз қолганини билиб ундан сўрадилар:

— Бу хотинни котвалдан ажратиб олинг, ҳукмрон ва ўз жонингизни васл шарбатидан баҳраманд қилинг. Агар эри хотинини беришга рози бўлса, яхши, борди-ю, кўн-маса, зўрлик билан тортиб олинг.

Бунга подшо шундай деб жавоб беради:

— Мен мамлакат ҳукмрониман ва ҳеч вақт бу хил зўравонлик қилмайман. Ўз кучини ёвузликка ишлатиш, фуқароларга ва хизматкорларга жабр-жафо қилиш ҳукмронлар учун номуносиб хатти-ҳаракатдир. Мақолда «Ким зўравонлик қилса ўзи ҳалок бўлади» дейилган.

Золим бузиб, ҳароб этиб улгурмас,
Қилич билан қазган ерда гул унмас.

Йўқ, мен шоир айтгандай иш қилишим керак:

Узгаларни маҳв айламоқ кўп енгил,
Адолатга хилоф бу. ўйлаб кўргил!

Подшо кўп вақтгача бу гўзални қўмсаб, охири ғам ва ҳасрат билан ўлиб кетди.

Тўти ҳикояни тамом қилиб, Хужастага деди:

— Сенинг аҳволингда бўлиб, сабр қилиш осон эмас. Агар сен сабр этаман десанг, бундан бирор яхшилик чиқмайди — ана шу подшога ўхшаб ўлиб кетасан. Яхшиси бориб ўз дўстинг билан учраш.

Қувониб ич, васл шаробин,
Ич-да, унут ҳажр изтиробин.

Хужаста бунни эшитиб, энди кетай деб турганида, тонг отиб, хўроз қичқирди. Бу сафар ҳам у боролмай қолади. Шунда у зор-зор йиғлаб бу байтни ўқиди:

Не кўргилик олиб келар яна кун,
Муродимга етказмасдан ўтди тун.

ИГИРМА ТЎҚҚИЗИНЧИ ҲИКОЯ

Подшо ўз қўшинига лашкарбоши қилган кулол

Қуёш ботиб, ой чиққач, Хужаста оқ тортиб, кўзларида ёш, юрагида дард алам билан тўтидан ижозат сўрагани бориб бундай деди:

— Оқ тўти! Мен эшитдимки, бир камбағал араб бойнинг олдига келиб:

— Мен Каъба зиёратига бормоқчиман,— дейди.

— Жуда яхши қиласан, ҳаялламай, тез жўна!— деб маъқуллайди бой.

— Йўл ҳаржига пулим йўқ,— дейди камбағал.

— Пулинг бўлмаса борма,— дейди бой.— Муқаддас китобларда камбағалларнинг ҳаж қилишлари ва Каъбага сиғинишлари шарт эмас дейилган, чунки ундай одамлар Маккага бориб бекор риёзат чекадилар. Олло камбағалларга ҳаж қилишни «фарз» деган эмас,

Бойнинг сўзларини эшитиб, камбағал араб:

— Мен олдинга муқаддас китоблардан маслаҳат эшитиш учун эмас, йўл харжи учун пича пул сўраб келган эдим,— дейди.

— Э тўти, мен ҳам ҳар оқшом сенинг олдинга насиҳат эшитиш учун эмас, балки ижозат сўраш учун келаман. Сен эса ҳар хил бемаъни гаплар билан мени аврайдсан. Сенинг олдинга маслаҳат эшитиш учун келмайман. Эҳтиёт бўл, сендан хафа бўламан!

Бу сўзларни эшитиб тўтининг юраги ёрилаёзди. «Мени ҳам майнадай ўлдириб қўймаса эди» деб ўйлади у. Шундан сўнг тўти Хужастага хушомадгўйлик қилиб бу байтни ўқийди:

Шўрлик бошим, ҳеч ёзиқсиз лаънатланди,
Бекам мени хўрламоққа рағбатланди.

— Оҳ Хужаста, насиҳатим учун мендан койима ва ғазабланма. Яхши биласанки, бамаъни гапга қулоқ солган киши зарар эмас, фойда кўради.

— Оҳ тўти, мен сенинг ҳамма насиҳатларингга қулоқ соламан,— дейди бунга жавобан хоним,— Сенга бир маслаҳатим бор: бу кеча жуда қоронғи ва ўзим ёлғиз кетишга кўрқаман. Агар маслаҳат берсанг, мен бир қулимни бирга олиб, ошиғим бўлиш насиб қилган кишининг олдига бораман.

Бу сўзни эшитган ҳамон тўти қанотлари билан ўзини ура-ура охири бундай деди:

— Худо ҳаққи бундай қила кўрма, қул билан боришдан эҳтиёт бўл. Донишмандлар, малай содиқ бўлмайди, бу қабиҳ тоифа, деганлар. Сен кулол ҳақидаги ҳикояни эшитмаган кўринасан, шунинг учун калта ўйлабсан.

— Қандай ҳикоя экан бу?— сўради Хужаста.— Айтгин.

Тўти ҳикоя бошлади:

— Бир кулол меъёридан ортиқ ичиб қўйиб шундай маст бўлдики, май идишлари устига йиқилиб тушади; идишлар мажақланади, синиқ шишалар аъзойи баданини кесиб юборади. Яралари тезда тузалса-да, улардан шундай излар қолдики, гўё аъзойи баданини қилич кесган ва ўқ теккандай эди.

Бирдан кулол яшаган шаҳарда қаҳатчилик ва очлик бошланади. Кулол бошқа шаҳарга бориб, иш қидира бошлайди. Бир куни унга ўша шаҳар подшонинг кўзи тушиб қолади, ундаги яра изларини кўрган ҳамон подшо: «Эҳ-тимол, бу улуғ паҳлавон ва жасур жангчидир — қара, ҳамма ёғи яра изи!» деб ўйлади. Шундай қилиб подшо кулолни хизматга олиб, илтифот билан уни юқори мансабга тайинлайди ва ўз-ўзига: «Бу юракли йўлбарс бўлса керак, бутун бадани тиғ изи-ку!»— дейди.

Бир неча кундан сўнг подшонинг душманлари шаҳарга ҳужум қилиб, атроф қишлоқларни талайдилар. Шунда подшо кулолни ўз қўшинига лашкарбоши қилиб, душманга қарши урушга жўнатмоқчи бўлади. Кулол эса бу хабарни эшитиб, қўрққанидан касал бўлиб қолади. Охири у подшонинг ҳузурига келиб бундай деди:

— Шоҳим, мен кулол тоифасиданман. Жанг қила олмайман. «Зар қадрини заргар билади» деган мақол бор.

Подшо унинг сўзларини эшитиб кулди ва янглишгани учун уялди. Урушга эса бошқа кишини саркарда қилиб юборади.

Тўти бу ҳикояни тугатиб деди:

— Узинг билан қулни бирга олиб борма, ундан ҳеч яхшилик чиқмайди. У сени шарманда қилади. Узинг ёлғиз бор!

Буни эшитиб Хужаста ёлғиз ўзи маҳбуби ёнига бориб ҳаёт лаззатини сурмоқчи бўлиб турганида, тонг отиб,

хўроз қичқирди. У бу сафар ҳам бора олмай қолиб, зор-зор йиғлаб бу байтни ўқиди:

Айрилиқда кеча-кундуз бир-бирига ўхшайди,
Тун роҳатсиз, кундуз эса, ўксиз жоним қақшайди.

УТТИЗИНЧИ ҲИКОЯ

*Эркак ва урғочи йўлбарс, йўлбарсвачча
ҳам қашқир боласи*

Куёш ботиб, ой чиққач, Хужаста эркакча кийиниб, салла ўраб, қуроолланган ҳолда ижозат сўраш учун тўтининг олдига борди. Тўти унинг либосларини кўриб қаҳ-қаҳ уриб деди:

— Жуда соз, Хужаста! Бу қоронғу кечада эркак либосида, қулни ҳамроҳ қилмай, ўзинг ёлғиз бориб яхши иш қиласан. Оллоҳга ҳамд-санолар бўлсинки, муҳтарама онанг сендай ақлли қизни туғибди! Сенинг ақл ва идрокингга қойил қолдим; негаки, бу кун эски дўстларимдан бир тўти учиб кетаётиб, менинг бу зиндонда ўтирганимни кўриши билан келиб олдимга қўнди. Ундан мен ҳар тун сенга айтиб юрган ҳикояларимга ўхшаш бир ҳикоя эшитдим. Ҳозир кўриб турибманки, сен ўша ҳикояда айтилгандек иш тутмоқдасан, демак, хато қилмайсан.

— Қандай ҳикоя экан бу,— деди Хужаста.— Айтиб бер-чи!

Тўти ҳикоя бошлади:

— Бир ўрмонда эр-хотин йўлбарс икки боласи билан яшар эди. Бир кун улар оч қолишди, эркак йўлбарс ўрмонга овқат излаб кетди. У қанча уринса ҳам ҳеч нарса топа олмади. Уйига қуруқ қайтди. Йўлида кичкина янги туғилган, ҳали кўзи очилмаган қашқир боласи инг-

раб ётар эди. Йўлбарс қувониб уни кўтариб уйга олиб келади-да, хотинига бериб деди:

— Мен эркакман, икки-уч кун емасам ҳам ҳеч нарса бўлмайди. Сен урғочисан, бир кун оч қолсанг кечга бориб ўласан. Мана бу қашқирваччани е, болаларимизга сут бўлади.

— Йўқ, ея олмайман,— деди урғочи йўлбарс,— ахир ўзимнинг ҳам болаларим кичкина. Қандай қилиб бу шўрликни еб, сўнг ўз болаларимни эмизай?

Узгаларнинг ёш боласини ўлдирма,
Сен онасан! Эмиз, исит, сўлдирма!

Сен бағри қаттиқ эркак бўлсанг ҳам бу шўрликни ейишга юрагинг бетлай олмайди; мен эса кўнгли бўш онаман, қандай қилиб уни ея оламан? Ижозат бер, мен бу етимчани ҳам ўз болаларим билан бирга эмизиб ўстирай!

— Майли!— деди йўлбарс.

Шундай қилиб, урғочи йўлбарс қашқирчани ҳам ўз болалари билан бирга боқа бошлади.

Тезда учаласи ўсиб катта бўлди. Йўлбарс болалари қашқирни ака деб ҳисоблаб, оға-инидек бирга ўйнаб юрдилар.

Бир куни учовлан овга чиқиб, йўлда бирдан филни кўриб қолдилар. Йўлбарсчалар ўйлаб-нетиб турмай, филга ташландилар, қашқирвачча эса кўрқиб, орқага қараб қочди. «Ака»ларининг қочганини кўриб, йўлбарсчалар ҳам қочдилар.

Бирпасдан кейин учовлари тўпланиб, уйга келдилар ва филга йўлиққанларини оналарига сўзлаб бердилар. Она йўлбарс бунга жавобан деди:

— Бизнинг асрандимиз қашқир боласи, ахир филга бас кела оладими?

Қарга асло какликка тенг келолмас,
Арслонгина кучли филдан енгилмас,

Тўти бу ҳикояни тамомлаб, Хужастага деди:

— Энди ёринг олдига бор. У билан кўришиб, хаёт нашъасини сур.

Хоним кетай деб турганда, тонг отиб, хўроз қичқирди. У бу гал ҳам бора олмай қолди. Шунда йиғлаб бу байтни ўқиди:

Тонготарда қалба фиғон кучаяр,
Уйда ҳасрат, дилда афғон кучаяр.

УТТИЗ БИРИНЧИ ҲИКОЯ

Бир аъённинг ўғли ва илон

Куёш ботиб, ой чиққач, авзойи бузилган Хужаста, кўзларида ёш, бош яланг, ёқавайрон ҳолда изожат сўраш учун тўтининг олдига келиб бундай деди:

— Ҳой, содиқ дўстим ва яраланган қалбимнинг малҳами, сирдошим!

Юрак-бағрим ишқ ўтида эриб оқмоқда,
Бир бераҳм қалбим сари ўт юбормоқда.

Оҳ тўти, ёрим ҳажрида юрак-бағрим куймоқда, жоним ҳалқумимга келиб, жигарим кавоб бўлмоқда. Хоҳ инон, хоҳ инонма, бугун нима бўлса бўлсин, маҳбубим олдига бораман, сен менга тезроқ ижозат бер!

Тўти қўрқиб, ўз-ўзига деди: «Худоё ўз паноҳингда асра! Ростдан ҳам у бугун боради, унинг эс-ҳуши ўзида эмас! Тоқати тоқ бўлганга ўхшайди. Ҳатто гапимга қулоқ солгиси ҳам келмайди!» Тўти нима қиларини билмай ўйга толди, лекин бошига ҳеч бир фикр келмай, бундай деди:

— Хоним, ахир мен ҳар кеча сенга рухсат бераман ва ёринг билан, яъни кўнглингни ёза оладиган киши билан қовуш, деб худодан тилайман. Сен эса имиллаб, ҳаяллаб қоляпсан. Билмайман, қандай шўр пешонасан! Худо ҳақи, имилламай тезда бориб дилдорингни оғушингга ол. Лекин шуни эсда тутгилки: душманга ишонма, йўқса илон бир аъённинг ўғлини кулфатга гирифтор қилгани каби сен ҳам хунук бир ҳодисага дучор бўласан.

— Қандай ҳикоя экан бу?— сўради Хужаста.— Айтиб бер-чи.

Тўти ҳикоя бошлади:

— Бир аъённинг ўғли бир куни ўрмонга овга борди, қараса — бир қора илон бир нарсадан қўрқиб қочиб кетяпти. Илон йигитни кўриб қолиб, унинг олдига ўрмалаб келиб, титраб-қақшаб ёлворди:

— Ҳой, муҳтарам аъённинг ўғли! Мени бирор ерга яшир, ҳақингга дуо қиламан.

— Нега бундай титраб қақшайсан?— деб сўради у.

— Душманим қўлига таёқ олиб қувиб келяпти, мени ўлдирмоқчи, яшир мени!

Аъённинг ўғли илонга раҳм қилиб, уни чопонининг енгига яширди. Бирпасдан кейин қўлига йўғон таёқ ушлаган киши келиб сўради:

— Ҳозир шу ёққа бир қора илон ўрмалаб келди. Агар кўрган бўлсанг, айт, қаёққа кетди. Мен унинг бошини янчаман.

— Мен кўпдан бери шу ерда турибман оғайни,— деди аъённинг ўғли,— унинг қаёққа кетганини худо билади.

Киши қидириб-қидириб илонни топа олмай, қайтиб кетди.

Орадан бир оз ўтгач, аъённинг ўғли деди:

— Ҳой илон, душманинг кетди. Энди ўзинг ҳам енгимдан чиқ.

Илон масхараомуз кулиб ва вишиллаб деди:

— Йўқ, аъённинг ўғли, сўзингга қулоқ солмайман ва сени чақмай кетмайман. Ахир сени ўлдирмай кета оламанми? Ёки мен сенинг душманинг эканимни билмайсанми? Сени заҳарлаб ўлдираман-да, кейин кетаман. Сен ўтакетган аҳмоқ бўлсанг керак: менга раҳм қилиб энгингга яширдинг.

— Бу қандай гап?— деди аъённинг ўғли.— Мен сенга яхшилик қилсам, сен менга ёмонлик қилмоқчисан?— Бундай қилиш яхши эмас.

— Мен донишмандлардан эшитгангаки,— деди илон вишиллаб,— Ёмонга яхшилик қилиш яхшига ёмонлик қилиш билан баравардир».

Буни эшитган аъённинг ўғли қўрқиб кетиб: «Қандай қилсам уни энгимдан чиқариб, ўзимни сақлаб қоламан?» деди ўз-ўзича.

Ўйлаб-ўйлаб, охири бир фикрга келиб, деди:

— Қора илон, қулоқ сол! Мана яна бир илон ўрмалаб келяпти, менинг энгимдан чиқ, бориб ундан сўраймиз, агар у сенинг шу ишинг тўғри деса, нима қилсанг қила бер мени.

Илон бу гапга ишониб, унинг энгидан чиқиб, келаётган илонга қараб ўрмалай бошлади. Аъённинг ўғли эса чаққонлик билан бир тош олиб, илоннинг бошига чунон ҳам урдик, у мажақ-мажақ бўлиб кетди. Йигит эса зиён-заҳматсиз уйига кетди.

Хужаста унинг ҳикоясини эшитиб бўлгач, деди:

— Тўти, сўзларингни эшитиб, насиҳатларингни қабул қилдим. Аммо сен ҳам мени ҳурмат қилиб, тезроқ рухсат бер.

— Яхши!— деди тўти.— Бор, кечикма, ёринг билан қовушиб, бирга-бирга қувон.

Буни эшитиб хоним кетмоқчи бўлиб турганида тонг отиб, хўроз қичқирди. Хужаста хўрозни сўкиб деди:

— Тонг отиб қолибди, энди қандай қилиб бораман?
Бу гал ҳам бора олмай қолди. Шунда йиғлаб бу байтни
ўқиди:

Билгил хўроз, агар тушсанг қўлимга,
Тишлаб узай, ҳукм этайин ўлимга!

УТТИЗ ИККИНЧИ ҲИКОЯ

Сарбоз билан заргар

Қуёш ботиб, ой чиққач, Хужаста ювиниб, бир оз мева-
чева еди. Сўнгра атлас иштонининг почаларини зар
иплар билан боғлади; заррин ҳошияли ҳарир тўр кўйлак,
тўр желетка, зар ипдан тўқилган камзул кийиб, шаффоқ оқ
рўмол ўради. Юзларига упа-элик, кўзларига сурма сурт-
ди. Сочларини таради. Ўзи келишган бўлса ҳам, яна мар-
варид-маржон, қиммат баҳо узук, билагузуклар ва исир-
ғалар тақиб шундай гўзаллашдики, тасвири имкондан
хориж эди. Хуллас, шонр айтгандек:

Очилди сочларининг фарқи хўп адил,
Тун ҳасаддан ёрилди иккига дадил,
Либосига гўзалнинг назар сол бир бор,
Лекин ёмон кўз билан булғама зинҳор.

Ана шу йўсинда Хужаста ижозат учун тўтининг ол-
дига бориб деди:

— Ҳой, сирдошим, суҳбатдошим, қулоқ сол! Агар
бугун менга раҳминг келиб, рухсат берсанг, умр бўйи
сенга бош эгиб, миннатдорлик қиламан. Хоҳиш — юра-
гимда бир дардга айланиб, ҳаёт маъносиздай бўлиб қол-
моқда!

Кўзга уйқу келмайди, юрак тўла ғам!
Ҳеч ким онглаб етолмас, дил тўла алам,

Кимнинг муҳаббатидан йўқ менда ором?
Е раббий, битди сабрим, юракка бер дам.

— Худо ёринг бўлсин, бор!— деди тўти.— Аммо, ким билан яқинлашсанг, ким билан дўстлашсанг ҳам юрак сирларингни айта кўрма! Йўқса, сирларинг ҳаммага фош бўлиб, сирини хотинига айтиб, ўлимга ҳукм этилган заргардек ҳалок бўласан.

— Қандай ҳикоя экан бу?— сўради Хужаста.— Айтиб бер-чи.

Тўти ҳикоя бошлади:

— Ўтган замонларда бир шаҳарда ғоят бадавлат бир заргар бўлар эди. Унинг бир жонажон сарбоз дўсти бўлиб, у заргарга жуда ишонар экан.

Бир кун сарбоз йўлдан бир ҳамён топиб олди, очиб қараса ичиде олтин бор экан. У суюнганича заргар дўстининг олдига бориб:

— Омадим келди, меҳнатсиз-заҳматсиз йўлдан шунча олтин топиб олдим,— деди. Сўнгра ҳамённи дўстига бериб:

— Бу пуллар сенда омонат турсин, қачон керак бўлса, оламан,— деди.

Бир неча кун ўтгандан сўнг, сарбоз заргардан олтинларни қайтариб беришини сўради. Заргар бунга жавобан:

— Э сарбоз, наҳотки сен мени ўғрилиқда айблаш учун дўстлашган бўлсанг? Қачон сен менга ҳамён берганинг, қачон?.. ёлгон айтасан! Бу ердан йўқол ва бу туҳматомуз пўписангни битта-яримга бойроқ одамга қил. Бойникидан бирор нарса шилиб оларсан. Мен камбағалдан ҳеч нарса ола олмайсан. Фақир бир одамни хафа қилишдан нима фойда? Мен сени дўстим деган эдим, душманим эканингни билмаган эканман. Сен ёлгонни ҳақдай кўрсатиб, пўписа билан мендан пул олмоқчи

бўласан. Халқ мақолида «Ҳақ эгилади, лекин синмайди» дейилган.

Сарбоз қозига арз қилиб, воқеани унга ипидан игна-сигача гапириб берди.

— Гувоҳларинг борми?— сўради қози.

— Йўқ, тақсир, гувоҳим йўқ,— деди сарбоз.

Қози ўйлаб-ўйлаб: «Ҳамма заргарлар алдамчи бўлади. Ажаб эмаски, бу ҳам муттаҳамлик қилаётган бўлса»,— деди ўз-ўзига.

Қози заргар билан унинг хотинини чақириб, ҳар қанча сўроқ қилса ҳам, улар бўйинларига олмай, қаттиқ туриб олдилар. Шунда қози:

— Биладан, ҳамёни сенда. Пулни қайтариб бермаганинча икковингни ҳам бўшатмайман,— деди.

Сўнгра уйига бориб мулозимларига, бир сандиққа икки одамни солиб омборга киргизиб қўйинглар деб амр қилди-да, заргарга таъкидлади:

— Агар пулни қайтармасанг эртага сени ўлимга ҳукм қиламан.

Шундан кейин заргар билан хотинини омборга қамаб, кетиш олдида бундай деди:

— Эртага бомдод намозидан сўнг сени ўлдиришга фармон бераман.

Заргар билан хотини омборда ёлғиз қолгач, ярим кечага бориб хотини унга айтдики:

— Агар ҳамённи олган бўлсанг, қаерга қўйганингни менга айт, йўқса, бу ҳамён билан бирга бизнинг ўзимиз ҳам нобуд бўламиз. Пулни қайтариб бермасанг, қози сени тирик қўйиб юбормайди.

— Пул менинг каравотим остида кўмиғлик,— деди заргар.

Унинг сўзларини сандиққа солиб қўйилган икки киши ўз қулоқлари билан эшитдилар, сандиқда эса сарбоз билан унинг хотини ўтирган эди.

Тонг отгач, қози тўртталасини мурофаага чақириб, сарбоз билан хотинидан сўради:

— Тўғрисини айтинглар, кечаси иккаласи нима тўғри-сида гаплашдилар?

Сарбоз ўз сўзларининг тўғрилигига қасамёд этиб, кечаси эшитганларини бир-бир сўзлаб берди. Қози мулозимларига буюриб, ҳамёнини топдириб келиб, сарбозга берди ва заргарни осиб ўлдириншга ҳукм қилди.

Тўти ҳикояни тамом қилиб, Хужастага деди.

— Заргар юрак сирини хотинига айтмаганида эди, уни осиб ўлдирмаган бўлур эдилар. Гап шундоқ! Энди бориб дилдоринг билан кўришиб, ёшлик кайфу сафосини сур.

Буни эшитиб, Хужаста бориб ёримни бағримга босай деб энди отланаётганда, тонг ёришиб, хўроз қичқириб қолди. Бу сафар ҳам бора олмай қолди. Шунда у аламидан йиғлаб ва қўллари билан юзларини беркитиб бу байтни ўқиди:

Шафақ, учрашувдан қилмоқда жудо,

Шафақни шафқатсиз куйдирган худо.

УГТИЗ УЧИНЧИ ҲИКОЯ

*Бой савдогар ва унинг хайр-саховат қилиш орқали
мурод-мақсадига етгани*

Куёш ботиб, ой чиққач. Хужаста янги либослар кийиб, қиммат баҳо безакларини тақиб, ижозат сўраш учун тўтининг олдига бориб унга шундай деди:

— Оҳ тўти, сенгина мушкулимни осон қила оласан. Менга раҳм қилиб, ижозат бергил! Бугун нечундир юрагим ҳовлиқиб, пора-пора бўлганга ўхшайди. Хуллас; шоир айтгандай:

Тушар юракка ларза эсласам қошларини,
Эрга хиёнат деб бу, кўз тўкар ёшларини.

Мен ярим кечада унинг олдига бормоқчиман, шунинг учун бугун қисқароқ ҳикоя сўзла.

Тўти ҳикоя бошлади:

— Бўлмаса қулоқ сол, Хужаста! Бир шаҳарда жуда бадавлат, лекин бефарзанд бир савдогар бўлар эди. Бир куни унинг бошига шундай бир фикр келиб, ўйлай бошлади: «Мен дунёга келиб саноқсиз мол-дунё йиғдим. Лекин бундан не фойда? Бефарзандман, мендан кейин бу уйга эга бўлиб, ота-бобосининг арвоғига чироқ ёқадиган кимсам йўқ, афсус, юз афсуски, бу дунёдан беному нишон йўқолиб кетаман!

Бола деган бу шафқатсиз хоҳиш бўлмаса,
Юрак бундай эзилмасди, сабр тўлмаса.

Яхшиси кўзим очиқлигида бу бебақо молу дунёни худованди карим йўлида хайр-саховат қилай:— яхшиси камбағал, бева-бечора ва етим-есирларни тўйғазиб савоб олай, ўзим фақирона ҳаёт кечириб, тоат-ибодат билан машғул бўлай.

Ҳаётдаги ёзиқларим гўё бир лавҳа,
Қабримдаги тошга бўлуր мудҳиш сарлавҳа.

У шундай қарорга келди ва эртадан оқшомгача пул ва олтинларини атроф-теваракдаги камбағалларга бўлашиб берди. У шундай қилдики, унинг пули билан камбағаллар бойиб, ўзи бир лунггида қолди. Натижада у қуруқ бир бўйра устида ётиб очлик азобини торта бошлади.

Бир куни у қоқ ярим кечада туш кўрса, рўпарасида афти-башараси ажнабийга ўхшаш бир одам турганмиш. Савдогар ундан:

— Азизим, сиз ким бўласиз?— деб сўрабди.

— Мен сенинг бахт-толеинг тимсолиман,— дебди у.— Сен бугун худо йўлида бор давлатингни бўлиб бериб, ўзингга ҳеч нарса қолдирмадинг. Шунинг учун мен сенга бир гап айтгани келдим: эрта билан олдингга мен бараҳман қиёфасида келаман, сен мени таёқ билан уриб ўлдир. Жоним танимдан чиққан ҳамон гавдам олтинга айланиб қолади. У ҳолда сен танимнинг истаган еридан кесиб ола бер, таним дарров ўсиб аслига келади, шу тариқа кўп олтин йиғиб оласан.

Савдогар бахт-толеининг тимсоли шуни деди-ю, ўзи бир томонга қараб кетди, иккинчи томондан тонг юлдузи кўринди.

Савдогар уйғониб кўзини очди. Лекин кўз ўнгида ҳеч нарса йўқ эди. У ҳайратланиб ўйлай бошлади: «Ё олло, қандай туш кўрдим-а! Унинг таъбири қандай экан? Ҳеч нарса тушунмайман. Парвардигори олам, сенгина ҳар ишга қодирсан, нимани истасанг шуни қила оласан».

Савдогар кўрган туши ҳақида хаёл суриб турганида, қўлида асбоблари билан бир сартарош келиб қолди. Савдогар унга:

— Менинг сочларимни олиб қўй,— деб буюрди.

Шу орада уларнинг олдига бир бараҳман келиб қолди. Савдогар сартарошга, бирпас сабр қилиб туришни буюрди-да, ўзи бир таёқ олиб бараҳманни уриб кетди. Бараҳманни шундай урдик, у ерга йиқилиб жони узилди ва шу он у олтин ҳайкалга айланди. Савдогар бу ҳайкални уйига олиб кириб, сартарошга бир бўлак олтин бериб деди:

— Менга қара, бу ҳодиса тўғрисида ҳеч кимга оғиз очма!

Сартарош суюниб ўйлади: «Олло мўъжизалар яратади! Ана жодигарлиги!» Сўнгра олтинни қўлтиғига қис-тириб уйига жўнади. Уйдан йўғон бир таёқ олиб, эшиги

олдида битта-яримта бараҳман ўтмасмикин деб пойлаб турди — у ҳам бараҳманни ўлдириб олтинга айлантириш фикрида эди.

Бир оздан кейин кўчадан бир неча бараҳман ўтиб қолди. Сартарош уларни чақириб яхши меҳмон қилди, бир соатлар ўтгач, бояги йўғон таёғи билан меҳмонларни шундай дўппосладики, бошлари ёрилиб, аъзойи-баданлари қонга бўялди. Бараҳманлар бор товушлари билан бақириб:

— Худолар ҳурмати, келиб ёрдам этингиз! Йўқса, бу сартаросшнинг қўлида ҳеч гуноҳсиз ўлиб кетамиз.

Шовқинни эшитиб қўшнилари чопиб чиқдилар ва сартарошни боғлаб, қозига олиб бориб арз қилдилар:

— Тақсир, бунга қаранг! Ахир бу нима номаъқулчилик? Агар бу пасткаш сартарош бараҳманларни ўлдиришга қасд қилган бўлса, у ҳолда биз қўшнилари, муқаррар ҳалок бўламиз. Энди уйимизга бормай, қозихонада яшаймиз.

Қози сартарошдан сўради:

— Қайси айблари учун сен бу бахтсизларни бу қадар урдинг? Қандай гуноҳи учун бу шўрликларнинг бошларини ёрдинг?

— Салом, тақсир!— жавоб беради у.— Бугун эрта билан мен бир савдогарнинг сочини олгали бориб эдим. Унинг сочини олиб турган пайтимда олдига бир бараҳман келиб қолди. Савдогар уни таёқ билан уриб кетди. Бирикки марта ургач, бараҳман ўлди қолди. Улди-ю, ўзи олтинга айланиб қолди. Шундан сўнг мен, бирор бараҳманни таёқ билан ўлдирсанг олтинга айланар экан, деган фикрга келдим. Очкўзлик қилиб, бир йўла бир неча бараҳманни савалай бошладим — муродим уларни олтинга айлантириш эди. Бахтга қарши ҳеч бири олтинга айланмади, ўзим балога гирифторм бўлдим. Менинг айбим шу. Энди мени нима қилсангиз ихтиёрингиз!

Шунда қози савдогарни чақиртириб деди:

— Бу сартарошнинг сўзларини эшитиб, бизга тўғриси айт: бу айтган гапларнинг тўғриси қайси-ю, нотўғриси нимадан иборат. Биз эшитдикки, сен бугун эрта билан бир бараҳманни ўлдириб, олтинга айлантирган эмиссан. Сартарош сендан ибрат олиб, бу бараҳманларни ўлдирмоқчи бўлиб, уриб чала ўлик қилиб қўйган.

— Э қуллар ҳомийси!— деди савдогар.— Бу сартарош менинг хизматкорим. Бугун ақлдан озиб, жинни бўлиб юрибди. Шаҳарда жиннилик қилиб, дуч келган одамни уриб ғовға қилмоқда. Бу ишда менинг нима гуноҳим бор? Ёмон жазосини тортиши керак. Сиз қозисиз. Қандай жазога лойиқ кўрсангиз шундай жазо бераверинг. Мен нима учун кишиларни ўлдирар эканман?

Қози савдогарнинг сўзига ишониб, уни юпатди, оломни тарқатиб, сартарошга жазо берди.

Тўти ҳикояни тугатиб, Хужастага деди:

— Агар боришинг шарт бўлса, бора қол, чунки вақт кеч бўлиб қолди.

Хоним тўтининг сўзларини эшитиб, бормоқчи ва ёри билан қовушмоқчи бўлиб турганида, тонг ёришиб хўроз қичқирди. У бу гал ҳам бора олмай қолди, аччиқ-аччиқ йиғлаб бу байтни ўқиди:

Хажринг қийнаб, кеча-кундуз ҳолим нелар кечади,
Шўрлик қалбим кундуз қўмсаб, тунда азоб чекади.

УТТИЗ ТУРТИНЧИ ҲИКОЯ

Бақа, қовоқари ва қуш бирлашиб, филни ўлдирганлари

Куёш ботиб, ой чиққач, Хужаста ижозат сўраш учун тўтининг олдига бориб бундай деди:

— Сен яхши биласанки, мен кундан-кунга заифлашиб бормоқдаман. Мажолим қуриганидан рангларим сарғай-

моқда. Ҳеч нарса мени овута олмайди, кўнглимга ҳеч нарса сиғмайди.

Сен бўлмасанг бир лаҳза йўқ оромим
Сабрим битди, йиғлашга йўқ мадорим.
Сева билса, жонга азобдир юрак,
Севолмаган совуқ юрак не керак?

— Ташвиш тортма, ортиқча умидсизланма, хоним,— деди тўти.— Худованди каримга сиғин, унга тоат-ибодат қил, унинг қудрати кенг; ажаб эмаски, тоатларнинг даргоҳида қабул бўлиб, юрагингдаги орзуларингга эришсанг. Шoir айтгандай:

Ҳасрат билан юрак-бағринг тиглама,
Сабр айлагил, хуноб бўлма, йиғлама.

Менг эса ҳар йўл билан сенга кўмаклашишга тайёрман. Нега ёшлик қувончларингни хазон қиласан, нега ҳадеб кўзларинг тўла ёш? Ишон, бир илож қилиб, мен сени ёринг билан қовуштираман.

— Азизим,— деди Хужаста,— шуниси ғалати бўляптики, иккимиз ҳарчанд ҳаракат қилсак ҳам, ҳеч иш чиқмаётир! Худонинг иродасини қандай билса бўлади, нега мен бунча шўр пешонаман?

— Ишимиз мушкул эмас, Хужаста,— деди тўти.— Сен эшитганмисан, бақа, қовоқари ва қуш бирлашиб, жуда катта ва ҳайбатли бўлишига қарамай, филни ўлдирганлар. Бизнинг ишимиз унчалик оғир эмаски, икковимиз уддасидан чиқа олмасак. Худо хоҳласа, тез фурсатда ёринг билан топишасан, мурод-мақсадингга етасан.

Хужаста тўтининг нутқига қойил қолиб деди:

— Лабларингдан мой ва бол томади! Менга бу қадар тасалли берганинг учун худо хайрингни берсин. Бироқ, у қандай ҳикоя экан? Айтиб бер-чи!

Тўти ҳикоя бошлади:

— Бир шаҳарда сершех бир дарахт бор эди. Бир жуфт қандхўрак қуш унинг шохига ин қуриб, урғочиси тухум қўя бошлади.

Бир кун қутурган бир фил келиб қорнини дарахтга суркаб, қашина бошлади. Дарахт қаттиқ силкиниб қушнинг инидан тухумлари тушиб кетди. Шунда эркак қандхўрак ҳамроҳини ташлаб, ўзи бошқа дарахтга қўнди-да, оғир нафас олиб, инграй бошлади. Дарҳақиқат, «Мушук олдида сичқонга йўл бўлсин!» Лекин шундай бўлса ҳам, у «қандай қилиб бу зўр ёвдан ўч оламан?» деб ўйларди.

Қандхўрак ўйлаб-ўйлаб, қадрдон дўсти узун тумшуқнинг олдига учиб кетди ва рўй берган ҳодисани унга сўзлаб берди.

— Фил мени хафа қилди,— деди у,— бир бало қилиб уни ўлдир. Мен учун ундан қасос ол. Сен менинг дўстимсан-ку. Дўст дўстга оғир кунда ёрдам бериши керак-да, ахир.

— Қулоқ сол, оғайни,— деди узун тумшуқ,— филни ўлдириш осон иш эмас. Ёлғиз ўзим бу ишнинг уддасидан чиқа олмайман. Аммо менинг бир қовоқари дўстим бор. У менга қараганда анчагина ақлли. Биз у билан маслаҳатлашишимиз лозим. Уша нима деса шуни қилайлик.

Иккалалари учиб қовоқарининг олдига бордилар ва бўлган воқеани сўзлаб бердилар. Буларнинг сўзларини эшитган қовоқари жуда ачиноиб бундай деди:

— Дўстларимни ҳимоя қилишга мен ҳамisha тайёрман. Менинг бир бақа ошнам бор. Бутун бақалар қабиласининг қўшини унинг ихтиёрида. Биз ўшанинг олдига бориб, бошинга тушган мусибат тўғрисида сўзлаб беришимиз керак. У қандай маслаҳат берса, шуни қилайлик. У шундай тадбирлики, бунақаси кам топилади. Сира хато қилмайди.

Учовлон бақанинг олдига учиб бориб, ундан қўмак сўрадилар. Бақа қушнинг тухумлари нобуд бўлганига ачиноиб, бундай деди:

— Қандхўрак, сен кўп қайғурма! Мен филни қандай ўлдириш йўлини ўйлаб қўйдим. Мен ўйлаган нарса тоғни кўпоришдан ҳам ғалатироқ. Мана бундай қилиш керак: аввал қовоқари филнинг олдига учиб бориб унинг қулоғи остида ҳадеб гўнғиллайверади у. безор бўлиб қутуради. Унинг жаҳли чиққач, узун тумшуқ кўзларини чўқиб кўр қилади. Бир неча кун ўтиб, кўр фил сув топа олмай, ташналикдан қийналади. Шунда мен етиб бораман-да, вақиллай бошлайман. У «бақа вақиллаган жойда сув бўлади» деб ўйлаб товушим эшитилган тарафга қараб кетаверади. Шу тариқа мен уни аста-секин жарликка бошлаб бораман. У жарга қулаб, қиёматгача у ердан чиқа олмай, очликдан ҳаром ўлади.

Шунга қарор қилдилар ва бирлашиб айёрлик билан филни ўлдирдилар.

Тўти ҳикояни тугатиб, бундай деди:

— Кўрдингми Хужаста, бақа, ари ва қуш заиф бўлсалар ҳам бирлашиб, жасорат кўрсатиб филни ўлдирдилар, ундан ўч олдилар. Сени ҳам оҳ чекиб ўтиришининг хожати йўқ. Агар иккимиз мардонавор ҳаракат қилсак нималар қилмаймиз! «Мард қўлга киргизади» ёки «Истаган топади!» деган халқ мақолини эшитганмисан! Гап шундай, ҳадеб қайғураверма, хоним! Энди бориб ёринг билан қовуш.

Унинг сўзларини эшитиб, Хужаста бориб ёрини оғушига олай деб турганда, тонг ёришиб, хўроз қичқирди. У бу гал ҳам бора олмай қолди, зор-зор йиғлаб бу байтни ўқиди:

Тун ваҳмидан ёр олдига боролмайман,
Шул сабабда: шафоқларни кўролмайман.

УТТИЗ БЕШИНЧИ ҲИКОЯ

*Хитой хоқонининг Рум маликасини севиб қолиб,
унга ўйлангани*

Куёш ботиб, ой чиққач, Хужаста рангги заъфарон, юзи гамгин, кўзлари қизарган, лаблари кўкариб сузилиб кетган, ёқаси йиртиқ кир кўйлак кийиб, оқ тортиб, ижозат сўраш учун тўтининг олдига бориб бундай деди:
— Э тўти! Мен улуг одамлар оғзидан кўп марта мана бундай ҳикоя эшитганман:

Бир одам донишманднинг олдига келиб ундан:

— Муҳаббат нимадир? — деб сўради.

Донишманд жавоб берди:

— Муҳаббат деб ўлим фариштасини айтадилар: донишмандлар эса уни ноғиҳон мусибат деб ҳисоблайдилар.

Ҳар дилгаки оташ каби ишқ тушса агар,

Бу дунёдан у воз кечиб кетгуси бадар.

Севги мени ҳам шундай аҳволга олиб келдики, қандай азоб тортаётганимни фақат ўзим биламан. Яхшиси ишқдан воз кечиб, уйда сабр-тоқат қилиб ўтирай, деган фикрга келиб қолдим. «Эрисанг ҳам олтин бўл!» деган мақол бор.

— Йўқ, Хужаста,— деди тўти бунга жавобан.— Иш билан сўз орасида катта фарқ бор. Сен нималар деяпсан? «Касал инграмаслиги, ошиқ оқ тортмаслиги мумкинми?» деган мақол бор.

Севги ўқи тешиб ўтса ҳар кимса дчлин,

Унга ҳаёт лаззатлари бўлолмас ширин.

Агар ошиқнинг маъшуқасиз яшаши мумкин бўлганда эди, биров учун биров жонини фидо қилмаган, Рум маликаси эса, эрга чиқмаган бўлар эди, чунки у ҳатто «эр»

деган сўздан ҳазар қиладиган қиз эди. Шунга қарамай малика эрга тегди.

— Қандай ҳикоя экан бу?— деди Хужаста.— Айтиб бер-чи.

Тўти ҳикоя бошлади:

— Қадим замонда бир хитой хоқони бўлиб, унинг ақлли бир вазири бор экан. Хоқон ўз саройида роҳат қилиб ухлаб ётган маҳалида вазири қандайдир бир давлат иши тўғрисида йўл-йўриқ олиш учун олдига кириб уни уйғотди. У уйқудан сапчиб турди-да, қилични олиб вазирга ташланди. Вазир қочиб бир уйга яширинди.

Хоқон дарғазаб бўлиб, мўйловларини бураб, мушти билан тиззасига уриб, ёқасини йиртиб, айюҳаннос солиб бақира бошлади. Сарой аҳллари уни юпатишга киришди:

— Жаҳон паноҳ! Сизга нима бўлди? Биз сизнинг гуломларингизмиз, нима ҳодиса рўй берганини билмай-миз. Вазирнинг айби нима, жаноби олийлари, нимадан хафа бўлдилар? Агар истасангиз, биз ҳам у беҳаё вазирдан юз ўгириб, сизга аввалгидан ҳам садоқат билан хизмат қиламиз.

Шунда хоқон бир оз ювошланиб деди:

— Биродарлар! Мен ухлаб ётиб ажойиб бир туш кўрдим. Гўё алақайси бир мамлакатга борибману, шу мамлакат маликасига ҳуштор бўлиб қолибман. У менга бахт тилармиш, мен эса, унинг оёқларига бош қўйган эмишман. Мен эндигина у билан кайфи сафо қиламан деганимда, бирдан бу аблаҳ вазир ўзбошимчалик билан мени уйғотиб, ҳаёт лаззатидан маҳрум қилди.

Аъёнлар бу гапларни эшитиб сўрадилар:

— Подшоҳи олам! Малика кимга ўхшарди?

Хоқон оҳ тортиб бу ғазални ўқиди:

Барча ғовлар бузилганда дилим яйрайди,
Озод кўнгил тонг қушидек мудом сайрайди.

Ширинимнинг сифатларин сўраб нетарсан
Бошқа Фарҳод учун энди ўзин асрайди.

Аъёнлардан бири моҳир рассом эди. У хоқондан тушида кўрган маликанинг ҳусн-жамоли, қадди-қоматини ба-тафсилроқ айтиб беришни сўради. Ҳоқон ҳикоя қилгач, рассом дарҳол маликанинг суратини чизди. Сўнгра катта йўл бўйида ўтириб ўтган-кетганлардан сўрай бошлади:

— Агар сизлар мана шунга ўхшаш бир аёлни кўрган ёки эшитган бўлсанглар, кимлигини менга айтинглар,— дер эди.

Аммо ҳеч кимса бундай хотинни биламан демади.

Орадан кўп вақт ўтиб кетди. Бир куни қаёқдандир бир қаландар келиб, аъённинг олдига киради-да, овқат-лана бошлади. Аъён унга суратни кўрсатиб сўради:

— Ростини айт, сайёҳ, мана шунга ўхшаган аёлни бирор жойда кўрмадингми?

— Тақсир,— деди қаландар,— мен уни яхши биламан. Бу Рум мамлакатининг маликаси. У жуда гўзал бўлишига қарамасдан ҳалигача эрга теккани йўқ ва «эр» деган сўзни эшитса жони чиқади.

— Нега у эрга тегмайди — сўради аъён.

— Мен бунинг сабабини яхши биламан,— деди қаландар.— Сабаби бундай: бир куни малика боғ манзарасини томоша қилиб ўтирган экан. Шу боғдаги бир дарахтда бир жуфт товус ин қурган экан; улар навбат билан тухумлари устида ўтирар эканлар. Бирдан боққа ўт тушади. Боғдаги ҳамма гул ва дарахтлар аланга ичида қолиб кетади. Ҳалиги дарахтга ҳам ўт туташади! Эрақак товус иссиққа чидай олмай, ургочисини уясида қолдириб ўзи учиб кетади. Ургочи товус уни чақириб:

— Ҳой, мени балога ташлаб кетма! Агар менга муҳаббатинг юзасидан бу ерда қолмас экансан, демак тухумларимизга ҳам ачинмайсан,— деди.

Аммо эркак товус унинг гапига қулоқ солмай, учиб кетди. Ургочи товус эса, ўз тухумларига шу қадар меҳр қўйган эдики, уларнинг устидан турмай, ёниб кулга айланиб кетди.

Шу-шу малика эр жинсининг вафосизлигини ўз кўзи билан кўргандан бери, бу кунгача эр зотига нафрат билан қарайди. Ҳатто «эр» деган сўзни эшитишдан ҳам хазар қилади.

Бу сўзларни эшитиб рассом ғоят қувонди ва ўз ҳукмдорига кириб ҳикоя қилди:

— Жаҳон паноҳ! Сиз тушингизда маликани кўрдингиз. Мен унинг суратини чизиб, йўл бўйида ўтириб, йўловчиларга кўрсатиб, бу хотинни ким кўрган, деб суриштира бошладим. Охири букун қаёқдандир бир қаландар келиб қолди. Унга кўрсатган эдим, суратдаги аёлга қараб, бу Рум маликаси, деди.

Хоқон бу хуш хабардан жуда қувониб:

— Шу бугундан қолдирмай, бир одамни Рум мамлакатига совчиликка юборгил,— деб фармон берди.

Рассом назокат билан:

— Жаҳон паноҳ! У эрга тегишни хоҳламас экан,— деди.

— Нега?— деб сўради хоқон,— тушунолмаёпман.—

Шунда рассом қаландардан эшитган товус қиссасини ба-тафсил сўзлаб берди.

Бу ҳикояни эшитиб хоқон:

— Энди нима қиламиз?— деди.

— Агар ижозат берсалар, мен ўзим Румга бориб, ҳукмдорнинг суратларини маликага кўрсатай,— деди рассом.— Сиз маликани тушингизда севиб қолдингиз. У ҳам сизнинг суратингизни кўргач, муҳаббат қўйиши муқаррар.

Хоқон рассомга жавоб берди. У Румга келиб, тез фурсатда бу ердаги рассомлар орасида шуҳрат қозонади. Маликанинг қулоғига: шаҳарга олам ҳеч кўрмаган моҳир бир рассом келибди, деган хабар эшитилди.

— Олиб келинглар уни, бизнинг саройимизни расмлар билан безасин, кўнгли истаган расмларни чизсин,— деб фармон берди малика.

Рассом саройга келиб, ўз хоқонининг овда юрган чоғини тасвирлайдиган сурат чизди. Малика суратларга маҳлиё бўлиб сўради:

— Бу кимнинг сурати ва кимнинг ўлкаси?

— Бу Хитой хоқонининг сурати, бу эса унинг ов жойи. Мана бу кийик ва жайранлар унинг ов жойида яшайдилар. Бир куни хоқон болохонада узоқларга назар ташлаб ўтирганида бирдан тошқин бошланади. Бир дарахт остида бир жуфт кийик болалари билан ётган экан. Урғочи кийик сувдан кўрқиб, эркак кийикни болалари билан ташлаб қочиб кета бошлабди. Эркаги уни чақириб:

— Хотин! Ҳозир хиёнат қиладиган вақт эмас! Бир оз сабр қил, мени ташлаб кетма! Болаларга раҳм қил, улардан юз ўгирма!— деб ёлворибди.

Бироқ урғочи кийик унга қулоқ солмай, қаёққадир қочиб ғойиб бўлибди. Эркаги болаларини шундай яхши кўрар эдики, уларни ташлаб кетмай бирга сувга ғарқ бўлибди.

Оҳ маликам! Хоқон аёл зотининг бундай кўрқоқ ва шафқатсизлигини кўрганидан бери, хотин олмасликка қарор қилган ва «хотин» деган сўзни эшитса, етти чақирим нарига қочади.

Бу ҳикояни эшитиб малика ўзи кўрган воқеани эслаб бундай дейди:

— Ҳой рассом! Сенинг ҳукмдоринг кўргандака ҳодисани мен ҳам кўрганман. Мен эркак товуснинг тош юраклигини кўриб, умуман эрлардан воз кечган эдим, у эса урғочи кийикнинг шафқатсизлигини кўриб умуман хотинлардан воз кечган. Бас шундай экан, ажаб эмаски икковлон турмуш қурсак!

Малика эртасигаёқ Хитойга элчи юбориб, хоқонга турмушга чиқишга розилик билдирди.

Тўти бу ҳикояни тамомлаб, Хужастага деди:

— Хоним, сен ўз дилдорингни ташлайман дейсан. Агар маъшуқанг шундай қилиши мумкин бўлса эди, Рум маликаси Хитой хоқонига тегмаган бўлур эди. Шунинг учун бу гапларни йиғиштириб қўй-да, дилдоринг билан айш-ишрат қил.

Хужаста бу сўзларни эшитгач, ўз ёри олдига бориб, уни оғушига олмоқчи бўлиб турганда, тонг отиб, хўроз қичқирди. У бу гап ҳам бора олмай қолди. Шунда зор-зор йиғлаб бу байтни ўқиди:

Тун зулмати мени юткул,
Майли кўрмай кунни буткул.

ЎТТИЗ ОЛТИНЧИ ҲИКОЯ

*Эшакнинг кийик билан дўстлашгани ва уларнинг
боғбон қўлига тушгани*

Куёш ботиб, ой чиққач, хипча белли, келишган қўлли, нафис лабли, қадди-қомати келишган гўзал Хужаста жуда хуноб бўлди.

Мағрур ёрим сарв қомат — дилга офат
Таъзимга ҳам эгилмайди, бу — мусибат.

Шу аҳволда ижозат сўраш учун тўтининг олдига бориб деди:

— Оҳ, тўти! Мен Арабистонга борган кишилардан такрор ва такрор эшитганманки, Абдул Азиз подшо кечалари ухламас, кундузлари дам олмас экан. Бир кунни бир одам подшодан:

— Жаҳон паноҳ! Нега сиз кечаси ухламайсиз ва кундузи дам олмайсиз? — деб сўрабди.

— Э, азизим,— дебди шоҳ,— агар кечалари ухласам ибодат қилишга вақт етишмайди, борди-ю, кундузлари дам олсам, фуқароларим ҳалок бўлади. Бинобарин, мен на кечаси, на кундузи ухлай оламан.

Э, тўти худди шунга ўхшаш мен ҳам ҳамиша ташвиш қилиб юраман, чунки агар дилдоримнинг олдига борсам, эримдан воз кечишга тўғри келади, борди-ю, эримнинг уйида қолсам дилдорим муҳаббатидан маҳрум бўламан. Шунинг учун ҳар иккисидан воз кечиб ўз уйимда ифбат пардасида турганим яхшироқ деб ўйлайман. Шоир айтган-ку:

Икки юэли бўлмагин, бир сўзда тургин,
Е тош бўлгин ёки мўм, хўп ўйлаб кўргин.

Тўти Хужастанинг сўзини эшитиб қаҳқаҳа уриб кулиб, эътироз билдирди:

— Э, хоним, энди эзгу фазилатли бўлмоқчимисан! Майли, жуда яхши; аммо ҳар ишнинг ўз вақти бор. «Эҳтирос келганда камтарликка йўл бўлсин?» деган мақол бор. Шоир айтганидек:

Эҳтироснинг ифбат билан ниши йўқ,
Ишқ қулига денгиздан ҳам қўрқиш йўқ.

Сен нималар ўйлаяпсан, хоним? Сенинг муҳокаманг анани шалпанг қулоқ эшакнинг бемаҳал ашула айтиб балога гирифтор бўлганига ўхшайди.

— Қандай ҳикоя экан бу?— дейди Хужаста. Айтиб бер-чи.

Тўти ҳикоя бошлади:

— Афсонагўйларнинг айтишича, бир эшак кийик билан дўстлашиб, бир ўрмонда ўтлаб юрар эканлар. Бир куни кечаси икковлон бировнинг боғига кириб ўтламоқчи

бўлишди. Бу ҳодиса баҳор пайтида бўлган эди. Уларнинг қоринлари тўйгач, эшак кийикка деди:

— Ҳой, ўн икки шохлик! Мени, ҳозир очиқ кўнгила билан қувониб, шоду хуррамлик билан ашула айтгим келяпти. Чунки хушбўй баҳор шабадалари бошимдан эсиб, салқин ҳаво юрагимга қувонч бағишламоқда.

— Заб нарсани ўйлабсан-да!— деди бунга жавобан кийик.— Сенинг бу гапинг билан «Эшак фақат ўз шолисини ўйлайди» деган мақолни эслашга тўғри келади. Эшак агар гапиришни истаса, уни кирчи хотин тўқимлаб устига юк ортгани ҳақида гапиргани дурустроқ. Хўш, сен қандай ашула айтмоқчисан? Ахир, сенинг овозингдан хунуқроқ овоз йўқ-ку! Ахир, эшак ҳам ашула айтадимми? Биз бу боққа яширинча кирдик. Агар сен ашула айта бошласанг, боғбон бир эмас, бир неча кишиларни бошлаб келади, у ҳолда сени тутиб боғлайди ва менинг бурнимдан ҳалқа ўтказади. Хуллас, биз ҳам аҳмоқлик билан қўлга тушиб калтак еган ўғрилар ҳолига тушамиз... Балки сен эшитгандирсан, бир куни кечаси бир неча ўғри йиғилиб, бир бойнинг уйини таламоқчи бўлдилар. Улар оಂಬордан бир хум шароб топиб, бир-бирларига дер эдилар:

— Нима бўлса бўлар! Ҳали вақт эрта, келинлар, ҳозир бир шаробхўрлик қилайлик. Ундан кейин истаганимизча молу дунё кўтариб уйимизга кетамиз. Нима ўғирласак, бари бизники!

Шунга қарор қилиб, ўғрилар шароб ича бошлайдилар. Маст бўлиб ярим кечагача хурсандчилик қилишади. Роса маст бўлганларидан кейин уйдаги нарсаларни йиғиштира бошлайдилар. Бироқ, нарсаларни олиб кетишаётганда шундай бақиршадиларки, хўжайин уйғониб қолиб ўз одамларини чақириб, ҳамма ўғриларнинг қўл-оёғини боғлайди.

Эшак кийикнинг сўзларини эшитиб эътироз билдирди:

— Агар шаккоклик қилсам худонинг ўзи кечирсин, лекин сен ҳеч нарсани тушунмайсан. Мен шаҳарликман, сен шўрлик эса, ўрмонда юрган бир ёввойисан, ҳузур-ҳаловат нималигини тушунмайсан. Нима бўлса бўлсин, лекин мен ашула айтаман. Тўғриси айтганда, нима учун сенинг гапингга қулоқ солиб ўтиришим керак?

Эшак, кийикнинг насиҳатини эшитган бўлса ҳам, ундан ўзига ҳулоса чиқармай, тумшуғини осмонга кўтариб ҳанграй бошлади. Шу пайт боғбон уйғониб одамларни чақирди-да, эшак билан кийикни тутиб олди.

Тўти бу ҳикояни тамомлаб Хужастага деди:

— Шундай, хоним! Кимки бир ишни бемаврид қилар экан, унинг ҳам оқибати шундай бўлади. Ҳа, хоним, ҳар нарсанинг ўз вақти бор. Яхшиси тезда бориб, ноумид бўлган у йигитни қувонтир.

Хужаста бу сўзларни эшитиб, ўз маҳбуби олдига бормоқчи бўлиб турганда, тонг отиб, хўроз қичқирди. У бу гап ҳам бора олмай қолди. Шунда у зор йиғлаб бу байтни ўқиди:

Нечун мени ой юзлимдан айирдинг эй тонг?
Евузлик-ла қанотимни қайирдинг эй тонг!

УТТИЗ ЕТТИНЧИ ҲИКОЯ

Бир подшонинг Рум маликасига ошиқ бўлиб, унинг ўғлини ўлдиршига буюргани

Қуёш ботиб, ой чиққач, жиғи-бийрон бўлиб Хужаста ижозат сўраш учун тўтининг олдига бориб бундай дейди:

— Э, тўти! Ҳар кеча сенинг олдинга келиб ўз ташвишларимни айтиб бераман, сен эса, ҳеч бўлмаса тузим ҳурмаги миқнатдорчилик қилмайсан. Сен тош юрак раҳм-

сиз экансан. Шунинг учун менга ижозат бермайсан. Оҳ,
мен қандай шўр пешанаман!

Изтиробу таҳликада сенга, ё рабби,
Этажакман илтижо: бўлғил мураббн!
Ул қудратга етишмоқ бир амри маҳол.
Сўнг нафасда бир кўрай, мадад қил, рабби!

Юрагимнинг яраларига туз сепма, бунингсиз ҳам
азобланган юрагимга яна азоб берма! Энди менга жавоб
бер!

— Жуда соз, Хужаста,— деди тўти,— бугун кечаси
имкон бўлган ҳамон бориб дилдорингни оғушинга ол:

Ҳамма одамларда бор бир ташвиш — интилув:
Дилдорига етишмоқлик ҳамиша орзу!
Ёр васлига етиб, сурсанг ишрат мабодо,
Ҳасад қилиб, фалак салар бошингга гавго.

Башарти, сенинг бу ишларингни мендан бошқа бирор
киши сезиб қолгудай бўлса, сен Рум маликаси тадбирли
бир аёлга айтиб ғамларидан қутулганидек иш тут.

— Бу қандай ҳикоя экан?— деди Хужаста.— Айтиб
бер-чи.

Тўти ҳикоя бошлади:

— Рум мамлакатига яқин яна бир подшолик бор эди.
Бир кун унинг вазири подшоҳга деди:

— Жаҳон паноҳ! Рум подшоҳининг ғоят гўзал бир
қизи бор.

Юзларидан нур сочади кўзларга
Ойдан гўзал, ишонгин бу сўзларга.

Агар у қизини сизга берса жуда яхши бўлар эди!

Подшога вазирнинг сўзи маъқул бўлди ва у Рум под-
шосига элчи орқали қимматли ҳадялар ва нома юборди.
Номада қизини хотинликка беришини сўради.

Элчи номани подшога бериб, ўз муддаосини изҳор қилишга киришганда, Рум подшоси дарғазаб бўлиб бундай деди:

— Ҳой, элчи! Сенинг подшоҳинг мени ким деб ўйлайдики, у менга бу хил нома юборибди. Агар истасам унинг давлатини ер билан яксон қилиб юбораман! Тезда кўзимдан йўқол, эҳтиёт бўл, бўлмаса балога қоласан!

Шўрлик элчи подшонинг дарғазаб бўлганини кўриб, аъзойи бадани қалтираб кетди ва бир иш чиқишидан ноумид бўлиб дарҳол жўнаб кетди.

Ғазабидан дилга тушди изтироб,

Ваҳм босиб жонга бўлди бир азоб.

Шу тариқа, элчи қочиб бориб кўрган-билганларини ўз ҳукмдорига бошдан-оёқ сўзлаб берди.

Бу иш подшога ёқмади. У катта қўшин тўплаб, Рум мамлакатига уруш эълон қилди ва тезда мамлакатни вайрон қилиб ташлади. Рум подшосининг ҳоли танг бўлди. Бошқа илож топа олмагач, қизини подшога берди.

Рум маликасининг эса, биринчи эридан ўғли бор эди. Рум подшоси неварасини ўз уйида қолдириб, қизи билан хайрлашар экан, бундай деди:

— Қизим, биринчи эринг ҳақида куёвингга оғиз оча кўрма!

Подшо маликага уйланиб, ўз мамлакатига қайтди ва у билан кайф-сафо қилиб яшай бошлади.

Орадан кўп ўтмай Рум маликаси ўғлини соғиниб азоб чека бошлади. У бола дардида йиғлаб-йиғлаб, бирор баҳона билан уни чақириб олдириш керак, деган фикрга келди.

Малика бу хил андишалар билан юрган вақтда подшо унга бир қути қимматбаҳо жавоҳир совға қилди. Малика шу фурсатдан фойдаланиб, ўғлини келтириш мақсадида подошга деди:

— Балки, сиз эшитгандирсиз, менинг отамнинг бир ақлли қули бор. У жавоҳирларнинг қадру қимматини жуда яхши билади. Агар у ҳозир шу ерда бўлганда бу жавоҳирларнинг сарак ва пучагини дарҳол ажратиб берар эди.

Подшо маликадан сўради:

— Агар мен бу қулни отангдан сўрасам, уни бизга берармикин? Сен қандай деб ўйлайсан?

— Отам уни ёшлигидан ўз боласидек тарбиялаган,— деди малика.— Агар сиз уни келтиришни истасангиз, мен бир савдогарни Румга юбориб, нималар дейиш кераклигини уқдираман. Йигитга ҳам бу ерда яхшироқ яшаш мумкин, деб айтгил, дейман. Шунда балки уни юборар, йигитча эса, бу таклифни жон деб қабул қилар.

Шундай қилиб, хотиннинг маслаҳати билан подшо бир савдогарни гўё савдо иши билан Рум мамлакатига юборди. Савдогар подшонинг фармони билан ҳар хил моллар олиб энди жўнайман деб турганда, Рум маликаси уни яширинча чақириб, қуйидагиларни айтди:

— Э, савдогар! Сен олиб келишинг лозим бўлган йигит қул эмас, менинг ўғлим. Унга менинг мана бу мактубимни топшир. Рум подшосига эса, ўғлимни соғиниб қийналаётганимни айт. Майли, уни бу ёққа қул тариқасида юборсин. Ўғлим сен билан йўлга чиққанда, унга эҳтиёт бўл ва сиримни бировга оча кўрма.

Шундай қилиб, савдогар жўнаб кетди. Орадан бир-мунча вақт ўтгач, йигитчани олиб келиб подшога топширди. Подшо қул йигитчанинг ақли идроки ва гўзаллигини кўриб мамнун бўлди. Савдогарга қиммат баҳо сарполар бериб, қул йигитчани ўз ҳузурда сақлади. Она эса, ўғлига узоқдан назар солиб, унинг таъзим ва саломлари билан ўзини юпатар эди.

Бир куни подшо овга жўнади. Қулай фурсатдан фойдаланиб, Рум маликаси йигитчани ўз ҳарамига чақиртирди. Шундагина ўғлини бағрига босиб, юз-кўзларидан ва

бошларидан ўпиб, ундан айрилгандан бери қандай соғинганини ҳикоя қилди.

Аммо чақимчилар дарҳол бу хабарни подшога етказдилар:

— Бугун Рум маликаси жаҳон паноҳининг йўқликларидан фойдаланиб, анави ёш қулни ҳарамига чақириб, ўз ёнига ўтқазди,— дейишди.

Подшо бу хунук хабарни эшитгач, ғамга ботиб деди:

— Ўзини оппоқ кўрсатиб, лекин айёрлик билан Румдан ўз хушторини чақиртирган аёлдан кўрқингиз. Оҳ, лаънати-ей!

У дарҳол овдан қайтиб келиб, асл тошлар билан безатилган тахтига ўтирди ва хаёлга чўмди. Рум маликаси эрининг авзоини кўриши билан воқеани дарров тушуниб, эридан сўради:

— Бугун сизнинг муборак хотирингиз паришонроқ кўринади. Бунинг сабаби нима?

— Жуда яхши иш қилибсан!— деди подшо унга.— Румдан ўз хушторингни чақириб, у билан бирга ётдинг ва менга хиёнат қилдинг. Бу қандай пасткашлик, қандай беҳаёлик!

Подшо бошда хотинни ўлимга буюрмоқчи бўлди. Бироқ ошиқ киши ўз маъшуқасини ўлдириши мумкинми? У ичида: «Хотиним ўрнига қулни ўлдираман», деб аҳд қилди. Шоҳ жаллодни чақириб буюрди:

— Ҳозироқ бу қулнинг бошини ол!

Жаллод фармонни эшитиб, йигитчани олиб бориб тахтапулга ўтқазиб деди:

— Э шум тақдир қўлига тушган бадбахт! Наҳотки, у аёл подшонинг рафиқаси эканини билмаган бўлсанг? У билан топшиганингдан кейин тирик қолармидинг? Подшо ҳарамига қадам қўйишга қандай журъат этдинг?

— Унақа дема,— деди йигитча.— У менинг ўз онам. Отам ўлгандан кейин подшога эрга чиқди, аммо ўғли бор-

лигини унга айтишга уялган. Сен мени ўлдирасанми, тирик қўясанми, ихтиёр ўзингда, аммо мен тўғриси ни гапиряпман.

Сенинг ҳукмингдаман: жонимдан не фойда?
Қилич бошимдадир, боримдан не фойда?

Жаллоднинг йигитчага раҳми келиб, уни ўлдирмади. «Агар подшо бу бола маликанинг ўғли эканини билса,— ўйлади у,— хотинига муҳаббати туфайли менга болани қайтариб олиб кел, деб фармон беради. Агар болани олиб келмасам, «Нега уни ўлдирдинг?»— дейди ва бошқа жаллодга буюриб, ўзимни ўлдиртиради».

Жаллод мана шундан хавотирланар эди. У ўйлаб-ўйлаб, подшога деди:

— Олам паноҳ! Бу маҳкумни мен бир қатра суви бўлмаган хилват жойда ўлдираман.

Шундай ҳийла билан йигитчани ўз уйига олиб бориб яширди.

Орадан икки кун ўтгандан кейин жаллод келиб подшога деди:

— Жаҳон паноҳ! Қулнинг боши муборак қадамингизга садақа этилди.

Бу сўзларни эшитгач, подшонинг юрагидаги ғазаб алангалари бир оз пасайди. Рум маликаси жаллоднинг сўзига ишонди ва унинг оналик меҳри юрагини аввалгидан ҳам баттарроқ ўртай бошлади:

Боласига чанг солдилар, онаси қолди,
Гул юзига, бу жудолик ғамдан из солди.

Малика ўзида йўқ шундай деб ўйлади: «Қандай бахтсизлик! Ҳам ўғлим ўлди, ҳам эримдан айрилдим».

Бир кун саройда яшайдиган бир кампир ундан сўради:

— Э маликам! Шундай ёшлик чоғингда кимни соғиниб бунчалик азоб чекасан? Нега кун бўйи бошингни ёстиқда кўтармайсан?

Шунда Рум маликаси бўлган воқеаларни кампирга бошдан-оёқ ҳикоя қилиб бериб деди:

— Мана, бошимга шундай қайғулар тушган!

— Қайғурма, маликам,— деди кампир.— Мен шундай бир найранг қиламанки, подшонинг сенга раҳми келиб ҳарамингга кириб, қайғуларингни енгиллаштиради.

— Мушфиқ онагинам,— деди Рум маликаси,— бу дардга даво топ, мен сенинг чўнтак ва қўйнингни асл жавоҳирлар билан тўлдираман.

Бир кун кампир подшонинг ҳузурига келиб, танҳо ўтирган шоҳга деди:

— Шаҳоншоҳим! Жоним қурбонинг бўлсин. Бир неча кундан бери ғамгин кўринасан. Нега бундай? Ҳамма ишинг кўнгилдагидекми?

Тангри сени қўллаб доим шодлик бахш этсин!

Кўролмаган ғанимларинг юз тубан кетсин!

— Э, табаррук она,— деб жавоб қилди подшо.— Менинг дардим бедаводир. Бошимга шундай мусибат тушганки, уни айтишга тилим келмайди. Ғам-ғуссаларим шундан иборатки, хотиним Румдан бир қулни чақиртириб, уни севиб қолди. Қулни ўлимга ҳукм қилдим, аммо хотинимни ўлимга буюра олмадим. Ким ҳақ, ким ноҳақ эканлигини ёлғиз худонинг ўзи билади, хотинимни эса, мен қаттиқ севаман. Агар мен уни текширмасдан ўлдирсаму, кейин воқеанинг ёлғонлиги билиниб қолса, шармандаю шармисор бўламан ва қалбим изтиробга тушади. Воқеа шундай чигал, шунинг учун мен ғамгинман.

Кампир унинг гапларини эшитиб деди:

— Ғам ема, подшоҳим. Менда бир тумор бор, уни уйқудаги одамнинг кўкрагига қўйилса, ўзи ҳам билмаган

ҳолда, бошидан ўтган воқеаларни сўзлаб беради. Рухсат берсанг мен унга бир неча оят ёзиб, сенга бераман, сен уни хотинингнинг кўкрагига қўй. Шунда у юрагидаги ҳамма гапларни айтиб беради.

— Туморни тезроқ олиб кел!— деб буюрди подшо.

Кампир туморни дарҳол подшога келтириб бериб, ўзи Рум маликаси ҳузурига кириб, бундай деди:

— Маликам, бугун кечқурун ёлғондан ўзингни уйқуга сол. Подшо кўкрагингга тумор қўйганда, гўё уйқусираб гапиргандек, ўз ҳақингдаги нарсаларни сўзла.

Кеч кириб малика ётганда, подшо келиб унинг кўкрагига туморни қўйди ва у дарров ўзининг биринчи эри ва ўғли ҳақида сўзлаб кетди.

Подшо маликанинг сўзларини эшитгач, уни уйғотиб эркалата бошлади. Сўнгра уни кўкрагига босиб, деди:

— Жоним! Нега илгари менга бу сирингни очиб айтмадинг?

Малика хижолат билан:

— Мен нимани сир тутдим?— деб сўради.

— У йигитча ўғлинг эканини,— деди подшоҳ.— Нега сен уни қул дединг?

Рум маликаси ерга қараб пичирлади:

— Номус қилдим, қандай қилиб бу ҳақда айтишим мумкин эди?

Подшо унинг гапларини эшитиб, шу ондаёқ жаллодни чақириб буйруқ берди:

— Ҳозир у йигитчани топиб кел! Агар ўлдирган бўлсанг айт, қабри қаерда?

— Жаҳон паноҳ!— деди жаллод.— Мен уни ҳозиргача ўлдирганим йўқ. Худонинг карами билан у йигитча соғсаломат.

Подшо бу хабардан жуда суюниб, дарров йигитчани чақиртирди ва онасининг олдига олиб борди. Шўрлик она боласини қучоқлаб оллога шукур намози ўқиди.

Тўти бу ҳикояни тамомлаб, деди:

— Мана шундай, хоним! Агар сенга бирор нарса мушкул туюлса, Рум маликаси сингари бу ҳақда бирон кимсага сўзла. Энди бўлса, тез бориб дилдоринг билан қовуш.

Хужаста тўтининг сўзларини эшитиб бўлгач, маҳбубининг олдига энди бормоқчи бўлиб турганда, тонг ёришиб, хўроз қичқирди. Бу гал ҳам бора олмай қолди. Шунда зор-зор йиғлаб, бу байтни ўқиди:

Яна тонг отмоқда, кўрқаман, эвоҳ,
Бу сафар тун менга бўларми ҳамроҳ.

УТТИЗ САККИЗИНЧИ ҲИКОЯ

Маймуннинг уйига қайтгани ва Хужатанинг ўлими

Шу вақтда Хужастанинг эри Маймун саёҳатдан қайтиб, қафасда майна йўқлигини кўриб сўради:

— Майна қаёққа учиб кетди?

Хужаста нима жавоб қилишини билмади. Тўти эса, бундай деди:

— Устозим ва муаллимим! Менинг содиқлигимга ишонинг. Хуш келибдилар, биз нима десак, шу ҳақда ўйлаб кўринг. Илтифот қилиб мендан майна ва Хужаста хоним ҳақида сўрасинлар.

— Қани, гапир-чи!— деди Маймун.

Тўти деди:

— Муҳтарама рафиқангиз ўз хушторини деб майнанинг бошини узиб ташлади. Мени ҳам шу йўл билан жўнатмоқчи эди. Аммо мен худонинг карами билан найранг қилиб, ўз ҳаётимни ҳам, рафиқангизнинг шаъни-шарафини ҳам сақлаб қолдим. Бояқиш майна ўз садоқати учун қурбон бўлди. Муҳтарам рафиқангиз бир ёш йигитга хуштор

бўлиб, унинг олдига бормоқчи бўлган эди. Майна эса, оқибатини ўйламай, боришини тақиқ қилди. Шунинг учун хоним уни ўлдирди. Мен эса, шу бугунгача рафиқангизнинг диққатини ҳикоя ва афсоналар билан чалғитиб, ўз ҳаётимни ҳам сақладим, уни ҳам боришга қўймадим. Энди билганингизни қилинг — сиз хўжайинсиз.

— Шу гап тўғрими?— деб сўради Маймун.

— Авлодларим ҳурматига қасамёд қиламан,— деди тўти.— Хоним бир ёш йигитга хуштор бўлиб, эртаю кеч ўшани ўйларди.

Бу сўзларни эшитиб, Маймун ўзини тута олмади ва қиличнинг биргина зарби билан Хужастани ўлдирди.

МУНДАРИЖА

Раҳматилла Обидхўжаев таржимаси

	Бет
Биринчи ҳикоя: Маймушнинг тугилши ва Хужастага уйла- ниши	3
Иккинчи ҳикоя: Хужаста бир бекваччани севиб қолгани ва тўтининг ҳийласи	7
Учинчи ҳикоя: Фаррухбек деган савдогар билан унинг тўтиси	10
Тўртинчи ҳикоя: Посбоннинг Табаристон подшосига ўз са- доқатини исбот қилгани, Табаристон подшоши уни ўз ва- зири қилиб тайинлагани	14
Бешинчи ҳикоя: Заргар билан дурадгор	20
Олтинчи ҳикоя: Сипоҳининг хотини бекваччани шармисор қилгани	24

Рустам Комилов таржимаси

Егтинчи ҳикоя: дурадгор, заргар, тикувчи ва дарвеш	33
Саккизинчи ҳикоя: Рожа ройи роён ва дарвешнинг Канауж рожасининг қизига ошиқ бўлиб қолгани	38
Тўққизинчи ҳикоя: Олим шоҳнинг бевафо тўтиси	42
Ўнинчи ҳикоя: Савдогар ва унинг хотини	44
Ўн бзринчи ҳикоя: Деҳқоннинг хотини қандай қилиб шар- манда бўлишдан қутулиб қолгани	47
Ўн иккинчи ҳикоя: Савдогар қизи билан қашқир ва савдо- гарнинг қизи айёр қашқир туфайлн шарманда бўлишдан қутулиб қолгани	50

Ўн учинчи ҳикоя: Йўлбарс билан бараҳман ва очкўзлиги бараҳман туфайли ҳалок бўлгани	53
Ўн тўртинчи ҳикоя: Мушук бола сичқонларни қиргани ва бунинг учун она мушук вазифасидан бўшатилгани	57
Ўн бешинчи ҳикоя: Халқига зулм қилгани учун Шоҳпур деган қурбақанинг тахтдан ағдари лгани	60
Ўн олтинчи ҳикоя: Силэвсин фирибгарлик билан маймунни ҳалок қилгани ва йўлбарсни лақиллатиб уясини олиб кўйгани	63
Ўн еттинчи ҳикоя: Омади кетиб, ноумид бўлиб, уйда ўтириб қолган Зарир номли тўқувчи	67
Ўн саккизинчи ҳикоя: Тўрт дўст ва улардан бирининг хасислик қилиб қуруқ қолгани	71

Тўхтасин Жалолов таржимаси

Ўн тўққизинчи ҳикоя: Бўёқчи хумига тушиб кўкка бўялган қашқир	74
Йигирманчи ҳикоя: Арабнинг Башир номли йигит билан дўстлашиб, калтак еб, сўнг ҳаловат кўргани	76
Йигирма биринчи ҳикоя: Эшиги олдида овқатланган савдогар, унинг олдига келиб ўтирган сувори, суворининг оти ўлиб, қозига боргани ва қози унинг зарарига ҳукм чиқаргани	80
Йигирма иккинчи ҳикоя: Бир аёл йўлбарсни алдаб, ўз ҳаётини сақлаб қолгани	82
Йигирма учинчи ҳикоя: Холис ва Мухлиснинг шаҳзода билан дўст бўлгани	84
Йигирма тўртинчи ҳикоя: Савдогар қизининг ғойиб бўлгани	90
Йигирма бешинчи ҳикоя: Бир бараҳманнинг Бобил подшоҳи қизига ошиқ бўлиб, айёрлик билан унга уйланиб, хотин ва мол-дунё ортиргани	93
Йигирма олтинчи ҳикоя: Бобил подшоҳининг ўғли ибодатхонада бир қизни севиб, унга уйлангани ва ўзини ўлдиргани ҳамда боши билан гавдаси орасидаги можаро	98
Йигирма еттинчи ҳикоя: Алдов ва ёлғон билан эри олдида ўзини оқлаган хотин	101
Йигирма саккизинчи ҳикоя: Подшонинг савдогар қизига ошиқ бўлиши ва аёнларнинг айби билан унга етолмагани	104

Йигирма тўққизинчи ҳикоя: Подшо ўз қўшинига лашкар- боши қилган кулол	110
Ўттизинчи ҳикоя: Эркак ва ургочи йўлбарс, йўлбарсвачча- лар ҳам қашқир боласи	113
Ўттиз биринчи ҳикоя: Бир аёлнинг ўғли ва илон	115
Ўттиз иккинчи ҳикоя: Сарбоз билан заргар	118
Ўттиз учинчи ҳикоя: Бой савдогар ва унинг хайр-саховат қилиш орқали мурод мақсадига етгани	121
Ўттиз тўртинчи ҳикоя: Бақа, қовоқари ва қуш бирлашиб, филни ўлдирганлари	127
Ўттиз бешинчи ҳикоя: Хитой хоқонининг Рум маликасини севиб қолиб, унга уйлангани	131
Ўттиз олтинчи ҳикоя: Эшакнинг кийик билан дўстлашгани ва уларнинг боғбон қўлига тушгани	136
Ўттиз еттинчи ҳикоя: Бир подшонинг Рум маликасига ошиқ бўлиб, унинг ўғлини ўлдиришга буюргани	139
Ўттиз саккизинчи ҳикоя: Маймуннинг уйига қайтгани ва Хужастанинг ўлими	147

На узбекском языке

СБОРНИК

ТУТИНАМЭ

Второе издание

Гослитиздат УзССР — Ташкент — 1962

Редактор *А. Мираҳмедов*

Рассом *П. Воронкин*

Расмлар редактори *Г. Остапенко*

Техн. редактор *Л. Парпихўжаев*

Корректорлар: *Н. Аҳророва ва М. Абдушукурова*

* * *

Босмахонага берилди 20/1—1962 й. Босишга рухсат этилди 27/III — 1962 й. Формати 70×108 1/32. Босма л. 4,75 Шартли босма л. 6,51 Нашр. л. 6,8 Индекс ш/а. Тиражи 45000. УзССР Давлат бадий адабиёт нашриёти. Тошкент, Навоий кучаси, 30. Шартнома № 213—61.

* * *

УзССР Маданият министрлиги Узглавиздатнинг 1-босмахонаси. Тошкент, Ҳамза кучаси, 21. 1962 й.л. Заказ № 38. Баҳоси 44 т.